

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

İBNÜ'L-ESİR (555-630 / 1161-1233): HAYATI, ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ

YUSUF BÜYÜKYILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. İSMAİL HAKKI ATÇEKEN

KONYA-2020

KISALTMALAR

a.s. :	Aleyhisselam
b. :	bin (oğlu)
Bkz. :	Bakınız
C. :	Cilt
DİA :	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed. :	Editör
Enst. :	Enstitü
H. :	Hicrî
H.z. :	Hazreti
M. :	Miladî
Mad. :	Madde
r.a. :	Radıyallahu Anh
S. :	Sayı
s. :	Sayfa
s.a.v :	Sallallahu Aleyhi Vesellem
TDV :	Türkiye Diyanet Vakfı
ö. :	Ölüm
vd. :	ve diđerleri
vs. :	ve saire
yy. :	Yüzyıl
t.y:	Tarih Belirtilmemiş

İÇİNDEKİLER

Özet	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
KISALTMALAR	i
İÇİNDEKİLER	ii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	2
2. Araştırmanın Yöntemi.....	3
3. Araştırmanın Kaynakları	3
I. BÖLÜM: İBNÜ'L-ESÎR'İN HAYATI VE ESERLERİ	7
1. Hayatı	7
1.1. Doğumu, İsmi ve Künyesi.....	7
1.2. Ailesi ve Yetiştirilmesi.....	8
1.3. Vefatı	10
2. İlmi Kazanımları	10
2.1. Eğitim Süreci	10
2.2. Hocaları	12
2.3. Öğrencileri.....	18
2.4. İlmî Kişiliği	21
2.5. İbnü'l-Esîr'e Yöneltilen Şiilik İddiaları	23
3. Eserleri ve Eserlerinde Kullandığı Kaynaklar.....	30
3.1. el-Kâmil fi't-Târîh.....	30
3.1.1. El-Kâmil fi't-Târîh'te Kullanılan Kaynaklar	40
3.2. Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe	51
3.2.1. Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe'de Kullanılan Kaynaklar	53
3.3. et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye	55
3.3.1. Et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye'de Kullanılan Kaynaklar	57

3.4. el-Lübâb fi Tehzibi'l-Ensâb	57
3.4.1 el-Lübâb fi Tehzibi'l-Ensâb'da Kullanılan Kaynaklar	59
II. BÖLÜM: İBNÜ'L-ESÎR'İN TARİHÇİLİĞİ.....	61
1. İbnü'l-Esîr'in İlmî Üslubu.....	61
2. İbnü'l-Esîr'in Üslubu Hakkında Bazı Değerlendirmeler	67
2.1. Eleştirel Tarih Anlayışı	68
2.2. İhtilafı Veya Zayıf Olduğunu Düşündüğü Konuları Görmezden Gelmesi veya Hiç Değmemesi.....	76
2.3. Olayları Tetkik Etmesi	77
3. Haberlerin Değerlendirilmesi ve Tercih Metodu	78
3.1. Aklî Esaslara Göre İctihad Etmesi	80
3.2. Haberleri Gerçeklik Esası Üzerine Bina Etmesi	83
3.3. Haberlerin Kur'an, Sahih Hadisler Ve Güvenilir Rivayetlerle Uyumlu Olmasına Dair Tercihleri	86
3.4. Kur'an Ve Hadislerin Dışında Güvenilir Kaynakların Kullanımı Konusundaki Tercihleri	89
3.5. Tarihi Hadislerden Çıkarım Yapması	91
3.6. Hadisleri Sonuçlarına Göre Değerlendirmesi	94
3.7. Dinî Ve Etik Kriterlere Veya Konunun Duyarlılığına Göre Bazı Ayrıntıları Görmezden Gelmesi Veya Reddetmesi	96
3.8. Kişiler Hakkında Karakteristik Ve Psikolojik Değerlendirmelerde Bulunması.....	98
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	107

ÖNSÖZ

İbnü'l-Esîr, 555-630/1161-1233 yılları arasında yaşamış ve İslam coğrafyasında meşhur olmuş tarihçi ve hadisçidir. Kendisine kadar ulaşan tarihî malzemeleri titizlikle toplamış ve tarih yazıcılığı birikimine katkı sunarak kendisinden sonraki nesillere işlediği bu malzemeyi miras bırakmıştır. Tarih boyunca Müslümanlar, bu mirası dikkatli bir şekilde korumak için gereken önemi göstermişlerdir. Öyle ki farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar, İbnü'l-Esîr'in eserlerini kendi dillerine çevirmişlerdir. Dolayısıyla tarih boyunca Müslümanların gündeminde kalmayı başaran bu eserler günümüze kadar ulaşabilmiş ve günümüzde yaşayan pek çok millettten insan, İbnü'l-Esîr'in bu eserlerine muttali olmak suretiyle onun mirasçıları olmuşlardır.

İbnü'l-Esîr'in eserleri sadece İslam coğrafyasında değil Hristiyan coğrafyasında da ilgiyle karşılanmıştır. Özellikle Hristiyan coğrafyasının yakından takip ettiği konulardan biri olan Haçlı Sefelerini bizatihi gözlemleyerek veya başka gözlemcilerden nakillerde bulunarak bu seferler hakkında bahsi geçen coğrafyada yaşayan kimselere Müslüman bir tarihçi gözüyle farklı veriler sağlamıştır.

Hal böyleyken çalışmamızla ilgili olarak tarih yazıcılığı konusunda önemli bir konuma sahip olan İbnü'l-Esîr'in, tarih tasavvuruna ilişkin ilkelerine ulaşmak ve buradan hareketle onun tarihe yaklaşım biçimini tespite yönelik veriler elde etmeye çalışmak, araştırmamızın temel amacını teşkil etmektedir. İbnü'l-Esîr'i daha iyi anlamak için hayatına ilişkin bilgiler de öncelikli olarak verilmiştir.

Tezimiz Giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konuya hazırlık yapmak üzere araştırmanın konusu, amacı ve önemi, konu ile alakalı çalışmalar, araştırma yaparken kullanılan yöntemler işlenmiştir. Daha sonra tezimizin konusu olan İbnü'l-Esîr'in hayatı ve eserleri birinci bölümde, tarihçiliği ve metodolojisi ise ikinci bölümde incelenmiştir.

Bu çalışmamızda bana değerli vaktinden zaman ayırarak maddi ve manevi emeklerini esirgemeyen yüksek lisans danışman hocam saygıdeğer Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN'e teşekkürü bir borç bilirim.

Yusuf BÜYÜKYILMAZ

Konya-2020

GİRİŞ

Tarihi anlamak için şüphesiz atılacak olan ilk adım, tarihi bizlere nakleden tarihçileri tanımak olmalıdır. Çünkü tarih, bir yönüyle geçmişe bakarken, diğer yönüyle gelecek için mesaj vermektedir. Geçmişle geleceği bağlayabilmiş, bugüne ve geleceğe dair söz söyleyebilmiş milletler, geçmişlerinin köklerinden beslenirken, geleceğin meyvelerini toplamak için, yorgun ve yıpranmış gövdelerini aşlamışlar ve diğer taraftan daha iyi mahsuller verebilmenin yollarını aramışlardır.

Müslümanlar, İslâm'ın ilk asırlarından itibaren dolaylı veya dolaysız olarak tarihle ilgilenmişlerdir. Bu ilgi, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde gerçekleştirilen bir takım uygulamalarla daha da derinlik kazanmıştır. Tarihlendirme ihtiyacına binaen yeni bir takvim uygulamasına geçiş ve senelik atıyye miktarları belirlenirken sahabilerin İslâm'a giriş zamanları dikkate alınması kararından sonra bu durumların tespiti için tarihî verilerin toplanması gibi uygulamalar tarihin önemini artırmıştır.¹ Emevîler döneminde tarih yazıcılığı gelişerek devam etmiştir. Abbâsîler döneminde ise devlet teşkilatının gelişmesiyle ve kitap basımı için gerekli olan kâğıt üretimi konusundaki ilerlemeler tarih yazıcılığı faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Günümüze kadar gelen ilk tarih, coğrafya, tabakat vb. türünde kitaplar bu dönemde kaleme alınmıştır.

Abbâsîler döneminin ilk asırlarından uzaklaştıkça belli bir yazılı birikim oluşmasının da etkisiyle müellifler tarih çalışmalarına yoğunluk vermişlerdir. Ayrıca ilk dönemlere nispeten daha geniş ölçekli bir tarih yazımına doğru gidildiği görülmektedir. Örneğin artık tarih kitapları Peygamber (s.a.v)'in dünyaya gelmesinden önceki zaman dilimlerinde yaşanan olaylarla yetinmeyip Hz. Âdem (a.s)'den Peygamber (s.a.v)'a kadar yaşanmış olayları ellerindeki malzemeler nispetince detaylandırdıkları tespit edilmiştir.

Gerek ilk dönem siyer ve tarih yazıcılığı olsun gerekse genel tarih yazıcılığı olsun çeşitli müelliflerin hayatları ve tarih anlayışları akademik düzeyde incelenmiştir. Bu incelemelerin devamı niteliğinde olmasını ümit ettiğimiz bu çalışmanın konusu da İbnü'l-Esîr'in hayatı ve tarih anlayışı olacaktır.

¹ Mustafa Fayda, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), XXXVII: 48

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Konuyu belirlemede dikkate değer bir takım hususlar etkili olmuştur. Bu güne kadar ki İslâm tarihçileri hakkında yapılan çalışmalar bizlere bu alan hakkında yapılan çalışmaların belli bir önem arz ettiğini göstermektedir. Tarih boyunca çeşitli dönemlerde yaşamış tarihle ilgili doğrudan veya dolaylı bir çalışma yapmış olan kimseler hakkında hem akademik hem de akademik olmayan mecralarda araştırmalar yapılmıştır.

İbnü'l-Esîr'in, yaşadığı dönemin öne çıkan ilmî siması olması sebebiyle bu konuda yapacağımız çalışmalar ayrıca önem arz etmektedir. Bu amaca ulaşmak için belli başlı konuların da belirlenmesinin faydadan hâli olmayacağını düşünüyoruz. Genel anlamda; İbnü'l-Esîr'in doğumundan itibaren hayat hikâyesi, ilmî tahsil süreci ve eserlerini tespit etmekle başlayıp, tarihçiliği hakkında bilgiler vermek suretiyle çalışma konumuzun ana iskeletini oluşturduk. Bu konuların alt başlığı olarak ise sırasıyla; doğumu, çocukluk ve gençlik çağları, vefatı, tahsil hayatı, eserleri, çok yönlülüğü, kendisine yöneltilen Şii'lik ithamları, tarih yazıcılığında izlediği metotları ve ilmî geleneği gibi konuları belirledik.

İlk olarak İbnü'l-Esîr'in dünyaya gözlerini açtığı ortamın tespit ve tahlilini yapmakla, tarih içindeki çevre ve zaman faktörünün bireyi nasıl etkilediğini ve hayatı boyunca karşısına çıkma ihtimali olan çocukluk ve gençlik yıllarının kalımsal izlerinin nasıl etkiler bırakmış olabileceğini ortaya koymakla amacımızın temelini atmış olduk. Ardından yaşadığı dönem boyunca hangi olayların başına geldiğini değerlendirip, zaman-mekân olgusunun bireye nasıl tesirlerde bulunabileceğini ifade ettik. Son olarak da artık bu iki konunun işlenip bir kimliğe nasıl dönüşmüş olabileceğini, ortaya koyduğu eserlerinden ve çalışmalarından deliller getirerek gözler önüne sermeye çalıştık.

İbnü'l-Esîr yaşadığı dönem itibariyle (XII-XIII. Yüzyıllar) Batılıların fazlaca ilgilendiği bir konu olan Haçlı Seferlerinin yaşandığı zaman diliminde yaşamıştır. Kendisinin hem bir tarihçi olarak olayları anlatması hem de olayların bizatihi şahidi olması Batılılar ve bütün dünya tarafından dikkatle takip edilir olmuş ve hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Hatta yaşadığı dönem İslâm düşünce tarihinin nihayeti olarak değerlendiren Batılı oryantalistlerin eleştiri oklarına maruz kalmıştır. En başta Müslüman bir kimliğe sahip olan İbnü'l-Esîr'i bu denli haksız eleştirilere ve ithamlara karşı ilmî değere sahip olan bir tür müdafaanın da yapılması gerekmektedir.

İbnü'l-Esîr'in hayatı ve tarihçiliğini ortaya koymak, yukarıda bahsettiğimiz alanlardaki boşluğu dolduracak nitelikte olması hedeflenerek bu konu hakkındaki bilgiler incelenmeye çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma sırasında Arapça, İngilizce ve Türkçe kaynaklardan istifade edilmiştir. İbnü'l-Esîr'in doğduğu ve yetiştiği coğrafyayı tanımak adına coğrafya kitaplarından istifade edilmiş, daha sonra biyografi alanında eserler vermiş kimseler tarafından ortaya konulan veriler değerlendirilmiştir. Hayatı boyunca ortaya koyduğu çalışmalarını da göz önünde bulundurarak tarihçiliği, tarih metodolojisi, veri değerlendirme ve tahlil metodu gibi alanlara dair İbnü'l-Esîr'in görüşleri tespit edilmiştir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Konuya dair Arapça, İngilizce ve Türkçe kaynaklardan yararlanılmıştır.

İlk kaynağımız, araştırmamızın konusu olan İbnü'l-Esîr'in, kaleme aldığı eserleridir. İbnü'l-Esîr'in hayatını ele aldığımız bölümde detaylı olarak inceleyeceğimiz ancak kısaca bahsetmek gerekirse o, *el-Kâmil fi't-Târîh* ve *et-Târîhü'l-Bâhir* adlı eserlerinde ailesi ve hayatına dair bilgileri az da olsa vermektedir. Özellikle İbnü'l-Esîr hakkında yapılan çağdaş dönem araştırmaların pek çoğu, ailesi hakkında bilgileri *et-Târîhü'l-Bâhir* adlı eserinden almışlardır. *El-Kâmil fi't-Târîh*'te de bu bilgiler verilmiş ancak daha yüzeysel işlenmiştir. Bu eser yine İbnü'l-Esîr'in ders aldığı hocaları hakkında kısa bilgiler içermektedir. Diğer iki eseri olan *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe* ve *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*'de tespit edebildiğimiz kadarıyla hayatı hakkında bilgiler geçmemektedir.

Bunun dışında incelediğimiz temel kaynaklar şunlardır:

1-) Yâkut El-Hamevî (ö. 626/1229)'nin *Mu'cemü'l-Üdebâ*'sı, 594 (1198) yılında yazılmış bir kitaptır. Kitapta; nahivciler, lügat ve ensâb âlimleri, şairler, kâtipler ve tarihçiler gibi çeşitli alanlarında meşhur olmuş kişilerin biyografilerine yer verilir. Eser alfabetik olarak hazırlanmıştır. Araştırmamızda İbnü'l-Esîr'in hayatına ilişkin doğrudan veya dolaylı bilgiler, İbnü'l-Esîr ile muasır olmasından dolayı bu eserden temin edilmiştir.

2-) Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân (ö. 681/1282)'in, *Vefeyâtü'l-A'yân Ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman* isimli eseri son dönem biyografik tarih yazımı kategorisinde değerlendirilen müstesna eserlerden biridir.

İbnü'l-Esîr'in geç dönem tarihçilerden olmasını ve geç döneme dair müelliflerin nadiren biyografik türde eserler kaleme almalarını göz önünde tutarak bu ve birkaç eser daha İbnü'l-Esîr hakkında kısa ve net bilgilere erişmemize yardımcı oldu. Ayrıca İbn Hallikân'ın İbnü'l-Esîr'in öğrencisi olması İbnü'l-Esîr hakkında verdiği bilgilerin birinci elden vermiş olma ihtimalini barındırdığı için ayrıca önem arz etmektedir.

3-) Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî (ö. 748/1348)'nin, *Târîhü'l-İslâm Ve Vefeyatü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*'ı 40.000'e yakın biyografi maddesiyle en hacimli biyografi türü eserlerin başında gelmektedir. 714/1314 yılında tamamlanan eser kendisinden sonra gelen biyografi türü eserlere rehberlik işlevi görmüştür. İbn Hallikân'da olduğu gibi Zehebî'nin bu eseri de İbnü'l-Esîr'in vefatından sonra yazılmış sayılı biyografik eserlerden olduğu için araştırmalarımızda önemli bir yer tutmaktadır.

4-) Aynı müellifin bir diğer eseri olan *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* 726/1326 yılında "*Târîhü'l-İslâm Ve Vefeyatü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*"ı tamamladıktan sonra 732/1331 yıllarında kaleme almaya başlamış, 739/1338 yılında ise tamamlamıştır. Bir önceki eserinde eksik kalan veya izaha muhtaç yerleri genişleterek tamamlama gayesi güdülmüş yazılmıştır. Kitabın bu özelliğinden dolayı İbnü'l-Esîr'in hayatında önemli izler bırakmış fakat biyografik kitaplarında işlenmemiş bazı kişilerin hayatlarına dair bilgiler bulabildik.

İslam tarih yazıcılığı geleneğinde kadimin daha sonraki dönemlere aktarılmasında köprü görevi gören İbnü'l-Esîr hakkında doğrudan bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak kendisiyle ilgili dolaylı olarak yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu bu çalışmalar İbnü'l-Esîr hakkında bizlere ipuçları vermekle beraber detaylı bilgiler içermemektedir. Örneğin; Hacı Mehmet Altuntaş *İbnü'l-Esîr'in (1160-1232) El-Kâmil Fî't-Tarih Adlı Eserine Göre Haçlı Seferleri* (2007-Yüksek Lisans), Necip Mansız *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Tarih Adlı Eserine Göre Kürtler Ve Yaşadıkları Bölgeler* (2015-Yüksek Lisans) gibi çalışmalar örnek olarak gösterilebilir.

Ayrıca akademik alanda bizim çalıştığımız konuya dair yapılmış İzzettin Aklan, *El-Cezîre Bölgesi İslam Âlimlerinden İbn Esîr'in Hayatı, Eserleri Ve Tarihçiliği* (2019) isimli bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Fakat bizim çalışmamızda "el-Kâmil fi't-Târîh'de Konu Başlıklarının Tertibi", "İbnü'l-Esîr'in Tasnif Tercihi" gibi başlıklar altında farklı olarak bu tezde bulunmayan konular işlenmiştir. Ayrıca çalışmamızda, diğer çalışmanın aksine konuların anlaşılması için örnekler verilmiştir. Diğer yandan

çalışmamızı büyük oranda tamamlamışken böyle bir tezin hazırlanmış olduğundan haberdar olduk. Tezin yazım aşamasına geçmeden önce “konunun özgünlüğünü tespit etme” sürecindeki araştırmalarımızda söz konusu çalışmanın yapılmakta olduğuna dair bir bilgiye rastlamadık. Ancak tezimizin bitme aşamasına yaklaştığı dönemde benzer içerikte bir çalışmanın yapılmış olduğunu fark ettik. Yapılan tezin incelenmesinin ardından bu konudaki çalışmamızın sürdürülmesi ve tamamlanması yönünde faydadan hali olmayacağı kanaatine vardık.

Tezimize kaynaklık eden Türkçe çağdaş eserlerin yanı sıra yabancı çalışmalardan da faydalandık. Bu çalışmalar;

1-) Çağdaş dönem tarihçilerinden Abdülkadir Ahmed Tuleymât'ın Mısır/Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî basımlı 1969 tarihli Arapça kaleme alınan *İbnü'l-Esîr el-Cezerî: el-Müerrih* adlı eseri İbnü'l-Esîr'in hayatı içerisinde müstakil olarak incelenen ilk eserdir. Müellif ayrıca İbnü'l-Esîr'in bir diğer kitabı olan *et-Târihü'l-Bâhir Fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*'yi tahkik etmiştir.

2-) Tarık Mahmud Ebû Hudhud'un, *İbnü'l-Esîr ve Devruhû fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, adlı 2009 yılında Ürdün Üniversitesi'nde Abdülaziz ed-Dûrî'nin danışmanlığında arapça yazılmış bir doktora çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmada İbnü'l-Esîr'in hayatı, eserleri ve tarih yazıcılığındaki yeri hakkında konular işlenmiştir. Çalışmamızın özellikle İbnü'l-Esîr'in tarihçiliğini işlediğimiz ikinci bölümde bu eserden istifade edilmiştir.

3-) Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî'ye ait “el-Müerrih İbnü'l-Esîr ve't-Teşeyyu” *Mecelletü Ulûmi's-Şeriyye* dergisinin birinci sayısında ve 1432/2010 tarihli yayınlanmış arapça bir makale vardır. Makale İbnü'l-Esîr hakkında kısa bilgiler verdikten sonra İbnü'l-Esîr'in Şia mezhebine müntesip olduğu iddialarını konu alır.

4-) Muhammed Meysar ve Muhammed Bahaüddin Yazıcı'ya ait “İbnü'l-Esîr Mevâriduhû ve Menhecuhû fî Kitâbeti Târîhu'l-Bâhir” adlı makale *Mecelletü't-Terbiyye ve'l-İlm* adlı dergide 15/4 sayısıyla 2008 yılında kaleme alınmış bir makaledir. Makalede İbnü'l-Esîr'in, *et-Târihü'l-Bâhir* adlı eserini kaleme alırken kullandığı kaynaklar ve metodu incelenmiştir.

5-) Hannan bt. Abdilbâkî el-Cühenî'nin *Mevâridü İbni'l-Esîr ve Menhecuhû min Hilâli Kitâbihî Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* adlı doktora çalışması, 2014

yılında, Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde yapılmıştır. Çalışmada İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* adlı eserinin kaynakları ve metodu incelenmiştir.

6-) Françoise Micheau'nun, ortaçağ Müslüman tarihçilerinin hayatlarını konu alan *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant* adlı kitabın "Ibn al-Athîr" bölümünü yazmıştır. Bu kitap 2014 yılında, Brill Yayınevi tarafından basılmıştır. Eserde ortaçağ Müslüman tarihçilerinin hayatları incelenmektedir.

7-) Brill Yayınevi tarafından basılmış bir başka eser olan *Encyclopaedia of Islam* adlı ansiklopedi'de Franz Rosenthal'in kaleme aldığı "Ibn Al-Athir" maddesinde İbnü'l-Esîr hakkında bilgiler verilmektedir. Bu maddede İbnü'l-Esîr kardeşlerin hayatları kısaca işlenmiştir.

I. BÖLÜM: İBNÜ'L-ESİR'İN HAYATI VE ESERLERİ

Bu bölümde İbnü'l-Esîr'in ismi ve künyesi, ailesi, hayatı, öğrencilik yılları, İbnü'l-Esîr'in siyasi yönü ve dönemin siyasi durumuna genel bir bakış, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler verilecektir.

İbnü'l-Esîr'in yaşadığı dönem olan XI-XIII. Yüzyıllar, Mezopotamya coğrafyasında, siyasi anlamda bir bütünlüğün sağlanamadığı asırlardı. Kültürel ve etnik çeşitliliğin zirvede olduğu bu yıllarda, içeride itikadî ve amelî mezhep farklılıkları, demografik yapı ve otorite boşluğu gibi nedenlerden dolayı sükûnet ve huzur sağlanamadığı gibi dışarıda, bu sebeplerin de etkisiyle bölgenin zayıflığından faydalanarak, çevresinde yer alan gayrimüslim devletler tarafından bölge üzerinde maddî ve manevî baskılar yapıyordu. Batı'dan Haçlı seferleri, doğudan, daha ileride vuku bulacak Moğol istilaları gibi İslâm Dünyasına derin yaralar açmış olaylar hemen hemen bu dönemlere tekabül etmiştir.²

İbnü'l-Esîr'in doğduğu coğrafya, 1127-1233 yıllarında hüküm sürmüş bir Türk hanedânı olan Zengîler'in hâkim olduğu coğrafya idi. Güneyde Abbasî ve Fatimî Devleti, kuzeyde Gürcüler, batıda Bizans Devleti ve Kudüs Haçlı Krallığı doğuda ise Hârizmşahlar, bu hanedânın çevresinde yer almaktaydı.

1. Hayatı

1.1. Doğumu, İsmi ve Künyesi

Adı, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'dir. Nisbesi el-Cezerî, künyesi ise İbnü'l-Esîr'dir. Lakap olarak ise İzzüddîn'i kullanmayı seçmiştir.³ İbnü'l-Esîr olarak anılmasının sebebi babasının "Esîrüddin" veya "Esîr" olarak meşhur olmasındandır. Bu şekilde meşhur olmasının sebebi, Musul Sultanı İmadüddîn Zengî'nin veziri Ebu Ca'fer el-İsfahânî'nin yanında özel bir yerinin olmasıdır.⁴

İbnü'l-Esîr, 555/1161 yılında, Cezîratü İbn Ömer'de (bugünkü adıyla Cizre) doğmuş ve gençlik çağlarının çoğunu burada geçirmiştir. Bu bölge başlarda Cezîre

² Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), XXX: 226

³ Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân Ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman* (Beyrut: Daru Sadır, 1971), III: 348. Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî (ö. 748/1348), *Siyeru A'lami'n-Nübelâ* (Kahire: Daru'l-Hadis, 2006), XVI: 257.

⁴ İsmail Durmuş, "Ziyâeddin İbnü'l-Esîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000, XXI: 30-32.

şeklinde anılırken daha sonraları Cezîratü İbn Ömer şeklinde anılmaya başlanmıştır. Bu adlandırma ilk defa Hasan b. Ömer b. Hattab et-Tağlîbî tarafından yapılmış olduğundan, kendisine nispetle bu bölgeye onun isminin verildiği anlaşılmaktadır. Fakat zaman içerisinde, bölge isminin uzun olmasından dolayı kısaltılmaya gidilmiş ve “Cezîre”, ardından da “Cizre” şeklinde bilinir olmuştur. Bu bölge, genel kanaate göre Fırat ve Dicle nehirleri ile Musul’un arasında bulunan bölgeye denir.⁵

İbnü’l-Esîr’in hayatı hakkında elimizde çok fazla bilgi yoktur. Özellikle İbn Hallikân (ö. 681/1282), Subkî (ö. 771/1370) gibi âlimler kendisinden çokça bahsetmesi beklenirken -İbnü’l-Esîr’den bir ve iki kuşak sonra yaşamış olmalarından dolayı- kitaplarında İbnü’l-Esîr hakkında kısa bilgiler vermekle yetinmişlerdir. İbnü’l-Esîr ile muasır dönemde yaşamış kimseler dahi kendisi ile ilgili olaylardan haberdar olamamış ve onun hakkında kısa bilgilere yer vermişlerdir. Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229) ve İbnü’l-Kıftî (ö. 646/1248) örneklerini ele alacak olursak; İbnü’l-Esîr ile aynı dönemde yaşamış ve biyografi alanında ün yapmış olan bu iki müellif, İbnü’l-Esîr hakkında az bilgiler vermektedir. Öyle ki; İbnü’l-Kıftî, İbnü’l-Esîr’in kardeşi Mecidüddin İbnü’l-Esîr hakkındaki bilgileri İbnü’l-Esîr’den almış fakat kendisi hakkında fazlaca bahsetmemiştir.⁶

1.2. Ailesi ve Yetiştirilmesi

İbnü’l-Esîr, siyaset ve kültürel anlamda geniş nüfuzlu bir aileye müntesiptir. Kendisi aslen Araplar arasında ün salmış bir kabile olan Benî Şeybân’a mensuptur. Bu kabile Adnânîler’e mensup bir Arap kabilesidir. Ayrıca bu kabilenin İran fetihlerine öncülük etmiş Müsennâ b. Hârîse’nin de bu kabilesi olduğu ve o dönemden itibaren Güney Hicâz’dan, günümüz Irak ve İran sınırları içerisinde yer alan bölgelere peyderpey yerleştikleri bilinmektedir.⁷

Babasının adı Ebû’l-Kerem Muhammed Esîru’d-Dîn’dir. Bu kimsenin varlıklı ve itibarlı bir kimse olması şüphesiz çocuklarının geleceğinde etkin rol oynamıştır.

⁵ Güneydoğu Anadolu’da, günümüz Cizre’nin çok yakınında bulunan, Dicle nehri (batı) sahilinin sağ tarafında, deniz seviyesinden 400 metre yüksekte kurulan bir yerleşim merkeziydi. (Metin Tuncel, Abdülkerim Özyıldırım, “Cizre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993, VIII: 37-39.)

⁶ Ebu’l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrâhim İbnü’l-Kıftî (ö. 646/1248), *İnbâhü’r-Ruvât Ala Enbahi’n-Nühât* (Kahire-Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Arabî-Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekafiyye, 1982), III: 258.

⁷ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahirî İbn Hazm (ö. 456/1064), *Cemheretu Ensâbi’l-Arab* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983), I: 319.; Ebu’l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü’l-Esîr, *El-Lübâb fî Tehzîbi’l-Ensâb* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000), II: 322.

Dönemin siyasî ve bürokratik işlerinde aranan bir kimse olmuştur. Örneğin Cezîratü İbn Ömer bölgesinin divan başkanlığını ve Musul Atabey'inin yardımcılığını yapmıştır. Ayrıca Akîme⁸ denilen bir yerleşim yerinde çok sayıda bahçe ve tarlalarının bulunması sebebiyle kendisinin gayrimenkul zengini olduğu anlaşılmaktadır.⁹

İzzüddin İbnü'l-Esîr'in, kendisi dışında iki kardeşi daha vardır ki onlar da farklı alanlarda öne çıkmış şahsiyetlerdir. İzzüddin, İbnü'l-Esîr kardeşlerin ortancasıdır. Büyükleri Mecdüddîn İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) hadis ve tefsir alanlarında, küçükleri Ziyâüddîn İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239) ise edebiyat ve belagat alanlarında uzmanlaşmışlardır. Bu kardeşlerin hepsi aynı zamanda babaları gibi idarî görevlerde hizmet etmişlerdir.

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, Seyfeddin b. Mevdûd b. Zengî (ö. 576/1180), Celâleddin Ebu'l-Hasan Ali b. Mansûr el-İsfahânî (?), Emîr Mücâhidüddin Kaymaz (ö. 595/1199), İzzüddin Mes'ûd b. Mevdûd el-Atabekî (ö. 589/1193) ve İzzüddin Mes'ûd'un oğlu Nüreddin Zengî Arslanşah (ö. 607/1211) gibi dönemin idarecileriyle sıkı bir ilişki içerisinde olup, yer yer danışmanlık gibi arka planda hizmet verirken, bazen de bizatihi, önemli yer ve zamanlarda aktif siyasetin içinde yer almıştır.¹⁰

Ziyâüddîn İbnü'l-Esîr ise arkadaşı Kadı el-Fazıl (ö. 596/1200) aracılığıyla Selahaddin Eyyübî (ö. 589/1193) ile tanıştı ve onun hizmetine girdi. Parlak zekâsıyla hemen sivrilen Ziyâüddîn İbnü'l-Esîr, Selahaddin Eyyubî'nin oğlu Melik Efdal (ö. 622/1225) tarafından kendisine yardımcı olarak talep edildi. Ardından tercih Ziyâüddîn'e bıraktı ve Ziyâüddîn de bu görevi kabul etti. Fakat çok geçmeden kendi görüşlerinin dinlenmemesi üzerine istifa etti. Sonra Melik Efdal'in kardeşi Melik Zahir (ö. 613/1216)'in hizmetine girdi. Bu mevkide görev yaptıktan sonra Musul'a döndü ve Musul Atabeyi Nureddin Arslanşah tarafından divan kâtipliğine getirildi. Bağdat'ta Musul Atabeyi elçisi olarak ömrünün sonuna kadar devam etti.¹¹

Görüldüğü üzere aile bireyleri, önemli siyasî ve idarî konularda istihdam edilmiştir. Şüphesiz bunun arkasında, aile bireylerinin hem ekonomik hem de entelektüel açıdan toplum ve idareciler nazarında itibarlı kimseler olmasından

⁸ Cezîretü İbn Ömer'in karşısında ve aralarında Dicle Nehri'nin bulunduğu bir köy.(İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, X: 25.)

⁹ İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, thk. Abdülkadir Ahmed Tuleymât (Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Hadîse, 1963), 147-148.

¹⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân Ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, III: 142.

¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân Ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, III: 389-390.

yatmaktadır. Bu konum, aile bireyelerine önemli bir katkı sağlasa da zaman zaman kendilerini zor durumda bırakmıştır. Ziyâüddîn İbnü'l-Esîr, bunun en iyi örneğidir. Zira paylaşılabilen bir yetenek haline gelen Ziyâüddîn İbnü'l-Esîr, paylaşımından kârlı çıkamayan cenah tarafından iftiralara ve tehditlere maruz kalmıştır.¹² Bu badirelere rağmen aile bireyleri, bu statünün faydalarını da görmüşlerdir. Özellikle İzzüddin İbnü'l-Esîr'in tarihçilik yönünün öne çıkmasını bu duruma bağlayabiliriz. Zira o dönemlerde tarih ilminin, üst düzey yöneticilere hitap etmesi ve aynı kimselerin geçmişten hareketle yanlışlardan kaçınmak, doğruya isabet etmek için bu ilimle çokça meşgul olmalarını sağlıyordu. Yöneticiler tarafından bir kılavuz gibi kullanılan tarih ilmi, göz önünde bulundurulduğunda İbnü'l-Esîr'in tarihi olayları değerlendirmesinde idarî görevde bulunmasının önemli katkıları sağladığı aşikârdır.

1.3. Vefatı

İbnü'l-Esîr'in, İbn Şâme'ye göre 631/1234 yılında vefat ettiği bilgisini göz ardı edersek¹³, 630/1233 yılında vefat ettiğine dair görüşler daha ön plana çıkmaktadır. Ancak bu yılın hangi ay ve günde olduğu konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır.¹⁴ Ekseriyetle kaynaklarda 25 Şaban 630'da (6 Haziran 1233) Musul'da vefat ettiği görüşü yaygınlık kazanmıştır. Mezarı Musul'da yer almaktadır ve bu mezarın üzerine 1939'da büyük bir türbe inşa edilmiştir.¹⁵

2. İlmi Kazanımları

Bu kısımda kısaca İbnü'l-Esîr'in ilim yolculuğu; çocukluğundan başlayıp gençlik dönemlerine kadar olan süreci ve hocaları, öğrencileri, ilmî kişiliği ve son olarak kendisine yöneltilen Şiilik iddiaları ele alınacaktır.

2.1. Eğitim Süreci

İbnü'l-Esîr, çocuk yaşta ilmî hayata atılmıştır. İlim tahsiline ilk başladığı yıllar, Cezîratü İbn Ömer'de yaşadığı yıllara tesadüf etmektedir. Burada çocuk yaşlarda yapılabilecek basit matematiksel hesap işlemleri, yazı yazma, basit dil kuralları ve

¹² Bkz: Durmuş, "İbnü'l-Esîr, Ziyâeddin", XXI: 30-32

¹³ Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî İbn Şâme (ö. 660/1268), *Kitabu'r-Ravzateyn fî Ahbâr-ı Devleteyn*, (Daru'l-Cîyl: Beyrut, 1974), 162.

¹⁴ Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, XVI: 258; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân Ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, III: 349

¹⁵ Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000, XXI: 26-27.

hafızlık gibi eğitimler almıştır.¹⁶ Hatta 16 yaşındayken matematik hesabı derslerini aldığı bir sırada güneş tutulması meydana geldiğini tarih kitabı *el-Kâmil*'de ifade etmiştir.¹⁷ Aynı kitapta kendisinin Cezîratü İbn Ömer'de iken hocası olduğunu tahmin ettiğimiz Ali b. Hattâb b. Zafer (584/ 1188)'in vefat tarihini verirken kendisi ile bir zamanlar beraber olduklarını ifade etmiştir.¹⁸ Ardından İbnü'l-Esîr ailesi, Musul Atabeyi'nin, babalarının Musul'a gelmesini istemesi üzerine Musul'a gittiler.¹⁹ Ardından asıl eğitim-öğretim faaliyetlerine burada başlamıştır.

Musul, isminden de anlaşılacağı üzere²⁰ o dönemlerde önemli bir ilim havzası durumundaydı. O dönemde Musul önemli ailelere ev sahipliği yapmaktaydı. Benî Mun'a,²¹ Benî Şehrezûrî,²² Benî Muhâcir,²³ Benî Negîb,²⁴ Benî Hubel²⁵ bu ailelerin önde gelenleriydi.²⁶ Burada isimlerini zikrettiğimiz kabilelerin hemen hemen hepsinin zamanında Emevîler'e karşı olumsuz tutum sergilemiş kimselere nispet edilen kabileler olmaları da ayrıca dikkat çekicidir.

¹⁶ Abdülkadir Ahmed Tuleymât, *İbnü'l-Esîr El-Cezerî: El-Müerrih* (Mısır: Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, 1969), 22.

¹⁷ İzzuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), X: 78. Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târihiyye*, 8

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X: 165.

¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân Ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, III: 348-349; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ* (Kahire: Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1992), VIII: 299.

²⁰ Musul: Arapça "ve-sa-le" sülâsî mücerred fiilden türetilmiş ve "ulaşılana, bağlanan, ulaşım yollarını bağlayan" gibi anlamlara gelen bir kelime olarak türetilmiştir. Zamanla kelimenin anlam kazanarak "kavşak, uğrak, dönemeç" gibi anlamlara gelmiştir. Pek çok târih ve coğrafyacı bu bölgenin isimlendirilmesi hakkında görüş serdetmişlerdir. Bunlardan bazıları şöyledir; "İki veya daha fazla şehrin birbirine bağlandığından, (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II: 230 .) ilk adının aslında Havlan olduğu fakat ilerleyen dönemlerde orduların buraya gelip buradan harekât için sevk edilmesinden dolayı, (Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 390/1000 civarı) Makdisi, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm* (Leiden: E.J. Brill, 1967), I: 138-139.). Böylece hareketli bir yer olan Musul, elbette kültürler ve ilimler için de "kavşak" olmasını düşünmemiz gerekecektir. Gerçekten de târihte, batısında batı dünyasını temsilen Roma İmparatorluğu, doğusunda Orta Doğu ve Mezopotamya'yı temsilen Sasânî İmparatorluğu'nun kesişim noktası olmuştur.

²¹ Benî Esed b. Rebî'a b. Nezzar kolundan bir kabiledir. (İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, I: 293.)

²² Şehrezûrî: Kürtlerin yaşadığı dağlık bir bölgedir. "Zûr'un Şehri" anlamına gelen şehrin ismi, Zûr b. Dahhak'a nispet edilir. Bu kişi, Ben-i Şehrezûrî kabilesine mensuptur. [Muhammed Hasan b. Akil Musa, *Muhtârü'l-Masûn Min A'lâmi'l-Kurun* (Cidde: Dârü'l-Endelüs el-Hadra, 1995), 1425.]

²³ El-Muhacir b. Halid b. Velid'e nispet edilen kabiledir. (Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzûrî (ö. 279/892-93), *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkar ve Riyad ez-Ziriklî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996), X: 209.)

²⁴ Negîb İbrahim b. Hüseyin b. Ali'ye nisbet edilen kabiledir. (Ebu'l-Hasan Zahirüddin Ali b. Zeyd b. Muhammed Beyhâkî (ö. 565/1169), *Lübâbü'l-Ensâb ve'l-Elkâb ve'l-A'kâb*, thk. es-Seyyid Mehdî er-Recâî (Kum: Ayetullahi'l-Uzma el-Mar'aşi, 2007), 565.)

²⁵ Kelb b. Vefira soyuna mensup olan Hubel b. Abdullah b. Kinane'ye nisbet edilen kabiledir. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr Sem'ânî (ö. 562/1166), *el-Ensâb*, ed. Şerefeddin Ahmed (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1962), VI: 78.

²⁶ Tuleymât, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 20.

İbnü'l-Esîr, Musul'a yerleştikten sonra Ebü'l-Fazl Abdullah et-Tûsî, Ebü'l-Ferec Yahyâ es-Sekafî, Ebû Mansûr Müslim es-Sîhî ve İbn Şebbe en-Nahvî el-Mukrîf ve pek çok ilim adamından dersler aldı. İbnü'l-Esîr, tahsil hayatının bu safhasında Musul atabeginin elçisi olarak Bağdat, Dımaşk, Halep ve Kudüs'e yolculuklar yaptı. Burada yaşayan âlimlerden ders alma ve özellikle Bağdat'ta iken önemli kaynaklara erişme imkânı buldu.²⁷

Hocaları hakkında bilgiler vermeden önce dönemin eğitim-öğretim kurumları arasında Nizamiye Medreseleri (Bağdat Nizâmiye Medresesi, Nişabur Nizâmiye Medresesi, Musul Nizâmiye Medresesi gibi), Daru'l-Hadisler (Nuriyye Daru'l-Hadisi, Eşrefiyye Daru'l-Hadisi, Kamiliye Daru'l-Hadisi, Daru'l-Hadisi'l-Haceriyye, Daru'l-Hadisi'z-Zahiriyye, Daru'l-Hadisi'n-Nefsiyye) ve bireysel gayretlerle inşa edilen medreseler (Nûruddîn Mahmud Zengî b. İmâduddîn, Seyfeddin Gazi b. İmadüddin Zengî b. Aksungur'un yaptırdıkları medreseler gibi) pek çok kurum vardır ki İbnü'l-Esîr'in eğitiminde kurumsal anlamda katkıları olma ihtimalleri oldukça yüksektir.

2.2. Hocaları

İbnü'l-Esîr'in hocalarının kimler olduğu ve sayılarını tespit etme konusunda farklı görüşler vardır. Kendisinin bizatihi kitaplarında zikrettiği isimler bizim için kesin olsa da yolculukları esnasında ders aldığı kimseleri zikretmediği için tespit etmek oldukça zordur. Araştırmacıların bir kısmı, ders aldığı kimselerin sayısını 15 olarak verirken²⁸ bir kısmı da 8 olarak vermektedir.²⁹ Sayılar arasında ihtilaf olduğu gibi isimler hakkında da ihtilaf vardır. Bu farklılığın sebebi, lafızların ve anlamların araştırmacılar tarafından farklı anlaşılmış olabilmesindedir. Zira hocalarının sayısını 15 olarak veren Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî, hocalarının isimlerini verdikten sonra haklarında kısaca bilgiler vermiştir. O, İbnü'l-Esîr'in: “O hadis ilminde âlimdi, O âli isnada sahipti, Şeyhimiz olan...” ifadelerinden hareketle diğer çalışmada

²⁷ Özeydın, “İbnü'l-Esîr, İzzeddin”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXI: 26-27.

²⁸ Abdurrahman b. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî, “el-Müerrih İzzüddin İbnü'l-Esîr ve't-Teşeyyü”, *Mecelletü Ulûmi's-Şeri'yye* 1 (1432): 80-81.

²⁹ Tuleymât, *İbnü'l-Esîr El-Cezerî: El-Müerrih*, 20-21.; Tarık Mahmud Mahmud Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye* (Ürdün Üniversitesi, 2009), 9-10.

Ebu'l-Fazl Hatibu Musul'u, Ebû Hudhud zikretmeksizin Tuleymât ve et-Türkî zikreder. Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Mehrân ve Ali b. Hattâb b. Zafer'i ise Tuleymât ve et-Türkî zikretmeksizin sadece Ebû Hudhud zikreder. Bu iki ismin Ebû Hudhud tarafından zikredilmesinin sebebi ise Üsdü'l-Gâbe adlı eserinde İbnü'l-Esîr, Ebû İshak'tan haberler aktardığı için olmalıdır. Ali b. Hattâb'ı zikretme sebebi ise el-Kâmil fi't-Târîh'te İbnü'l-Esîr'in “O Ceziretü İbn Ömer'den salih bir insandı. Ayrıca Keramet sahibi Allah'ın dostlarındandı.” ifadesinden hareketle hocası olduğu sonucuna varmış olmalıdır. Zira başka herhangi bir kaynakta bu ismin İbnü'l-Esîr'in hocası olduğuna dair bir bilgiye rastlanmadık.

bulunmayan isimlerin İbnü'l-Esîr'in hocaları olduğunu ifade etmektedir.³⁰ Ayrıca tabakat kaynaklarında bu isimlere ek olarak iki farklı isim geçmektedir.³¹ Dolayısıyla ihtilaflar arasındaki farklılığı, tabakat kitaplarında yer alan “çeşitli bölgelere gitti ve pek çok hocadan dersler aldı.” İfadesinden hareketle araştırmacıların, İbnü'l-Esîr'in hocalarının sayısı hakkında tabakat kitaplarında zikredilen isimlerden daha fazla olabileceği ve dolayısıyla İbnü'l-Esîr'in kitaplarında geçen ifadeleri yoğun bir yorumlama çabasına girdikleri ve farklı sonuçlar ortaya koyduklarını düşünerek izah edebiliriz. Biz ise farklı olan isimlerin de İbnü'l-Esîr'in hocası olabileceğini göz önünde bulundurarak bu isimleri incelemeye çalışacağız. Fakat kendileri hakkında bilgilerin az olduğu veya hiç bulunmadığı hocalarını incelemeyeceğiz. Fakat Ebû'l-Fazl Abdullah Ahmed el-Hatib et-Tûsî hemen hemen tabakat kitaplarının hepsinde geçtiği için hakkında bilgi az olsa da zikredeceğiz.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere, çocukluk çağlarını Cizre'de, gençlik çağlarını ise Musul'da geçiren İbnü'l-Esîr, Musul'da iken Mekkî b. Reyyân İbn Şebbe (ö. 603/1206), Ebû'l-Fazl Abdullah Ahmed el-Hatib et-Tûsî (ö. ?), Ebû'l-Ferec Yahya b. Mahmud es-Sekafi (ö.584/1188) ve Müslim b. Ali es-Sîhî'den (ö. 595/ 1198) ders aldı.³² Ders aldığı kimselere dair kısaca bilgi vermemiz uygun düşecektir. Şimdi çocukluk çağında Cizre ve Musul'da ders aldığı hocalarından bahsedecek olursak;

1-) Mekkî b. Reyyân İbn Şebbe: Arapçanın imamı, Sâniuddin gibi künyelere sahip olan Mekkî b. Reyyân İbn Şebbe kıraat ve nahiv ilimlerinde öne çıkmıştır. Fakat diğer ilimlerde de “hüsn-ü malumata” sahipti. Hocaları arasında Ebû Muhammed İbnü'l-Haşşâb, Ebû'l-Hasan İbnü'l-Attâr, Ebû'l-Berekât İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir Yahya b. Sa'dûn el-Kurtûbî gibi isimlerden ders aldı. 8 yaşındayken görme yetisini kaybeden bu âlim sabırlı, hoşgörülü ve nazik bir insandı. Sabah-akşam öğrencileriyle beraber olurdu. Kendisini ders okutmaya verdiği için herhangi bir telif ettiği eseri yoktur. 603/1206 yılında Musul'da vefat etmiştir.³³

³⁰ İbn Efdalü'z-Zaman, İbn Revaha ve İbn Tabarzed bu isimlerdendir.

³¹ Müslim b. Ali es-Sihi ve Zeynü'l-Ümenâ bu isimlerdendir. Bkz: (Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, XVI: 257; Ebü's-Safâ (Ebû Safîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî (ö. 764/1363), *el-Vâfi bil-Vefeyât*, thk. Ahmed Arnaut ve Mustafa Türkî (Beyrut: Daru İhyai't-Türas, 2000), XXII: 86)

³² Safedî, *el-Vâfi bil-Vefeyât*, XXII: 86.

³³ Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkut b. Abdillâh Bağdâdî el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslamî, 1993), VI: 2714; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, XVI: 11; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X: 331; Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât fi Tabakati'l-Lugaviyyin Ve'n-Nühat*, thk. Muahmmmed Ebû'l-Fazl İbrahim (Sayda / Lübnan: el-Mektebetü'l-Asriyye, [t.y]), 2: 299.

İbnü'l-Esîr, hocasının vefat tarihini zikrettikten sonra kendisi hakkında “Nahiv, Luğat ve Kıraat ilimlerini biliyordu. Kendi zamanında bir benzeri yoktu... Ayrıca bu ilimlerin dışında fıkıh, hesap ve daha pek çok ilmi iyi bir şekilde bilmekteydi.” İfadelerinden hareketle bu hocasından bu ilimleri aldığı söylenebilir.

2-) Ebû'l-Fazl Abdullah b. Ahmed el-Hatib et-Tûsî: 487/1094'te Bağdat'ta doğdu ve orada büyüdü. Cafer es-Serrâc, Ebu Ali el-Haddâd, Ebu Galib b. Bâkillanî gibi isimlerden ders aldı. Babası ve oğlunun Musul'da bir camide hatîp olarak görev yaptığı bilinmektedir. 578/1182 senesinde Musul'da vefat etmiştir.³⁴

3-) Ebu'l-Ferec Yahya b. Mahmud es-Sekafî: 514/1120 yılında doğdu. Ebû Ali el-Haddâd, Hamza b. Abbas el-Alevî, Ebû Adnan Muhammed b. Ahmed b. Ebî Nezâr, Hamza b. Muhammed b. Tabâtabâ, Hüseyin b. Abdulmelik el-Hallal ve Cafer b. Abdilvahid es-Sekafî gibi isimlerden ders aldı. İsfehân, Halep, Musul ve Dımaşk'a gitti. Hemedan yakınlarında 584/1188 yılında vefat etti.³⁵

4-) Müslim b. Ali es-Sîhî: Asıl adı Müslim b. Ali b. Muhammed Ebû Mansur b. Sîhî el-Mevsîlî'dir. Ebû'l-Berekât Muhammed b. Muhammed b. Hamîs'den ders aldı. Kendisinden ise İbn Halîl, Takiyü'l-Yeldânî gibi isimler ders almıştır. 595/1198 yılında vefat etmiştir.³⁶

Musul'da gençlik çağlarını geçirdikten sonra, hac ve umre için yaptığı yolculuklar ve Musul Emiri'nin elçisi olarak görev yaptığı esnada, Bağdat'a pek çok kez uğrayan İbnü'l-Esîr, burada bazı hocalardan ders almıştır. Bunlar Abdü'l-Mün'im b. Küleyb (ö. 596/1199), Ye'îş b. Sadaka, Abdülvehhab b. İbn Sükeyne ve Ebû Ahmed Abdülvehhab b. Ali es-Sûfî'dir.³⁷ Bu hocaların hayatlarına kısaca göz atacak olursak;

1-) Abdü'l-Mün'im b. Küleyb: Asıl adı Sa'îd b. Abdül Mün'im b. Abdülvehhab b. Küleyb el-Harranî el-Bağdâdî'dir. 500/1106 yılında Harran'da doğmuş ardından Bağdat'a ilim tahsili için gitmiş ve orada hayatının sonuna kadar kalmıştır.³⁸ Devrinin

³⁴ Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, VII: 119; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm Ve Vefeyatü'l-Meşahir ve'l-A'lâm*, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1993), XL: 261

³⁵ Ebû Muhammed Zekiyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî (ö. 656/1258), *Et-Tekmile Li-Vefeyati'n-Nakale*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), I: 107; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, XV: 336.

³⁶ el-Münzirî, *Et-Tekmile Li-Vefeyati'n-Nakale*, 319; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, XV: 424.

³⁷ İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-A'yân Ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, III: 348; el-Münzirî, *Et-Tekmile Li-Vefeyati'n-Nakale*, III: 347.

³⁸ Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetillâh el-Bağdâdî İbnü'n-Neccar (ö. 643/1245), *Zeylu Târîh-i Bağdad* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), I: 97.

Irak muhaddisi, “*el-Emalî*” ve “*et-Tenbîh alâ Elfâzi'l-Ġarîbîn*” adlı eserlere sahip ve öğrencileri arasında Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'anî, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir gibi öğrencileri olan Muhammed b. Nâsır b. Muhammed b. Ali es-Selâmî (ö. 550/1155)'den ders aldığı rivayet edilir.³⁹ Geçimini ticaretle sağlayan bu âlim pek çok kimseye hocalık yapmıştır. Bunlardan bazıları; Necîbüddin Ebû'l-Ferec (ö. 672/1273), İsmail b. Zafer b. Ahmed b. İbrahim b. Müfric (ö. 639/1241), Beşir b. Hamid b. Süleyman el-Ca'feri Ebû'n-Niâm et-Tebrîzî (ö. 646/1248), Ebû Musa Cemalüddin Abdullah b. Abdülġanî (ö. 629/1231), İbnü'n-Neccar Mühîbüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmud b. Hasen b. Hibetullah el-Baġdadî (ö. 643/1245)'dir.⁴⁰ İmam Ahmed b. Hanbel mezarlığında medfun olan bu âlim Baġdat'ta 596/1199 yılında vefat etmiştir.⁴¹

2-) Ye'îş b. Sadaka: Tam adı Ye'îş b. Sadaka b. Ali Ebû'l-Kâsım ed-Darîr eş-Şafîî el-Furâfî'dir. İnsanlar içerisinde Şafîî mezhebini en iyi bilendi. Kemaliye ve Sikatü'd-Devle medreselerinde eğitim gördü. Kûfe'de iken Ömer b. Hamza el-Alevî'den, Baġdat'ta iken İsmail b. es-Semerkindî ve Yahya b. et-Tarrâh'tan dersler aldı. 593/1196 yılında vefat etti.⁴²

3-) Abdülvehhab b. İbn Sükeyne: Tam adı Abdurrezzak b. Abdülvehhab b. Ali b. Ali İbn Sükeyne'dir. 559/1163 yılında doğdu. İbnü'l-Bettî ve Abdurrahman b. İsmail b. İsmail en-Nîsâbü'rî hocaları arasında yer almaktadır. Ömer b. el-Hâcib ve pek çok kimse kendisine öğrencilik yapmıştır. 635/1237 yılında Baġdat'ta vefat etmiştir.⁴³

Buraya kadar incelenen âlimlerden hangi dersleri aldığına dair elimizde bir bilgi yoktur. Fakat bu isimlerin ilmî hayatlarını incelediğimizde özellikle hadis ilmiyle meşgul oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr de bu kimselerden öncelikle hadis ilmini tahsil etmiş olacağı tahmin edilebilir.

³⁹ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Saîd b. Yahyâ b. Alî İbnü'd-Dübeyî (ö. 637/1239), *El-Muhtasarü'l-Muhtâc* (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), XV; 193.

⁴⁰ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî (ö. 748/1348), *Tezkiratu'l-Huffâz*, thk. Zekeriyya Umeyrat (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), IV: 135.

⁴¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân Ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, III: 228.

⁴² İbnü'd-Dübeyî, *El-Muhtasarü'l-Muhtâc*, 397; Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Tefsirü'l-Müntebih bi-Tahriri'l-Müştebih* (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.), III: 1098.

⁴³ Abdurrezzak b. Ahmed İbnü'l-Fuvatî, *Mecmeu'l-Âdâb fî Mu'cemi'l-Elkâb*, thk. Muhammed Kazım (İran: Müessesetü't-Tab' ve'n-Neşr, 1416), II: 10

İbnü'l-Esîr, bu dönemde tek bir yerdeki âlimlerden istifade etmeyle yetinmeyip pek çok bölgeye rihleler düzenlemiş ve bu rihleler sonucu dönemin önde gelen isimleriyle görüşme ve onlardan ders alma imkânına sahip olmuştur.⁴⁴ Halep, Şam, Dımaşk ve Kudüs'e yapmış olduğu rihlelere örnek olarak gösterilebilir. Özellikle Dımaşk'ta iken Ebû'l-Kâsım b. Sısrî (ö. 626/1228) ve muhaddis ve tarihçi İbn Asâkir'in torunlarından muhaddis Hasan b. Muhammed b. Hasan b. İbn Asakir Zeyne'l-Âbidin (ö. 627/1229)'den ders almıştır.⁴⁵ Bazen de gittiği yerlerde ders verdiği de olmuştur. Zehebî, İbnü'l-Esîr'in, Halep ve Dımaşk'te ders okuttuğunu zikretmektedir.⁴⁶

Bütün bunların dışında nerede ve ne zaman ders aldığını tam olarak tespit edemediğimiz hocaları da vardır. Bunlardan bazıları ise şunlardır:

1-) İbn Süveyde et-Tikrîtî: Asıl adı Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Abdullah b. Süveyde et-Tikrîtî'dir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* adlı eserinde bizzat hocası olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷ Tikrit'te babası Ebû'l-Hasen Ali ve Ebû Şakir Muhammed b. Halef el-Fakir'den, Bağdat'ta Ebû'l-Ferec Abdu'l-Hâlik b. Ahmed b. Yusuf, Ebû'l-Feth Abdu'l-Melik b. Ebû'l-Kâsım el-Kurûhî ve Ebû'l-Fazl Muhammed b. Nâsır el-Hâfız'dan, Musul'da iken ise Ebû'l-Mekarim Ahmed b. Ebû'l-Fazl ez-Zebîrî ve Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ahmed el-Hatîb'den ders almıştır. 584/1188 yılında vefat etti.⁴⁸ Tikrîtî'nin iki ciltlik Tikrit tarihiyle alakalı bir eserinden bahsedilmektedir.⁴⁹

2-) İbn Efdalü'z-Zaman: Asıl adı Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman b. Vehebân'dır. İbnü'l-Esîr'in bizzat kendisinin öğrencisi olduğunu söylediği bir başka âlimdir: "O, Hilaf, Fıkıh, Usul, Feraiz, Hesap, Nahiv, Hey'e (Fîzik), Mantık ve daha pek çok ilimde uçsuz bucaksız bir âlimdi. Bütün bu ilmine rağmen zahit ve ağırbaşlı birisiydi.⁵⁰ Mekke'ye gittiği ve orada, 585/1189 yılında vefat ettiği kaynaklarda geçmektedir.⁵¹

⁴⁴ el-Münzirî, *Et-Tekmile Li-Vefeyati'n-Nakale*, III: 347; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân Ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, III: 348.

⁴⁵ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, 129.

⁴⁶ Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, XVI: 257.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X: 179.

⁴⁸ el-Münzirî, *Et-Tekmile Li-Vefeyati'n-Nakale*, 85; İbnü'd-Dübeysî, *El-Muhtasarü'l-Muhtâc*, 219; Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, XV: 355; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, 99.

⁴⁹ Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Lisânü'l-Mîzân* (Beyrut: Müessesetü'l-İlmi li'l-Matbuat, 1986), III: 319.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X: 190.

⁵¹ Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941), II: 1323.

3-) İbn Revâha: Tam adı Hüseyin b. Abdullah b. Revâha'dır. Künyesi ise Ebû Ali el-Ensârî el-Hamevî'dir. Soyu Hz. Peygamber (s.a.v)'in sahabilerinden Abdullah b. Revâha'ya dayanır.⁵² 515/1121 yılında Hama'da doğmuş sonra da Dımaşk'a gitmiştir. Mısır başta olmak üzere pek çok yeri gezmiş -veya kaçırılıp esir edilmiş-⁵³ sonunda Sûriye'ye dönmüştür. Fakih ve şair olan İbn Revâha, Salahaddin Eyyübî zamanında meşhur olmuş ve çevre coğrafyalara şöhreti ulaşmıştır. Akka Savaşına (585/1189) katılmış ve burada şehit edilmiştir.⁵⁴ Münzirî'nin, İbn Revâha'nın oğlu olan Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah b. Revaha'dan hadis dinlediği ve talebelik yaptığı kaynaklarımızda geçmektedir.⁵⁵

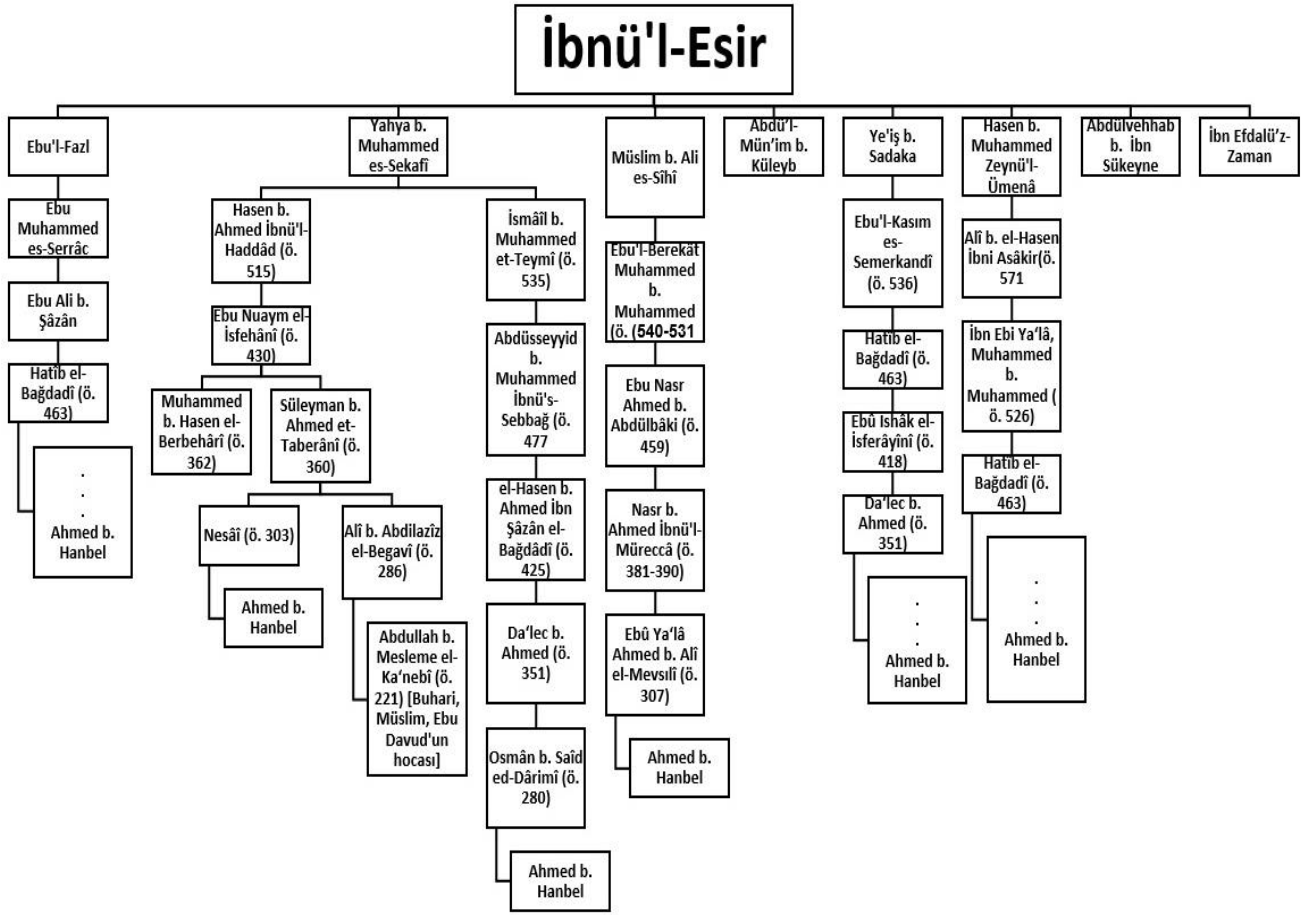
Bütün bu ilim çevresi İbnü'l-Esîr'in hayatında önemli bir merkez oluşturmuş, hayatının geri kalanını bu merkezden hareketle şekillendirmiştir. Böylelikle kendinden önce oluşmuş geleneği kendisinden sonrası için bir aracı görevi üstlenmiştir. Bu görevi de önemli ölçüde başarıyla tamamlamıştır ki kendisinden sonra bu geleneği sürdürecektir pek çok ilim adamı yetiştirmiş ve onlar da kendi çizgilerinden hareketle bu birikime destek vermişlerdir.

⁵² Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, XVI: 428.

⁵³ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XXII: 256.

⁵⁴ el-Münzirî, *Et-Tekmile Li-Vefeyati'n-Nakale*, 116; Ziriklî, *El-A'lâm: Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-Arabi'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, II: 242.

⁵⁵ Ebü't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali Fâsî, *Zeylü't-Takyid fî Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesnid* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), II: 34.



Tablo 1: İbnü'l-Esir'in Hocaları (İbnü'l-Esir'in hocalarından olan İbn Revâha'nın hocaları hakkında bilgilere ulaşamadığımız için tabloda yer vermedik.)

2.3. Öğrencileri

Müslümanlar açısından önemli bir konuma sahip olan peygamberlerin, kendilerine verilmiş ilim ve hikmetleri sadece kendilerine has tutmadıkları, bilakis çevrelerinde bulunan kimselere de kendilerinde var olan bu hazineleri aktardıkları tarihî bir realitedir. Bilhassa etrafında bulunan kimselere genel olarak tebliğ görevlerini ifa ederlerken, özelde ise daha dar ve derin kapsamlı eğitim-öğretim faaliyetleri gerçekleştirmek üzere bir grup oluşturmuşlar ve onlar üzerine yoğunlaşmışlardır. Müslüman âlimler için örnek teşkil eden bu türden nebevi uygulamalar, tarih boyunca dikkate alınmış ve hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Önceki konularda kısaca zikrettiğimiz eğitim-öğretim kurumları, bu çabaların en somut yansımalarından biridir. Bu bağlamda İbnü'l-Esir'in de bu düşüncede olduğunu görebiliriz. Zira kendisinin

yetişmesinde nasıl ki hocalarının etkisi varsa, kendisinden sonra da bu geleneği sürdürecektir ilim adamları yetişmesi için gayret sarf etmiştir.

Kaynaklardan öğrenebildiğimiz kadarıyla altı meşhur öğrencisi vardır.⁵⁶

Bunlar;

1-) Muhammed b. Saîd: Asıl adı Muhammed b. Saîd b. Yahya b. Ali b. Haccac'tır. Künyesi ise Ebû Abdullah b. Ebî Muhammed b. Dübeysî'dir. 558/1162'de Vâsıt'ın Debîsâ köyünde doğmuştur. Muhtemelen burada doğduğu için kendisine İbn Dübeysî denmiştir. Ebû'l-Hasen Ali b. Muzaffer ve Ebû Bekir el-Bâkillânî'den Kur'an ve Kıraat eğitimini, Mahmud b. Mübârek el-Bağdâdî'den fıkıh eğitimini, Muhammed el-Kettânî'den de Hadis eğitimini Vâsıt'ta iken tamamladı. Pek çok defa Bağdat'a gitti. Hibetullah b. Kassâm, Ebû Alâ b. Ali, Ali el-Âmidî, Abdülmün'im el-Furâvî ve İbn Taberzed'den hadis ve fıkıh dersleri aldı. 637/1239'da Verdiyye'de vefat etti. Sem'ânî'nin Bağdat tarihi hakkında yazdığı esere zeyl yaptığı bir eser (*Zeyl ala Târîh-i Sem'ânî*), Vâsıt şehrinin tarihine dair bir eser (*Târîh-i Vâsıt* veya *Târîh-i Kebîr*) ve daha pek çok günümüze ulaşmayan eserleri vardır.⁵⁷

2-) Kemâlüddin İbn Adîm: Asıl adı; Ömer b. Ahmed b. Hibetullah b. Ebî Cerâde'dir. Künyesi Ebû'l-Kâsım'dır. Halep'te 588/1192 yılında dünyaya gelmiştir. Dımaşk, Filistin, Hicaz, Irak, Kahire gibi yerlere rihleler gerçekleştirmiş ve çevre coğrafyaların ilim adamlarından istifade etmiştir. Kitapları arasında "*Büğyetü't-Taleb fî Târîh-i Haleb*", sonra bu kitabın uzun olduğunu fark edip ihtisarı olan "*Zübdetü'l-Haleb min Tarîh-i Haleb*" gibi eserler vardır. 660/1261 yılında Kahire'de vefat etmiştir.⁵⁸

3-) Mecdüddin İbn Adîm: Asıl adı Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Hibetullah b. Ebî Cerâde'dir. Bir önceki zikrettiğimiz âlimin oğludur. 613/1216 yılında doğdu. İbn Şeddâd, Muhammed b. Hibetullah, Abdurrahman b. Abdullah b. Alvân gibi isimlerden ders okudu. Halep, Mekke, Dımaşk, Bağdat ve Mısır'a ilim yolculukları

⁵⁶ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm Ve Vefeyatü'l-Meşahir ve'l-A'lâm*, VL: 397.

⁵⁷ Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, XVI: 320; Ziriklî, *El-A'lâm: Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-Arabi'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, VI: 139; Ebû Tâlib Tacüddîn Alî b. Enceb b. Osmân el-Hâzin el-Bağdâdî İbnü's-Sâî (ö. 674/1276), *Ed-Dürri's-Semîn Fî Esmâi'l-Musannifîn*, thk. Ahmed Şekvi Benbiyn ve Muhammed Said Hanşi (Tunus: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009), 220; Katib Çelebi, *Süllemi'l-Vusul ila Tabakti'l-Fuhul*, thk. Mahmud Abdulkadir Arnaut (İstanbul: İRCİCA, 2010), III: 144.

⁵⁸ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm Ve Vefeyatü'l-Meşahir ve'l-A'lâm*, XIV: 937; Safedî, *el-Vâfi bil-Vefeyât*, XXII: 259; İbnü'l-Futî, *Mecmeu'l-Âdâb fî Mu'cemi'l-Elkâb*, IV: 211; Ziriklî, *El-A'lâm: Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-Arabi'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, V: 40-41.

düzenledi. Öğrencileri arasında Dimyâtî, Kastallânî, Alaüddin b. Attâr ve Zehebî gibi pek çok önemli isimler vardır. 677/1278 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁵⁹

Bu iki isim İbnü'l-Esîr'den tarih ve hadis dersleri almışlardır.⁶⁰

4-) Şerefüddin İbn Asâkir: Asıl adı Ahmed b. Hibetullah b. Tâcü'l-Ümenâ Ahmed b. Muhammed b. Hasan'dır. Künyesi Şerefüddin Ebû'l-Fazl'dır. 614/1217'de doğdu. Amcasının oğlu Zeyne'l-Ümenâ, Kazvînî, Ebû'l-Kâsım b. Sısrî, İbn Sabbâh gibi isimlerden ders aldı. 699/1299 yılında Ben-i Asakir kabristanına defnedildi.⁶¹

5-) Sencer b. Abdullah el-Kuzâî: Aslen Ermenî bir aileden gelen Sencer 618/1221 yılında doğdu. Nerede doğduğuna dair elimizde bir bilgi yoktur. Fakat Ermenî bir aileden gelmesi ve Halep'e sürgün edilmesi Doğu Anadolu bölgesinde dünyaya gelmiş olması muhtemeldir. 624/1226 yılında Halep'e (muhtemelen ailesiyle) sürüldü. Bu sırada Halep'in kadısı Zeyneddin b. el-Üstâz onu yanına aldı. El-Muvaffik Abdullatif, İbn Seddâd Bahaüddin, İbn Rûzbeh gibi isimlerden ders okudu. 706/1306 yılında vefat etmiştir.

6-) eş-Şihâb el-Kûsî: Asıl adı İsmail b. Hâmid b. Ebi'l-Kâsım'dır. Şihâbuddîn olarak tanınmıştır. Kûs şehrinde 574/1178'te doğmuştur. İlk eğitimini kendi beldesinde yapmıştır. Sonra Kahire'ye ardından da Dımaşk'a gitti ve buralarda pek çok kimseden ilim tahsil etti. Hocaları hakkında elimizde bilgiler mevcut değildir. Fakat Dimyâtî isimli bir öğrencisi olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. 653/1255 senesinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁶²

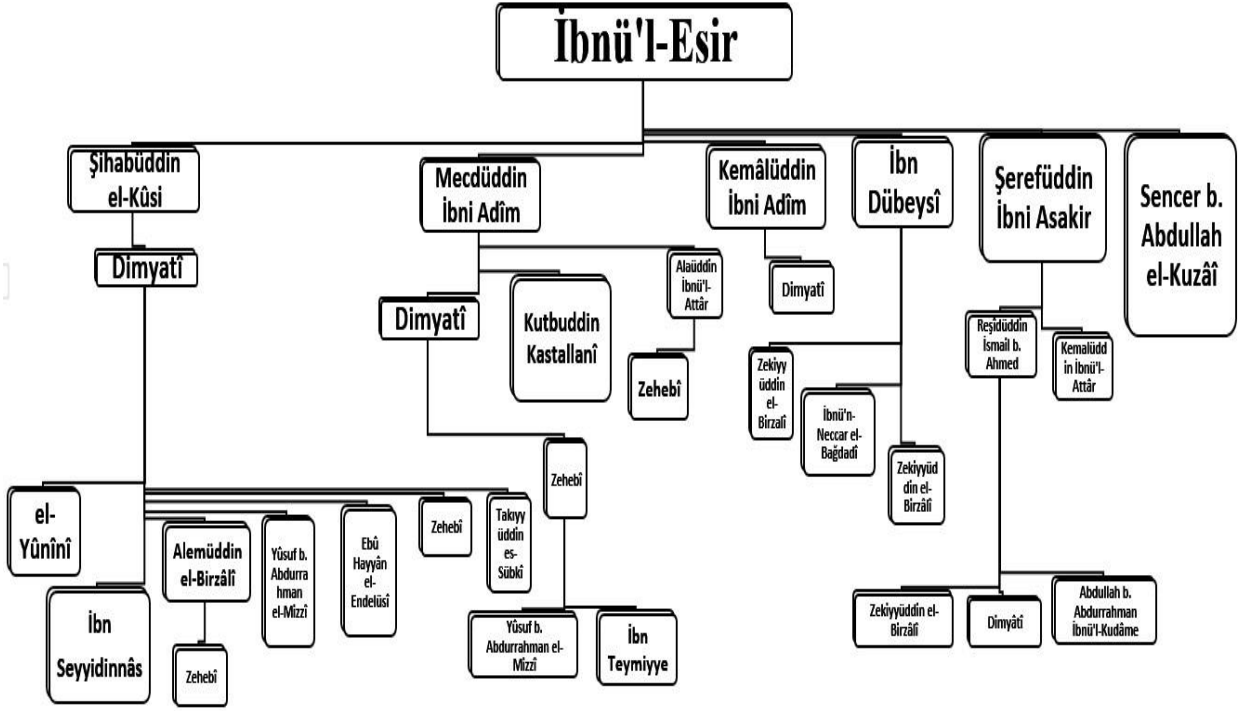
İbnü'l-Esîr'in, kaynaklardan aktardığımız bu isimler haricinde, ismi çeşitli sebeplerden dolayı tespit edilememiş pek çok ilim adamı yetiştirmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁵⁹ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm Ve Vefeyatü'l-Meşahir ve'l-A'lâm*, XVI: 341; Katib Çelebi, *Süllemi'l-Vusul ila Tabakti'l-Fuhul*, II: 252.

⁶⁰ Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, XVI: 257.

⁶¹ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm Ve Vefeyatü'l-Meşahir ve'l-A'lâm*, LII: 389; İbn Tagriberdî, *En-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, VIII: 190.

⁶² Ebû Muhammed Cemaleddin Abdürrahim b. el-Hasan İsnevi (ö. 772/1370), *Tabakâtü's-Şâfiyye*, thk. Kemal Yusuf el-Hât, (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002) II:165; Katib Çelebi, *Süllemi'l-Vusul ila Tabakti'l-Fuhul*, I: 313.



Tablo 2: İbnü'l-Esîr'in Öğrencileri

2.4. İlmî Kişiliği

İbnü'l-Esîr'in İslâmî ilimlere olan vukufiyeti, özellikle hadis alanında hafız derecesini haiz olmasında, hadis usulü, tarih, dil, edebiyat gibi alanlarda tezahür etmiştir. İslâmî gelenek içinde bu ilimlere vâkif olmasının yanı sıra, döneminde gerçekleşen olayları iyi bir tarihçi gözüyle gözlemlemiş ve günümüze kadar ulaşan çok değerli eserler bırakmıştır.

İbnü'l-Esîr, çocuk yaşlardan itibaren yoğunlaştığı eğitim faaliyetlerine hayatının geri kalan dönemlerinde de devam etmiştir. Her ne kadar tefsir, fıkıh gibi temel İslâmî ilimlerde eser vermemiş olsa da döneminde temeyyüz edebilecek⁶³ bir konuma gelmesi de bizlere bu ilimlerde muteber bir kişi olduğunu göstermektedir. Fakat İbnü'l-Esîr tarih ve hadis gibi (özellikle de rical türü eserler vermesi açısından) tarihle ilişkili olan ilim dallarında kendini geliştirmeyi ve bu ilim dallarına muhabbet göstermeyi tercih etmiştir. *El-Kâmil fi't-Târîh* adlı eserinde bu durumu bizzat şu şekilde ifade etmektedir: “Tarih kitaplarını okumayı ve içinde ne olduğunu öğrenmeyi halen

⁶³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân Ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, III: 348; Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübri*, VIII: 299.

sevmekteyim. Bu, açık ve kapalı olayların iç yüzünü görmek beni etkilediğinden ve (olayların) derinliklerindeki bilgiler, edep-adap ve tecrübelerle yönelmekten zevk aldığım içindir.”⁶⁴

İbnü'l-Esîr'in tarihi sevmesi ve onunla ilgilenmesinin pek çok nedeni olabilir. Fakat biz burada birkaç muhtemel sebep üzerinde duracağız. Öncelikle İbnü'l-Esîr'in yaratılıştan gelen ve bu ilim dalına duyduğu muhabbeti önemli bir etken olarak sayabiliriz. Yukarıda da aktardığımız üzere İbnü'l-Esîr bir sevgiden bahsetmiştir. Sevgi hem bir eylemi gerçekleştirmek için sebep olurken hem de bizzat eylemin kendisinde saklı olabilir. Her iki durumda da İbnü'l-Esîr'in tarihe karşı sevgisi onu bu ilimle uğraşmaya itmiştir. Öte yandan İbnü'l-Esîr'in ailesinden miras kalan bir siyasî kimliği vardı. Bu siyasî kimlik çok geniş bir hafızayı ve özel bir ilgiyi beraberinde getirmektedir. Geniş bir hafıza ancak geniş bir dokümantasyon ağı olmasını gerektirir. Zira hafıza, salt insan zihninde tutulmasıyla değil daha kuvvetli ve şüphe götürmez kayıtlar altında tutulmasıyla işlevsel olur. Bu nedenle kendisinden önceki tarihçiler gibi kendisi de toplumsal ve kültürel hafızanın diri tutulabilmesi için tarihe yazılı kayıtlar düşmüştür.⁶⁵

Batı dünyasında, günümüze kadar yapılan yanlı çalışmalarda dahi, İbnü'l-Esîr'in ilmi kişiliği ve tarihe önemli kayıtlar düşmesi halen övgüyle anılmaktadır. Özellikle batılıların, bir zamanlar taraf oldukları Haçlı seferleri konusunda dahi, İbnü'l-Esîr'in kayıt altına almış olduğu tarihî belge ve bilgiler, kendileri aleyhine olsa dahi yine kendi eserlerinde kullanmakta bir beis görmemişlerdir.⁶⁶ Tabii olarak, İbnü'l-Esîr'in bu kadar saygın bir tarihçi olmasının altında yatan en önemli bir diğer faktör, olabildiğince tarafsız olmasıdır. Salahaddin Eyyübî'nin haçlılarla yaptığı savaşta, stratejik olarak bazı hatalar yaptığını dönemin bazı Müslüman tarihçileri kabul etmemiş ve kitaplarında yer vermemişken, İbnü'l-Esîr'in kitabında gereği kadar eleştirilere yer verilmesi bu konuda en güzel örnektir.⁶⁷

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 5.

⁶⁵ Söylemez, “Klasik Dönem İslam Tarihçilerinin Tarih Anlayışı”, 12; Mustafa Özkan, “İbnü'l-Esîr'in Tarih Metodolojisi”, *Bilim Sanat ve Düşüncede Cizre Uluslararası Sempozyumu*, ed. M. Nesim Doru, (İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012), 43.

⁶⁶ Francesco Gabrieli, *Arab Historians of the Crusades* (London: Routledge, 2009), xvii (Giriş).

⁶⁷ Judith E. Tucker, “Biography as History”, *Auto/Biography and the Construction of Identity and Community in the Middle East*, ed. Mary Ann Fay (New York: Palgrave Macmillan US, 2001), 10; Françoise Micheau, “Ibn al-Athîr”. *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant*, (Leiden: Brill, 2014), 57

1935 yılında kaleme alınmış olan “Notes on the Arabic Materials for the History of the Early Crusades” adlı makalenin yazarı da İbnü'l-Esîr'in “*el-Kâmil fi't-Târîh*” adlı eseri hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Haçlı Seferleri ile ilgili çalışmalar yapan tarihçilerinin bugüne kadar kullandıkları birincil kaynak İbnü'l-Esîr'in “*el-Kâmil fi't-Târîh*” adlı eseri ola gelmiştir...”⁶⁸

Doğu kaynaklarına önyargılı bakma konusunda (özellikle de Haçlı Seferleri gibi konularda) taraflı olan kimseler bu ve buna benzer ifadeleri, bize, İbnü'l-Esîr'in ilmi titizliği ve tarih boyunca Müslüman ve gayr-i müslim coğrafyanın -bu titizliğin bir sonucu olarak- İbnü'l-Esîr'in bu eserine ilgi ve rağbet göstermişlerdir. Bu durum eserlerinin tahrif ve tahrib edilememesine ve batılı araştırmacıların başucu kitapları arasına girmesine sebep olmuştur.

2.5. İbnü'l-Esîr'e Yöneltilen Şiilik İddiaları

Modern dönem bazı araştırmacılar İbnü'l-Esîr'in Şia taraftarı olduğunu iddia etmişlerdir.⁶⁹ Bu iddialarına gerekçe olarak şu detayları sunmuşlardır;

1) “İbnü'l-Esîr'in Muiz Lidinillah'ı zemetmemiş olması. Şii-Batînî temelli Fatimî Devleti halifelerinden olan Muiz Lidinillah'ın, Şia mezhebine mensup olması ve bu yönde hareket etmesi beklenen bir durumdur. Şu halde İbnü'l-Esîr, bu kimse hakkında bahsederken onu kötüleyici ve aşağılayıcı bir tavırla, yaptıklarını veya yapmadıklarını kitabında zikretmesi gerekliydi. Fakat kitabına baktığımız zaman böyle bir durumla karşılaşılmıyor tam tersine ondan sitayişle bahsediyor: “Muîz; âlim, fazıl, cömert, cesur bir kimseydi...”⁷⁰ Dolayısıyla bu durum İbnü'l-Esîr'in Şiî olduğuna dair bir gerekçedir.”

Aslında İbnü'l-Esîr'in bu yaklaşımı, ehli sünnet geleneğine bağlılık açısından Şiilik ithamına ters düşecek bir yaklaşımdır. Zira ehli sünnet geleneğine bağlı yazılan eserlerin çoğunda, bağlı bulunduğu mezhebin açıkça progandasını yapmayan ve o mezhebin, diğer mezheplerden ayrılan temel savlarını açıkça kabul ettiğini beyan etmeyen kimseler hakkında bazen olumlu bazen de herhangi bir değerlendirme ifadesi

⁶⁸ H. A. R. Gibb, “Notes on the Arabic Materials for the History of the Early Crusades”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 7/4 (Şubat 1935): 739-754.

⁶⁹ Muhammed el-Abde (Abede), “İbnü'l-Esîr ve Mevkifuhû mine'l-Devleti'l-Ubeydiyye ve Ba'zi'd-Düveli'l-Muasıra Lehâ”, *Mecelletü'l-Beyân*, 9 (Rebiu'l-Âhir 1408/1988): 54-60 (Erişim: 15 Şubat 2020, <https://al-maktaba.org/book/1541/170#p1>); Süleyman ed-Dehîl, “Nazratün fi Kitâbi'l-Kâmil li İbni'l-Esîr”, *Mecelletü'l-Beyân*, 12 (Şevvâl 1408/1988): 73-84 (Erişim: 15 Şubat 2020, <https://al-maktaba.org/book/1541/239#p1>)

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII: 361

barındırmayan bilgiler aktarılır. Bu durum İbnü'l-Esîr'in eserleri için de geçerlidir ve o bu nitelikleri haiz olan kimseler hakkında tespit edebildiğimiz kadarıyla olumsuz ifadelere yer vermemiş veya vermişse de nakleden kimsenin söylediklerini aktarmıştır. Diğer taraftan bir kimsenin Şiilikle itham edilmesi için gerekçe olarak başka birisinden övgüyle bahsetmek yeterli olacaksa İbnü'l-Esîr, eserlerinde farklı mezheplere mensup kimseleri de övmüştür. Bu durumda yapılacak en kötümser yorum, onun birden çok görüş ve mezhebi benimsemiş olduğu, sabitelerinin olmadığı veya varsa da iç dünyasında tenakuzlarla yaşayabilen birisi olduğu şeklinde olacaktır. Dolayısıyla bu gerekçe, İbnü'l-Esîr'in Şii yanlısı bir kişi olduğu sonucunu gerektirecek bir gerekçe değildir.

Bir diğer iddia ise İbnü'l-Esîr'in Şii uygulamalarını yerine getirmesiyle bilinen Musul hükümdarı el-Melikü'r-Rahîm Bedrüddîn Lü'lü' b. Abdillâh en-Nûrî el-Atabekî (ö. 657/1259) hakkında övgüyle bahsetmesidir.⁷¹ Bu gerekçe de daha önce geçen gerekçenin devamı niteliğinde olduğu için verilen cevaplar bu gerekçe için de geçerlidir.

2) “El-Kâmil fi't-Târîh'te geçen Hz. Ali ile ilgili şu rivayettir: “Amr b. el-A'sam şöyle dedi: “Hasan b. Ali'ye şöyle sordum: “Bu şia Hz. Ali'nin kıyametten evvel dirilip geleceğine inanıyorlar, ne dersin?” Hasan bana şöyle dedi: “Vallahi, bunu söyleyen adamlar yalan söylüyorlar. Andolsun onun kıyametten evvel tekrar dirilip geleceğini bilseydim hanımlarını evlendirmez ve bıraktığı malları da mirasçıları arasında taksim etmezdim.”

(İbnü'l-Esîr:) O, “bu şia” derken şüphesiz ki Şia'dan bir grubu kastetmiştir; çünkü bütün Şia bunu söylememektedir. Bu sözü söyleyen, Şia'nın çok az bir kısmıdır. Bu kesimin en meşhurlarından birisi Câbir b. Yezid el-Cûfî idi. Bizim bildiğimiz kadarıyla bu itikatta olan kitle de tamamen kaybolup gitmiştir.”⁷² Bu ifadeden hareketle İbnü'l-Esîr, Şiiliği müdafa etmektedir. Müdafî, savunduğu konuyu kabul etmelidir ki savunmasının bir anlamı olsun. Böylece İbnü'l-Esîr Şia müdâfîsi olarak Şia esaslarını kabul etmiş ve sonucunda da Şiilikle itham edilmek için bir zemin oluşturmuştur.”

Burada bahsedilen mesele Şii literatüründeki rec'at kavramıdır. Bu kavram, imamın öldükten sonra, kıyamet kopmadan önce tekrar yeryüzüne gönderileceği ve insanları doğru yola ileteceğini anlatır. Rec'at düşüncesi ilk defa Keysâniyye'de

⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 8

⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III: 258

görülmüştür. Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatından sonra 81/700 yılında bu mezhebin teşekkül ettiği kabulünden hareketle Hz. Ali'nin vefatından çok sonraları sistematik bir kavram haline geldiğini anlıyoruz.⁷³ Bu açıdan bakıldığında bir durum tespiti olması açısından İbnü'l-Esîr'in ifade ettikleri gerçekleri yansıtmış olmaktadır. Gerçekleri ortaya koymak bir mezhebin müdafaası anlamına gelmemektedir. Zira gerçeklik, müdafaanın konusu olmaktan ziyade amacı olmaya daha layıktır. Dolayısıyla bu gerekçe geçersizdir.

3) “İbnü'l-Esîr, Hz. Ali ve Ehli Beyt'in adları geçtikten sonra “Aleyhi's-Selâm” demiştir.⁷⁴ Bu ifade İslam dininin şiarlarından olup övgü ve muhabbetin en yüksek seviyesini ifade etmek için kullanılır. İbnü'l-Esîr'in diğer sahabiler için kullanmaksızın bu kimseler hakkında böyle bir ifade kullanması onun Şiilikle bağlantılı olarak Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e karşı son derece muhabbet ettiğini göstermekte ve buna bağlı olarak onun Şiilikle bağlantılı olduğunu göstermektedir.”

İbn Kayyim el-Cevziyye, kimin adı geçtiğinde salat-ü selam getirilmesi gerektiğine dair müstakil olarak kaleme aldığı *Cilâü'l-Efhâm fi Fazli's-Salâti alâ Muhammedin Hayri'l-Enâm* isimli eserinde bu konu hakkındaki görüşlerini aktardıktan sonra kendi kanaatini şu şekilde özetlemiştir: “Peygamber (s.a.v) dışındaki salat-ü selam iki şekilde olabilir. Ya onun ailesine ve zürriyetine ya da bunların dışında kalanlara. Birincisi Peygamber (s.a.v) ile birlikte isimlerinin geçtiği yerlerde kullanılması caizdir. İkincisi ise melekler ve tarih boyunca yaşamış Müslümanlar olması halinde caizdir.⁷⁵ İbn Kesîr ise “Tefsîru İbn Kesîr” adlı eserinin Ahzâb Sûresi tefsirinde özetle şöyle demektedir: “Cumhur ulemâ salat-u selâmın Peygamberler dışında kimseler için kullanılmasını caiz görmemişlerdir. Çünkü salat-u selâm Peygamberlerin adlarının geçtiği yerde kullanılmak üzere bir şiâr olmuştur. Mana olarak Peygamber (s.a.v)'den sonra kullanılması en uygun kimselerden olan dört halife için dahi kullanılması uygun değildir.⁷⁶ Dolayısıyla genel kanaat bir kişi için salat-u selam ifadelerinin kullanılmasının uygun olmadığı yönündedir.

⁷³ İlyas Üzüm, “Rec'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007) XXXIV: 504-506

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, I: 257, 582, II: 189, 223, 251,412.

⁷⁵ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), *Cilâü'l-Efhâm fi's-Salat Ve's-Selam alâ Hayri'l-En'âm*, thk. Şuayb el-Arnaut, Abdülkadir Arnaut, (Kuveyt: Dârü'l-Urube 1987), 481.

⁷⁶ Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr (ö. 774/1373), *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye H. 1419), VI: 422

Burada da ikinci maddede de ifade ettiğimiz gibi en kötümser yorum İbnü'l-Esîr'in hata yaptığı şeklinde olması gerekmektedir. Yoksa onun Şiilikle itham edilmesi için uygun bir gerekçe değildir.

Ayrıca “Aleyhi's-Selâm” ifadelerinin müellif tarafından değil de müstensihler tarafından eklenmiş olma ihtimali de kuvvetle vardır. Zira İbn Kesîr'in şu ifadeleri bu ihtimalin varlığına bir işarettir: “Bu durum, diğer sahabiler için kullanmaksızın Hz. Ali'nin ismi geçtikten sonra “Aleyhis-s-Selâm” veya “Kerrem-Allahü vechehû” ifadelerini eklemek kitap istinsah edenlerde çoğunlukla görülen bir durumdur...”⁷⁷

4) “İbnü'l-Esîr, “*el-Kâmil fi't-Târîh*” adlı eserinde Şiiliğin esaslarından olan imamet fikrini destekler nitelikte ifadelere ve bazı sahabiler hakkında Şii anlayışı doğrultusunda haberlere yer vermiştir. Kendisinin Şii temayülleri olmasaydı bu türden ifadelere yer vermezdi.”

İbnü'l-Esîr'in eserleri ve takip ettiği metotlar hakkında ilerleyen bölümlerde bilgiler vereceğiz. Fakat burada kısaca cevap vermek gerekirse; İbnü'l-Esîr, her şeyden önce bir tarihçidir. Tarihçinin sermayesi olan rivayetleri bizatihi kendisi müşahede edip aktarmadığı durumlarda kendisinden önceki müelliflerin kitaplarına aldıkları bilgilerden istifade etmiştir. Bu kitaplardan birisi de kendisinin çokça istifade ettiğini belirttiği Taberî'nin *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk* adlı eseridir. Taberî'nin bu kitabında da kendisinin şahit olduğu tarihî vakıaların yanı sıra bu durumun tam tersi olarak bizzat şahit olmadığı pek çok vakıayı başka birilerinden nakletmiştir. Özellikle her iki müellif Şii karakterli olayları naklederken Lût b. Yahya Ebû Mihnef, Hişam b. Muhammed el-Kelbî, Nasr b. Mezâhim ve Mesûdi gibi kimselerden olayları aktarmıştır.⁷⁸ Bu kimselerin Şii temayüllerinin olayları aktarırken ne kadar etkili olup olmadığı tartışmasını bir kenara koyarak her iki müellif de kendilerinin bizzat şahit olmadığı olayları aktarırken bu kimselerden nakillere yer vermişlerdir. Bu durumda her iki müellifin de sadece Şii içerikli olayları aktardıkları için Şiilikle itham edilmesini gerektiren bir düşünce hatalıdır ve geçersizdir.

⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, VI: 422

⁷⁸ Et-Türkî, “el-Müerrih İzzüddin İbnü'l-Esîr ve't-Teşeyyu”, 125; Abdulaziz Muhammed Nûr Velî, “Şîa ve Tarihî Rivayetler”, Trc: Mücahit Yüksel, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2014), 77,81,86

Yukarıdaki cevaplar kendisine yöneltilen iddialara karşı verilmiştir. Diğer taraftan bu iddiaların dışında İbnü'l-Esîr'in Şîî temayüllerinin olup olmadığını eserlerinden hareketle tespit etmeye çalışacağız.

Bilindiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra halifenin kim olacağı konusunda tartışmalar yaşanmış ve neticede Hz. Ebu Bekir halife olmuştur. Bu noktada bazı şii kaynaklar, sahabenin Hz. Ali'ye biat etmediklerinden dolayı itikadî bakımdan sorunlu olduklarını ifade eden hatta daha da ileri giderek onları küfürle itham eden ifadelere yer vermişlerdir. Mezhebin teşekkül dönemlerinde bu olgu, temel esaslardan biri haline gelmiştir.⁷⁹

Bu durum dinin epistemolojik temelleri üzerine yapılan bir esaslandırma olduğu için bu mezhebe müntesip olan birinden öncelikli olarak kabul etmesi beklenen temel bir esas olagelmıştır.

İbnü'l-Esîr'in ilmî kişiliği ve eserleri incelendiği zaman bu esasın kendisi tarafından kabul edilmediği görülecektir. Özellikle Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile ilgili bakış açısı bizlere böyle bir çıkarım yapmamıza imkan sağlamaktadır.

Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman hakkındaki naklettiği haberlere bakmaksızın kendi yorumuna ait ifadelerle bakarsak konu daha iyi anlaşılacaktır:

Hz. Ebubekir hakkında şunları söylemiştir:

(Hz. Ebu Bekir'in faziletlerine dair rivayetler verdikten sonra) “Vallahi işte bunlar, daha üstü olmayan bir takva örneğidir. Bu nedenle insanlar Hz. Ebubekir'i hak ettiği gibi (sahabe arasında) ön sıraya koydular. Allah ondan razı olsun ve onu, kendisinden razı olan eylesin.”⁸⁰

İbnü'l-Esîr, Allah'a itaatın ve kulluğun zirvesine Hz. Ebu Bekir'i yerleştirerek ve onun hakkında Allah'ın rızasını kazanmış biri olarak bahsederek bu konudaki görüşünü beyan etmiştir. Bu durum şianın temel doktrinlerinden olan sahabe büyükleri hakkında kötü ithamlarda bulunma konusuna tamamen zıt bir durumdur.

⁷⁹ İlyas Üzüm, “ŞîA”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), XXXVIII: 116-120.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II: 271; et-Türkî, “el-Müerrih İzzüddin İbnü'l-Esîr ve't-Teşeyyu”, 129

“O erkeklerden ilk Müslüman oldu. Daha sonra ebeveyni Müslüman olmuştur. Çocukları ve torunları sahabi idiler. Allah hepsinden razı olsun.”⁸¹

Bu ifadede ise sadece Hz. Ebu Bekir’in değil yine Şii anlayışında kötü bir konumda olan Hz. Aişe ve Abdurrahman b. Ebi Bekir gibi isimlerin de İbnü’l-Esîr tarafından övüldüğünü ve hayırla anıldığını görmekteyiz.

İbnü’l-Esîr’in Hz. Ebu Bekir (r.a) hakkında yaptığı bu yorumların dışında onun faziletlerini nakillerle aktardığı pek çok örneğe eserlerinde tesadüf etmek mümkündür.⁸²

Hz. Ömer hakkında ise şu ifadeleri kullanmıştır:

“Onun yaşamında pek çok şaşılacak büyük şeyler oldu. Bunların üstesinden ancak Allah’ın kendisine başarı ihsan ettiği bir kimse gelebilir. Allah ondan razı olsun ve onu, kendisinden razı olan eylesin.”⁸³

İbnü’l-Esîr bu ifadelerle Hz. Ebu Bekir için kullandığı ifadelerin bir benzerini Hz. Ömer için de kullanmıştır. Hz. Ömer’i başarılı, sabırlı, gayretli ve kendisinden razı olunan kimse olarak bahsetmekle şia mezhebine müntesip birinin yapmayacağı bir işi yapmıştır. Bu örneğin yanı sıra pek çok yerde Hz. Ömer hakkında naklettiği faziletler ve meziyetler vardır.⁸⁴

Hz. Osman için ise şu ifadeleri kullanmıştır:

“... Evinin çevresini sardılar ve hilafetten çekilmesini istediler. O bunu yapmadı. Bunun üzerine evini saranlar Şam, Basra ve diğer bölgelerden askerler gelmesinden ve Haccâc’ın gelip onları öldürmesinden korktular. Evine girdiler ve onu öldürdüler. Allah ondan razı olsun ve onu, kendisinden razı olan eylesin.”⁸⁵

Bu ifadelerin haricinde Hz. Osman’ın Ebu Zer ile olan ilişkisine de değinen İbnü’l-Esîr bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bu yıl içinde Ebû Zer el-Ğıfârî Şam’dan Medine’ye gönderilmiş ve bu hususta birçok sebep ileri sürülmüştür. Bu sebepler arasında Muâviye’nin, Ebû Zer’e

⁸¹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gabe fî Marifeti’s-Sahabe*, III, 229; et-Türkî, “el-Müerrih İzzüddin İbnü’l-Esîr ve’t-Teşeyyu”, 129.

⁸² Et-Türkî, “el-Müerrih İzzüddin İbnü’l-Esîr ve’t-Teşeyyu”, 129

⁸³ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gabe fî Marifeti’s-Sahabe*, III: 669.

⁸⁴ Et-Türkî, “el-Müerrih İzzüddin İbnü’l-Esîr ve’t-Teşeyyu”, 130

⁸⁵ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gabe fî Marifeti’s-Sahabe*, III: 490.

sebbetmesi, onu ölümlle tehdit etmesi gibi şeyler nakledilir ve Şam'dan Medine'ye gönderilmesi ve Medine'den sürgün edilmesi gibi acı olaylar zikredilir. Ancak bu acı olayların anlatılması pek doğru olmaz. Bunlar doğru olsa bile Hz. Osman'a bu konuda hak vermek gerekir, çünkü devlet başkanının emri altında bulunanları tedip etmeye hakkı vardır. Bu ve bu gibi konularda devlet başkanı yetkilidir. Bunun için de Hz. Osman'ın kınanması mümkün değildir. Fakat bütün bunlara rağmen ben bunları anlatmaktan hiç hoşlanmıyorum.”⁸⁶

Görüldüğü üzere Hz. Osman hakkında olumsuz ifadeleri kullanmak bir tarafa onu destekleyen ve haklı bulan görüşleri başka birisinden nakilde bulunmadan kendi görüşü olarak beyan etmiştir. Ayrıca Hz. Osman'ın faziletlerini rivayetler yoluyla gelen haberlerle aktardığı eserlerinde görülmektedir.⁸⁷

Bu bahsettiklerimiz önemlerine binâen üç sahabeyle ilgili olan görüşlerdir. Sahabenin tamamına dair görüşünü ise şu şekilde ifade etmektedir:

“Onlar, dinlerini zafere ulaştırmak ve kâfirlerle cihat etmek için gayret sarf ettiler. En önemlisi buydu. İslam zayıftı ve müntesipleri azdı, bu yüzden onlardan biri, bir taraftan kâfirlere karşı cihat ederken diğer taraftan geçimiyle ilgili meşguliyetini bir tarafa bırakarak kulluğu için çaba ve gayret gösteriyordu... Onlar ki Allah'ın kendilerini şu sözlerle tezkiye ettiği kimselerdir: Onlar iman edenler ve imanlarına zulüm karıştırmamış kimselerdir. İşte onlar için bir huzur vardır ve işte onlar doğru yolda olan kimselerdir.”⁸⁸⁻⁸⁹

Bütün bu deliller İbnü'l-Esîr'in Şiilikten berî olduğunu gösteren delillerdir.

Bu bahsettiklerimiz dışında şîî ravilerin ve tarihçilerin işlendiği “Şîâ ve Tarihî Rivayetler”⁹⁰ isimli kitapta pek çok râvî ve tarihçinin ismi geçerken İbnü'l-Esîr'in ismi geçmemesi dikkate değer bir durumdur.

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III: 10. Et-Türkî, “el-Müerrih İzzüddin İbnü'l-Esîr ve't-Teşeyyu”, 130

⁸⁷ Et-Türkî, “el-Müerrih İzzüddin İbnü'l-Esîr ve't-Teşeyyu”, 130

⁸⁸ En'âm Suresi, 6/82

⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 9; et-Türkî, “el-Müerrih İzzüddin İbnü'l-Esîr ve't-Teşeyyu”, 128

⁹⁰ Kitabın orijinal ismi: Abdülaziz Muhammed Nur Velî, *Eserü't-Teşeyyü' ala'r-Rivâyâti't-Târîhiyye fi'l-Karni'l-Evvel el-Hicrî* (Daru'l-Hazarî li'n-Neşr ve't-Tevzî' Medine, 1996) dir. Tercümesi ise Mücahit Yüksel *Şîâ ve Tarihî Rivayetler* (Ankara Okulu Yayıncılık Ankara, 2015)'dir.

3. Eserleri ve Eserlerinde Kullandığı Kaynaklar

Bir âlimin, tarihe bırakacağı en somut bâkiyeler eserleridir. Muasırları veya kendisinden sonra gelenler bu bakiyelerden o âlimin fikirlerini en sağlıklı şekilde tespit edebilirler. Biz de kendisinden sonra gelenler olarak fikirlerini ve yöntemlerini tespit edebilmek için eserlerini inleyeceğiz. Bu eserlerden özellikle dördü günümüze kadar gelebilmiş olması açısından önemlidir. Fakat günümüze kadar özellikle ortaya koymuş olduğu dört eser İbnü'l-Esîr hakkında bizlere önemli ipuçları vermektedir. Bu eserler; *el-Kâmil fi't-Târîh*, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye* isimli eserleridir. Kâtip Çelebi İbnü'l-Esîr'e ait eserler arasında *Kitâbu'l-Cihâd* adlı bir eserden bahsetmektedir.⁹¹ Ancak *et-Târîhu'l-Bâhir*'i zikretmemektedir. İbnü'l-Esîr'e nispet edilmekle meşhur olan bu eserin, Kâtip Çelebi tarafından kitabına yazılmamış olması bizleri "*Kitâbu'l-Cihâd*" adlı eserin *et-Târîhu'l-Bâhir*'in bir başka isimlendirilmesi olarak yorumlamaya sevk etmektedir. Kendisine nispet edilen *Tuhfetu'l-Acâib* ve *Tuhfetu'l-Garâib* adlı bir eser olsa da⁹² bu eser, İmadüddin İsmail b. Ahmed el-Halebî İbnü'l-Esîr'e (ö. 699/1299) ait olup isim benzerliğinden dolayı kendisine atfedilmiş olabileceğini tahmin etmekteyiz.⁹³

3.1. el-Kâmil fi't-Târîh

El-Kâmil fi't-Târîh, adından da anlaşılacağı üzere dünya tarihi hakkında yazılmış bir kitaptır. Zaman-mekân bağlamında sürüp giden bir tarih anlayışı sonucu böyle bir eser ortaya çıkmıştır. Eserde, yaratılışın başlangıcından itibaren kendisinin vefatına yakın döneme kadar olan zaman dilimi ve sözlü veya yazılı kaynaklarda geçen pek çok coğrafya işlenmiştir.

Bir müellifin kitabına başlamadan önce veya sonra hazırlamış olduğu giriş kısmında, kendi düşünceleriyle bu kitabı nasıl telif ve tertip ettiğini, hangi saiklerin bu kitabı yazmaya sebep olduğunu, nasıl bir metot izlediğine dair kısa açıklamaları, bize kitap hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Bu bilgiler ışığında, sırasıyla serdettiği ifadelerden birtakım tespitler yapmamız mümkündür;

⁹¹ Katib Çelebi, *Süllemi'l-Vusûl ila Tabakâti'l-Fuhûl*, II: 389.

⁹² Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I:369

⁹³ www.yazmalar.gov.tr/basit-arama/Tuhfetu'l-Acâib ve Tuhfetu'l-Garâib. Eser, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda, 03 Gedik 17597 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

a) Tarihe karşı sevgisinin olması: “Muhakkak ben tarih kitaplarını ve içlerinde barındırdıklarına karşı sevgi besleyen, olayların iç ve dış yüzlerine vakıf olmaktan dolayı müteessir, tarihin tozlu sayfalarında terkedilmiş bilgilere, edebiyata ve tecrübelerle meyyal bir kimse oldum, olmaya devam edeceğim.”⁹⁴

b) Tarihin mahiyetini elde etme yolundaki zorluklar: “Fakat bunları (bilgiler, edebiyatlar ve tecrübeler) elde etmek -ilmin özü mesabesinde olduğu için- amaca ulaşılmasını imkânsız hale getiren, (pek çok zorluklarla) karşılaştım. Bu zorluklardan bazıları; senetlerin ve rivâyetlerin (özü anlamak için gereksiz) uzun olması, bazen de kısa olmasıydı. Pek çok kimse hadiseleri işin asıl amacının evla olduğu yerleri sanki müsvedde (konularmış gibi) ele almış, işin ikinci planda olan yerlerini de uzun uzun satırlara işlemişlerdir. Bu kimselerin hepsi kendi zamanlarına tarih düşmüş, kendilerinden sonra gelenler ise bu düşülen tarihlere zeyiller düşmüşlerdir. Doğulu tarihçiler, batılı kimselerin yaşadığı olayları zikretmekten geri durmuşlar, batılı tarihçiler de doğuda yaşanan olayları zikretmeyi ihmal etmişlerdir. Tarih öğrencisi, tarihi anlamak istediğinde, birçok olayı gözden kaçırarak ve sıkılarak ciltlerce kitaba, ihtiyaç duyacaktır.”⁹⁵

İbnü'l-Esîr tarihi olaylara zaman ve mekân olmak üzere iki temel üzerinden bakmaktadır. Yaratılış, Peygamberler, önceki ümmetler, savaşlar, barışlar, afetler vb. konuları ele alması zamanla ilgili, kendi dönemine kadar meydana gelmiş olayların geçtiği yerlerin coğrafi, fiziki, kültürel özelliklerini ele alması da mekânla ilgili olmak üzere temelde bu iki faktör İbnü'l-Esîr'in tarihe bakışını şekillendirmiştir.

İbnü'l-Esîr, kitabına başlarken, ilk olarak Müslümanların kullandıkları hicri takvim ile ilgili rivayetleri tartışır. Çünkü bu konu tarihin ayrılmaz parçası olan takvim ile ilgilidir. Herkesin üzerinde ittifak ettiği veya ittifaka yakın salt çoğunluğun sağlandığı bir zamanlandırma olmadan tarihi olayları tespit etmek ve değerlendirebilmek mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla bir zamanlandırma merci olarak takvimin önemine binaen İbnü'l-Esîr bu konuyu kitabına giriş olarak almıştır.

Daha sonra zaman kavramı ve yaratılışın başlangıcı konularıyla devam eder. Böylelikle Hz. Âdem'den yaşamış olduğu döneme kadar sürecek olan Müslümanların tarihine hazırlık yapmış olur. Kitabında bu konuları ele alarak İbnü'l-Esîr, aslında kendinden önce (Taberî, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî gibi) ve sonra (İbn Kesîr, İbn Haldun

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 5.

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 6.

gibi) genel tarih yazıcılığına örnek olarak gösterilebilecek müelliflere benzer bir müellif olmuştur.

Ardından “Zaman Hakkında” şeklinde bir bölüm açmış ve zaman hakkında şu tanımı yapmıştır: “Zaman, gece ve gündüzün hareketlerinden ibarettir. Bazen kısa ve uzun süren müddete de zaman denilir. Araplar: “Sana meyvelerin toplandığı zaman geldim.” derler. Bununla meyvelerin hasat edildiği vakti kastederler. Yine onlar zaman kelimesini çoğul kalıbına sokarak: “Sana Emir Haccâc’ın emirlik zamanlarında geldim.” derler. Bununla da Haccâc’ın emirlik vakitlerinden bir vakitte geldiğini kastederler.”

Sonra Peygamberlerin kıssalarını anlattığı bölüm gelir ki bununla risâlet süreci ve sonuçları işlenir. İbnü’l-Esîr, Peygamberlerin kıssalarını anlatırken pek çok defa israiliyattan faydalanmıştır. Bu da normal bir durumdur. Zira Peygamberlerin çoğu İsrailoğullarına gelmiş ve onlarda kendi Peygamberlerini kitaplarına almışlardır. Fakat tabiidir ki bir Müslüman olan İbnü’l-Esîr Kur’an’a zıt düşen ve genel İslamî temayüle uygun olmayan ifadeleri eleştiri süzgecinden geçirmiş, ondan sonra kitabına alıp almayacağına karar vermiştir.

Müellif doğu-batı ekseninde, dünya tarihini bir bütün olarak ele almaktır. Bu amaca uygun bir metot geliştirmek üzere müellif, kendisine kadar intikal etmiş haberlerden uzun, gereksiz ve tarihi bilgiden uzak haberleri kitabına almaktan imtina ederek eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Fakat bu süreçte gerekli-gereksiz tespit işinin çok da kolay olmayacağı bellidir. Bunun için kitabın girişinde de ifade ettiği gibi doğu-batı ekseninde yaşanan olayların gözden kaçması veya yanlış bir değerlendirme sonucu eksik bilgiler verilmesi durumunu da göz önünde tutarak kendi çalışmalarının eksiksiz veya kusursuz olduğunu iddia etmemektedir. Fakat her ne kadar bu tespiti ilmî mütevazılık gereği yapsa da öncelikli olarak yoğunlaşma gerektiren konularda çalışmalarını sürdürmüş ve kendisinden önce yaşanmış olaylardan dersler çıkarıp, bu eserlere nazaran kendince eksik gördüğü noktaları tashih etmeye çalışmıştır. “Daha önce hiçbir kitapta toplanmayan bilgileri bu kitapta topladığını” iddia etmiştir.⁹⁶

Şüphesiz bir müellif için en zor aşamalardan biri kitabın başlığının tespitidir. Çünkü başlıklandırma, eserin içindeki konu başlıklarının ve onların alt başlıklarının bir potada eritilip üst çatıda birleştirme çabasıdır. Bu süreç ya eser tamamlanmadan önce

⁹⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I: 6.

ya da tamamlandıktan sonra olmak suretiyle iki türlüdür. Birinci tür ikincisine nispetle daha zordur. Zira eserin yazılmadan önce, tam anlamıyla zihinde bir bütünlük arz ettiği gibi bir konu akıllara gelebilir ki “yazmak” gibi çift yönlü bir eylemin tek yönlü bir eyleme indirgenmesi söz konusu olduğundan pek çok sorunlara sebep olabilecektir. İkinci tür süreç ise daha basit, derli-toplu olacağından nispeten daha kolaydır. İbnü'l-Esîr'in ikinci türü seçtiğini şu ifadelerinden anlıyoruz: “Bu kitabımla alakalı pek çok malzemeyi toplandıktan sonra, peş peşe gelen olaylar ve birbirini takip eden engeller nedeniyle, ayrıca tarih konusundaki bilgimin tamamlanıp mükemmelleşmesi için kitabımı uzun müddet askıya aldım.”⁹⁷

İbnü'l-Esîr'in genel bir tarih ortaya koymaya çalıştığından yukarıdaki bölümlerde bahsetmiştik. Bu konuda “*el-Kâmil fi't-Târîh*”in mukaddimesinde şunları söylemiştir: “... Doğu ile Batı ve bu ikisi arasındaki ülkelerde yaşayan ve hüküm süren, gelmiş geçmiş bütün hükümdarların haberlerini kapsayan bir tarih kitabı yazmaya başladım ve bu kitabımda, kâinatın yaratılışından başlayarak içinde bulunduğum zamana kadar meydana gelen ve vakıaları peş peşe ve bir sıraya göre almayı kararlaştırdım.”⁹⁸

İbnü'l-Esîr'in burada “hükümdarların haberlerini kapsayan bir tarih kitabı” vurgusunun sebebi, tarihin özellikle hükümdarlar nezdinde seçkin bir yere sahip olduğunu düşünmesidir. Diğer taraftan İslam tarih yazıcılığında bu düşünce müellifler arasında başlangıcından itibaren yaygınlık kazanmıştı.⁹⁹

Başka bir yerde: “Eserime, manasına uygun olarak, “*el-Kâmil fi't-Târîh*” adını verdim.”¹⁰⁰ demiştir.

İbnü'l-Esîr'in, *el-Kâmil fi't-Târîh*'inde başka bir yerde başka bir isimlendirme yapmadığını tespit etmekteyiz. Fakat diğer tarih kitabı *et-Târîhü'l-Bâhir*'de bu kitaba atıfta bulunurken farklı isimlendirmeler kullandığını daha önce söylemiştik. İbnü'l-Esîr'den sonra gelen ve İbnü'l-Esîr hakkında yazanlar da bu kitaba başka bir isim nispet etmemişlerdir.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 7.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 6.

⁹⁹ Söylemez, “Klasik Dönem İslam Tarihçilerinin Tarih Anlayışı”, 11

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 9.

İbnü'l-Esîr, eserini yazarken yıllara göre ve konularına göre olmak üzere her iki tür yazım şeklini uygulamıştır. Şöyle ki olayların gerçekleştiği yılları üst başlık olarak tayin ederken, o yıllarda gerçekleşmiş olay veya olayları da bir bütünlük içinde alt başlık olarak tayin etmiştir. İbnü'l-Esîr, kendisinden önce yazılmış tarih kitaplarının yıllık yöntemine sıkıca bağlı olduklarını mülahaza etmiş ve bunun yanlışlığına dikkat çekerek şu ifadeleri kullanmıştır:

“Öte yandan tarihçilerin bir tek olayı çeşitli yıllar içerisinde zikrettiklerini ve her ay bu hadise ile alakalı bir takım şeylerden bahsettiklerini, neticede bu hadisenin konu bütünlüğünü kaybedip parçalandığını, dolayısıyla bu hadiseden hiç bir hedefe ulaşılmadığını, hatta etraflıca düşünmedikçe hiç bir şey anlaşılmadığını gördüm. İşte bunun için ben, münferit hadiseyi bir yerde topladım ve bu hadise ile ilgili her şeyi hangi ay ve yılda olursa olsun burada bahsettim. Böylece bir tek hadise belli bir sıra ve insicam içerisinde peş peşe anlatılmış oldu.”¹⁰¹

İbnü'l-Esîr'in bu konuda tutarlı bir duruş sergilediğini ve eserin tamamlanmasına kadar bu tutumu koruduğunu pek çok yerde müşahede ediyoruz. Örneğin Tuğrul Bey hakkında bilgi vermeden önce daha önceki yıllarda kendisi ile ilgili olayları zikrettiğini fakat yeri olmadığını ifade etmiş, bağlam ve konular arası ehem-mühim ilişkisine riayet etmiştir: “Önce Tuğrul Bey'in ataları hakkında bilgi vereceğiz, sonra da bizzat Tuğrul Bey'in durumunu ve sultan oluncaya kadar geçirdiği aşamaları anlatacağız. Gerçi daha önce onlarla ilgili haberlerin çoğunu yıllara göre ayırarak zikretmiştik, ama hepsini bir arada ve sırayla anlatmanın daha uygun olacağını düşünerek burada o haberleri toplu olarak zikrettik.”¹⁰² Başka bir yerde: “Aslında bu olayları vuku buldukları yıllara göre anlatmak gerekirdi. Ama biz daha güzel olur düşüncesiyle olayları peş peşe nakletmek istedik. Çünkü olaylar peş peşe anlatılmaz ve araya başka hadiseler girerse iyi anlaşmaz.”¹⁰³

Haçlı ordusunun Dimyat'ı ele geçirmesi (616/1219), sonra da Müslümanların eline tekrar geçmesini (618/1221) farklı senelerde vuku bulmasına rağmen 614/1217 yılında vuku bulmuş olaylar arasında zikretmesi de başka bir örnektir.¹⁰⁴

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 7.

¹⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII: 236.

¹⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII: 298; Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 145.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, XI: 373; Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 51.

Bu örnekler ve buna benzer başka örnekler bulmak mümkündür. Bütün bunlara bakıldığı zaman İbnü'l-Esîr'in her iki tarih yazım şeklini kullandığını fakat aralarında büyük engellerin bulunmadığını, gerektiğinde her iki şekilde iç içe geçirilip okuyucunun olaylara daha anlamlı bakabilmesini hedeflediğini anlıyoruz.

İbnü'l-Esîr, tarih kitabı telif ederken, 302/915 yılına kadar olan bölümleri, Taberî'nin tarih kitabı olan *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*'den istifade ederek hazırlamıştır. Bu tercihinin nedenini açıklarken de şu ifadeleri kullanır; “Taberî'nin bu kitabı herkesin güvendiği ve ihtilaf halinde kendisine müracaat edilen bir kitaptır.”¹⁰⁵

Fakat İbnü'l-Esîr, Taberî'nin bu kitabını birebir kopyalamak yerine, bazı eksik gördüğü veya tashih etmesi gerektiği yerlere müdahalelerde bulunmuştur; “Taberî pek çok olaya ilişkin bol miktarda rivâyet aktarmıştır. Ancak bu rivâyetlerin bir kısmı, ya daha önce zikredilenlerin aynısı ya da zikredilenlerin kısaltılmış şeklidir. Bazen ufak tefek eklemelerde bulunmuş veya kısaltmıştır. Fakat ben rivâyetleri tam bir şekilde nakletmeyi amaçladım. (Taberî'nin) kitabında olmayan rivâyetler ekledim. Her konuyu bağlamına uygun bir yere yerleştirdim. Nihayet ilerde görüleceği üzere, olaylara ilişkin farklı tariklerdeki rivâyetler, belli bir bütünlük içerisinde kitapta yer alacaktır.”¹⁰⁶

Diğer taraftan üslup farklılığına da dikkat çekmemiz gerekecektir. Yukarıdaki ifadelerin devamında da şu ifadelere yer vermiştir: “Taberî ve meşhur tarih yazarları, hadiseleri zikrederken yıl yıl, daha sonra da detay verilmek istendiğinde ay ay ele almışlardır. Bu metot, olayların kopukluğuna, (tarih aktarımından elde edilecek) amacın elde edilememesine ve ancak dikkatli bir bakıştan sonra anlaşılabilceği gibi sonuçlara sebep olmaktadır. Ben ise olayları konu konu ele aldım ve bu konuları gerçekleştirdiği yıllara veya aylara bakmaksızın tek bir yerde topladım. Böylelikle (olaylar) kopukluk olmaksızın peş peşe, birbirini takip eder vaziyette işlenmiş oldu.”¹⁰⁷

İbnü'l-Esîr aynı zamanda hadisçilik yönü ağır basan bir âlimdir. Bu ağırlık, tarih yazarken, kendinden önceki tarihçilerin hadisçilik vasıfların olmamasından veya eksik olmasından kaynaklanan noksanlıklarından, nispeten uzak olmasına sebep olmuştur. Zira tarih kitabı incelendiği zaman, salt olayların tahlili değil aynı zamanda, hadisçiliğin vazgeçilmez taraflarından olan rical ilminin uygulanmasıyla, kişisel tahliller de ön

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 6.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 7.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 7.

plana çıkmaktadır. Örnek olarak, her sene sonuna, o sene içinde kim vefat etmişse eklemiş ve isimleri karışma ihtimali olan veya işkâle sebep olabilecek yerlerde aktarılan bilgiye küçük müdahalelerde bulunmuş, harf ekleme veya hareke koymak suretiyle bu sorunları çözmeye çalıştığını ifade etmiştir.¹⁰⁸

İbnü'l-Esîr ve pek çok âlim tarih ilminin faydasına yönelik tespitler yapmışlardır. İlk başta faydasını iki kısma ayırarak dünyevî ve uhrevî olarak mülâhaza etmişlerdir. Bu anlamda İbnü'l-Esîr, bu iki taraftan biri olan, dünyaya yönelik faydaları, özetle şöyle ifade etmiştir;

a-) “Hükümdâr ve kanaat önderleri, çevrelerinde olan bitenlerin kayıt altına alınmasıyla, kendilerinden öncekilerin bir sorun karşısında nasıl davrandıkları gibi hususları dikkate alırlar. Atalarının, üstünde yaşadıkları toprakları hangi zorluklarla, hangi sınavlardan geçip de onlara kadar getirdiklerini karşılaştıkları sorunlara hangi çözüm önerileri sunduklarını bulurlar. Dolayısıyla bu durum, insanların sabır ve motivasyonlarını diri tutar ve zorluklar karşısında birlik ve beraberlik içinde dayanışma sergilemelerine aracı olur.”¹⁰⁹

Tarihin, devlet yöneticilerine hitap eden bir özelliğe sahip olması klasik İslam tarihi yazıcılığında önemli bir yer tutar. Özellikle râşid halifeler döneminden sonra tarih kitaplarına ve müelliflerine devlet eliyle ilgi artmıştır. Muâviye ve oğlu Yezîd gibi ilk dönem Emevî hükümdârları bu konuya en iyi örnek teşkil etmektedir. Bu ilginin sebeplerinden biri tarihin, devlet idaresi konusunda geçmiş devletlerin icraatlerine bakarak politikalar oluşturulmasında yardımcı olacağı kanaatidir. Böylelikle İbnü'l-Esîr'in de yukarıda bahsettiğimiz tespiti pratik hayata dönük somut bir örneği haline gelmektedir.¹¹⁰

b-) “İnsan, tecrübelerden, yaşanmışlıklardan ve bu yaşanmışlıkların sonuçlarını öğrenmekten (bir şeyler) elde eder. Çünkü tarih içinde bir olay yaşanmışsa, o olayın kendisi veya bir benzeri daha önce yaşanmıştır. Dolayısıyla bunlar akli geliştirir ve peşinden gidilecek bir kimsenin ehliyet kazanmasını sağlar. Şöyle söyleyen kişi ne güzel söylemiştir:

Aklı iki çeşit gördüm

Tabiî akıl ve kesbî akıl

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 7.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 9.

¹¹⁰ Söylemez, “Klasik Dönem İslam Tarihçilerinin Tarih Anlayışı”, 11.

Kesbî akıl fayda vermez Tabiî akıl olmadıkça

Tıpkı güneş fayda vermez Göz görmedikçe

Tabiî akılla kastımız Allah'ın insanoğlu için bahşettiği “garîzî akıl”dır.¹¹¹ Kesbî akıl ile kastımız ise tecrübeler yoluyla garîzî akılı artıran şeydir. Allah bu akılı, ikinci bir akıl olarak ve insanın (zihninin) genişlemesi ve şanınının yücelmesi için yaratmıştır. Aslında bu akıl birinci akla ziyadeten vardır (bağımsız varlığı düşünülemez).¹¹²

İbnü'l-Esîr'in akılı, sistematik bir biçimde değerlendirdiği ve tarihle ilişkilendirdiği görülmektedir. Ona göre tarih, akılı zengileştiren, süsleyen ve besleyen bir ilimdir. İnsan, tarihte yaşanmış olayları tetkik etmekle kesbî aklını, kesbî akıl sayesinde tetkik edilmiş olaylardan hareketle de doğruyu yanlıştan ayıran aklını yani garîzî aklını geliştirir. Bu sayede bir takım kazanımlar elde eder.

c-) “İnsanlar bir mecliste veya kutlama yapılan yerde oturduklarında, eskilerden anlatacakları bir hatıra veya tarihin bir döneminde yaşanmış olaylardan bahsetmeleri güzel olur. İnsanların kulakları ve gözleri dikkat kesilir, gönüller tatlı bir yolculuğa çıkar.”¹¹³ İbnü'l-Esîr'in bu tespiti, tarihin sosyalleşme ve sözel geleneğin gelişmesi için araç olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Ayrıca o, tarih ilmini, anlatıcı kaynak ile alıcı kaynak arasındaki iletişimin güçlenmesi için kullanışlı bir araç olarak kabul eder. Zira hatîp ile muhatap arasında gerçekleşen düşünce alışverişi sürecinde süre ile algı arasında ters orantı vardır. Hatîp, bu süreci en uygun şekilde gerçekleştirmek ve anlatısının yoğunluğundan kurtarmak için tarihî hadiselerden bahsetmesi muhatapları üzerinde olumlu etki bırakır.

Tarih öğrenmenin uhrevi faydalarını ise özetle şöyle zikretmektedir;

a-) “Âkil olan kimse, dünyanın gelip geçiciliğini gören, zorluklardan kolaylıklara doğru serüvenin olduğunu fark eden, canların ve malların yağmalandığını, küçüklerin büyüklerin yok edildiğini, ne izzetli ne de fakir birinin kalmadığını gören, (tarihte olup bitenleri bilmek suretiyle) bu dünya hayatına karşı zahit olur, ona iltifat

¹¹¹ Garîzî Akıl diğer bir ifadeyle Güdusel Akıl: Bu akıl, herhangi bir dış etken olmaksızın doğuştan gelen ve insanı diğer canlılardan ayıran önsel akıldır. Tecrübî ve akletme yoluyla kazanılan bilgilerin temelidir. Bu akıl türü, Allah'tan tarafından bahşedildiği için, mevhub, matbû', kuvve-i kudsiyye olarak da isimlendirilir. [Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), II: 246-247]

¹¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 10.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 10.

etmez, ahirete yolculuğuna azık toplar.”¹¹⁴ Bu ifadelerden hareketle İbnü'l-Esîr, akıl ile tarih öğrenme arasında sağlam bir bağ kurmakta ve dünyanın ahiret yanında daha değersiz olduğunu vurgulayarak bu bağın manevî boyutuna işaret etmektedir. Diğer taraftan bir sosyal tabakada yaşayan kimsenin bulunduğu konumun ebediyet özelliği taşımadığını ifade ederek yüksek tabakada olanların aşağı düşmeleri endişesine karşın tarihten okumalar yaparak davranışlarını düzenlemelerini, aşağıda olanlar ise aynı işlemi yaparak yüksek tabakalara çıkmak için ümitvâr olmalarını dolaylı olarak telkin etmiştir. Böylelikle toplumu oluşturan bireylerin tarih okuması, toplumun durağanlığını engelleyerek daha hareketli bir toplum inşasına imkân sağladığını ifade etmektedir.

b-) “Tarih ile meşgul olan kişi, Allah’ın Kur’an’da bahsettiği kıssalardan öğüt alarak ahlakî davranışlarını güzelleştirir. Muhakkak Allah Kur’an’da şöyle buyurmuştur: “İşte bunda (Kur’an’da) kalbi olan veya kulak kabartan kimseler için öğütler vardır...”¹¹⁵ Bu ifadelerden ise İbnü'l-Esîr’in tarih okumanın ahlakî boyutuna etkisini tarihsel bir değere sahip olan Kur’an-ı Kerîm’de geçen kıssalar ile ilişkilendirdiği görülmektedir. Bu ilişkiyi Kur’an-ı Kerîm’den bir ayetle desteklediği gibi aynı ayetten hareketle tarihle ilgilenmenin faydasını geçmişten nasihat alınması durumunda gerçekleşeceğine bağlamıştır.

İbnü'l-Esîr’in, İsrailoğullarının haberlerini aktarmasındaki bir diğer faktör, İsrailoğullarının yaşadıkları dönemlerin çoğunu Pers ve Roma devletleri hükümlerinin altında sürdürmüş olmalarıydı. Bu devletlerin hükümlerinde yaşanmış olayların pek çoğu, İsrailoğullarından haberlerle kayıt altına alınmıştı. İbnü'l-Esîr de bu devletler hakkında bilgi vereceğinde İsrailoğullarının haberlerini kullanıyordu. Çünkü İbnü'l-Esîr bu eserinde bu devletlere dair bilgilerin kaynaklarını açıkça zikretmediğinden bu kaynaklar konusunda ancak tahminlerde bulunulmuştur. Örneğin: “Farsların haberleri hakkında ilim sahibi olan diğer âlimler ise şunları söylüyorlar: İskender’den sonra Fars ülkesine Fars olmayan, “el-Cebel” bölgesine hâkim olan her hükümdara itaat eden ve kendilerine “Mülûküt-Tavâif” denilen Eşgânîler hükümdar oldular...”¹¹⁶ Burada İbnü'l-Esîr’in ilim sahibi olanlar ifadesiyle bir zamanlar Fars

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 10.

¹¹⁵ Kâf Sûresi, 50/37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 11.

¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 226.

topraklarına sürülmüş ve orada bir müddet yaşamış İsrailoğullarını veya o coğrafyada yaşayan fars asıllı kimseleri kastettiği kuvvetli bir ihtimaldir.¹¹⁷

Ardından İslâm'dan önce Arap toplumuna girizgâh yapmak üzere, Yemen krallarından ve İskender'den bahseden haberleri zikretmiş ve akabinde cahiliye dönemi Araplardan bahsetmiştir. Bu bahsi İbnü'l-Esîr çok uzun tutar. İbnü'l-Esîr'in yaşadığı coğrafya, ensâb ilmine önem veren bir coğrafya olması hasebiyle bu doğrultuda bir tercih yapmasına sebep olarak gösterilebilir.

Daha sonra Peygamber (s.a.v)'in hayatıyla, devam eden bölümlere girilmiş olunur. Yaklaşık bütün siyer kitaplarının ele aldığı konular ele alınır. Nesebi, doğumu, gençliği, vahyin gelmesi, müşriklerle mücadelesi, savaşları, barışları vb. konular tafsilatlı bir biçimde ele alınır. İbnü'l-Esîr'in yaşadığı dönem dikkate alındığında kendisine kadar pek çok malzeme intikal etmesinin vermiş olduğu hem avantaj hem de dezavantajla pek çok bilgiye haizdir. Bu bilgiler İbnü'l-Esîr tarafından, ilerde bahsedeceğimiz bir eleme işlemine tabi tutularak eserinde işlenmiştir.

Bu konuları takiben İbnü'l-Esîr, hülefa-i raşidin dönemi olaylarını ele almıştır. Emevîler, Abbâsîler ve dönemine kadar zuhur etmiş pek çok millet, devlet ve olaylara ilişkin bilgiler verip kitabını tamamlamıştır.

Bu eser ilk olarak on üç cilt şeklinde Carl Johan Tornberg tarafından 1851 yılında neşredilmiştir. Yakın tarihlerde Mısır'da Abdülgaffâr İbrâhim ed-Desûkî, Muhammed Kâsım, Muhammed Mustafa, Abdülvehhâb en-Neccâr ve arkadaşları tarafından neşredilmiştir. Eserin tamamı on dokuzuncu yüzyılda Necmeddin Târimî tarafından Farsça'ya çevrilmiştir. Ayrıca İran tarihiyle ilgili bölümler ayrı bir kitap olarak *Ahbâr-ı İran ez-el-Kâmil* ismiyle Farsça'ya çevrilmiştir. Moğol istilasına dair bölümü Baron Vladimir Gustavovich Tiesenhausen tarafından Rusça'ya, Kuzey Afrika ve Endülüs tarihiyle ilgili bölümleri Edmond Fagnan tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir. Birinci cildi komisyon tarafından, diğer ciltleri 1985-87 yılları arasında M. Beşir Eryarsoy, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özaydın tarafından tamamı Türkçe'ye çevrilmiştir.¹¹⁸

¹¹⁷ Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 116

¹¹⁸ Abdülkerim Özaydın, "El-Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001, XXIV: 281-283

3.1.1. El-Kâmil fi't-Târîh'te Kullanılan Kaynaklar

İslâm bir vahiy dinidir ve vahiy dinlerinin ortak paydası ilâhî (semâvî) olmalarıdır. “İlâhî” ifadesiyle Yaratıcı tarafından insanlara gönderilmiş kitapların varlığı da zımnen ifade edilmiş olur. Kur’an-ı Kerîm de Allah tarafından, insanların dünyevî ve uhrevî hayatlarında saadete ermeleri için gönderilen İslâm dininin kitabıdır. Dolayısıyla İslâm dinine mensup bir kimse tâbi olduğu dinin kitabını öncelikli olarak dikkate almalı ve ona göre hayatını tanzim etmelidir. İbnü'l-Esîr de bir Müslüman olarak Kur’an-ı Kerîm’i esas almış ve özellikle risâletten önceki durumları anlatmak üzere kullanmıştır. Yaratılıştan önce kalemin yaratılması¹¹⁹, dünyanın altı günde yaratılması¹²⁰, Hz. Âdem’in yaratılışı ve dünyaya gönderilişi¹²¹ gibi konularda Kur’an’ın ifadelerinden istifade etmiş, bunlara ters düşen bilgileri tartışmaya bile açmamıştır.

Kur’an’dan sonra hadisler ikincil derece bir kaynaktır. İbnü'l-Esîr gibi hadisçi kimliğini haiz bir âlimin aynı zamanda hadisleri de kaynak olarak kullanması beklenen bir durumdur. Diğer taraftan hadisler Kur’an’ın mücmel olarak ifade ettiği pek çok konuyu tebyin etmiş müşkil olanı tafsil etmiştir. Bu konuda *el-Kâmil fi't-Târîh*'te bolca örneklere rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları şunlardır:

Yaratılış konusunda, yaratılmışlardan önce kalemin yaratılması ve ondan sonra nelerin yaratıldığı konusunda şu ifadelere yer verilmektedir: “Sahih olduğu tespit edilmiş bir hadiste Ubâde b. Sâbit’ten rivayetle Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Allah-u Teâlâ’nın ilk yarattığı şey kalemdir. Kaleme “yaz!” dedi ve o saatten sonra var olanlar varlık sahnesine çıktı.”¹²²

Allah ile Hz. Âdem arasında geçen bir konuşmadan hareketle Hz. Davûd (a.s)’ın vefat tarihini sahih hadisler ışığında kitabında zikretmesi bir başka örnektir: “Hz. Davûd’un ömrü yüz senedir ki bu sahih hadislerde¹²³ geçmektedir.”¹²⁴

İlk vahyin nasıl gerçekleştiğine dair pek çok hadis bulunmasına rağmen İbnü'l-Esîr, içlerinde en sahih olarak tespit ettiği hadisi zikretmeyi uygun görmüştür:

¹¹⁹ Bakara Suresi, 2/210 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 18.

¹²⁰ Meryem Suresi, 19/62 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 20.

¹²¹ Bakara Suresi, 2/30 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 23-24.

¹²² Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “Kitâbu’s-Sünne” 17 (No: 4702); İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 17.

¹²³ Tirmîzî, *Sünenü Tirmîzî*, “Tefsîru'l-Kur’ân” 8 (No: 3076)

¹²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 174

“Yahyâ b. Ebî Kesîr dedi ki: “Ebû Seleme’ye Kur’ân-ı Kerîm’den ilk olarak hangi ayetin indirildiğini sordum. Bana, önce: “Ey örtüsüne bürünen!” (ayeti) indi” dedi. Ben ona: “Diğer insanlar ilk inen âyetlerin; “Yaratan Rabbinin adıyla oku!” olduğunu söylüyorlar” dedim. O dedi ki: “Ben Câbir b. Abdullah’a sordum. Bana şöyle dedi: “Ben sana Rasulullah’ın (s.a.v.) bize anlattığından başka birşey söylemiyorum.” (Rasulullah) şöyle dedi: “Hirâ’da (bir müddet) kaldım. Kaldığım süreyi bitirdikten sonra indim, bir ses duydum. Sağıma baktım, birşey göremedim. Soluma baktım, birşey göremedim, önüme baktım, birşey göremedim. Başımı yukarıya kaldırdığımda, onu (Cebrail’i) göklerle yer arasında bir taht üzerinde oturur vaziyette gördüm. Onun bu durumundan korktum. Hatice’ye giderek: “Beni sıkı sıkı örtünüz, beni sıkı sıkı örtünüz” dedim. “Üzerime de su dökünüz.” Dedim. Onlar da dediğimi yaptılar. Bunun üzerine: “Ey örtüsüne bürünen!” âyeti indi.” Bu, sahih bir hadistir.”¹²⁵ Burada İbnü’l-Esîr, vahiy sürecinin “Yaratan Rabbinin adıyla oku!” ayetiyle başladığı haberine karşı sahih hadis olarak belirttiği “Ey örtüsüne bürünen!” ayeti ile başladığı haberini tercih etmiştir.

Başka bir yerde, İbnü’l-Esîr tahkim olayı ile ilgili rivayetleri verdikten sonra konuyla ilgili sahih bir hadisin varlığını da göz önünde tutarak kanaatini bu hadis doğrultusunda belirtmiştir:

“... Bu konuda Abdullah b. Ömer şöyle der: “Ben onun bu sözleri üzerine atılıp konuşmak ve ona şöyle demek istedim: “Seninle ve senin babanla İslâm için savaşan nice adamlar vardır.” Ancak bu sözlerin Müslümanların arasını bir daha ayıracağından ve bundan dolayı tekrar kanların döküleceğinden korktuğum için sustum. Diğer taraftan Allah’ın bizlere vaad ettiği cenneti düşünerek böyle davranmayı daha yerinde buldum. Sonra oradan çıkıp evime gittim. Ardından Habib b. Mesleme bana gelerek: “Bu adam böylesine konuşurken seni konuşmaktan meneden ne oldu?” diye sorunca ona şu şekilde cevap verdim: “Aslında konuşmak istedim, fakat (yukarıdaki bahsedilenlerin meydana gelmesinden) korktum.” Habib bunun üzerine: “Allah seni başarılı kıldı ve (bunların meydana gelmesinden ve sonuçlarından dolayı) korunmuş oldun. Bu (rivayetler içinde) en doğrusudur ve Sahîh’te geçmektedir.”¹²⁶

¹²⁵ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbu Bid’i’l-Halk” (No: 3238); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbu’l-Îmân” 73 (No: 257); Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, “Tefsîru’l-Kur’ân” 70 (No: 3325); Ebû Davûd, *Süneni Ebî Davûd*, “Kitâbu’l-Menâsik” 22 (No: 1793); İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I: 577

¹²⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbu’l-Meğâzî” (No: 4108); İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, III: 211

İbnü'l-Esîr'in ve ondan önce yaşamış pek çok tarihçinin yanında ehl-i kitaba ait bilgiler mevcuttu. Bu haberler İslamî inanca ve vakiya göre; tümü ya da bazılarının tahrif edildiği göz önünde tutulduğunda, tarihçiler, kitaplarına aldıkları ehl-i kitaba ait olan haberlerin İslam dininin temel otorite kaynaklarına ters düşmediği müddetçe kullanmakta bir beis görmemişlerdir. İbnü'l-Esîr de bu durumun farkında olan bir âlim olarak kitabında genel prensiplere ters düşmeyen haberleri kullanmaktan geri durmamıştır. Fakat bir konuda hem İslamî kaynaklardan hem de ehl-i kitaptan gelen rivayetleri kullandığı yerler de olmuştur. Tahminizce bunun sebebi haberleri takip ettiği kaynaklardan eksiksiz biçimde aktarma amacını gütmesi veya haberler kullandığı kaynaklarda geçmiyorsa kendisinin ehl-i kitaptan gelen rivayetleri bilmediği iddialarının önünü kesmek içindir. Örnek olarak şunlar verilebilir: "... (Hz. Âdem'in yaşına ilişkin) Bu ve buna benzer rivayetler, aralarında Saîd b. Cübeyr'in de olduğu bir topluluk tarafından rivayet edilmiştir. İbn Abbâs, Hz. Âdem'in yaşının dokuz yüz otuz altı olduğunu söyledi. Ehl-i Tevrat ise onun yaşının dokuz yüz otuz olduğunu iddia ettiler. Rasulullah ve ilim adamlarının rivayetleri bunlardır. Rasulullah ise yaratılanlar (hakkındaki bilgileri) en iyi bilendir."¹²⁷ Görüleceği üzere İbnü'l-Esîr, Hz.Âdem'in vefat ettiği kaç yaşında olduğuna dair Hz. Peygamber (s.a.v), sahabe ve tabiinden pek çok rivayet zikretmiş ardından ehl-i kitaptan olan Yahudilere göre bir iddiayı sunmuş ve bu rivayetlerden doğru olan görüşün Peygamber (s.a.v) ve Müslüman ilim adamlarına ait olduğunu ifade etmiştir.

Sadece ehl-i Tevrat'tan aktardığı haberlere örnek olarak ise şu ifadelerine yer verilebilir: "... Bunların dışında ehl-i Tevrat'tan bazıları, Kabil'in çocuklarından ilk çalgı aletini yapan Sûbâl denilen biri olduğunu ve onun, Mehlâil b. Kaynân'ın zamanında ney, tanbur, davul, ud gibi musikî aletleri icat etmiş ve bunları kullandığını söylemişlerdir."¹²⁸ Burada da İbnü'l-Esîr, Kabil'in oğulları hakkında bilgiler aktardığı bölümde başka bir kaynak zikretmeksizin ehl-i kitabın haberine yer vermiştir. Burada bir tercih söz konusu değildir. Zira tercihin yapılabilmesi için birden çok bilgi bulunması gereklidir. Bu konuda da ehl-i kitabın dışında bir bilgi kaynağı olmadığı için İbnü'l-Esîr, herhangi bir tercih veya değerlendirme işlemi bulunmamıştır.

Bir başka örnek ise şudur: "Ehl-i Tevrat'tan bazıları, tufan'dan önce Hz. Nuh'un çocuklarının olmadığını söylediler. Başka bir rivayete göre ise tufandan doksan sekiz

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 45.

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 48.

yıl önce Sâ'm'ın doğduğunu iddia ediyorlar. Bir rivayette de Hz. Nuh'un boğulan oğlunun adı Ken'an'dı ve bu Yâm ile aynı kişidir."¹²⁹

Şît (a.s) ve oğlu Enûş hakkında ve yaşadıkları dönemde meydana gelen olay hakkında ifade ettiklerini "Ehl-i Tevrat'a göre" şeklinde şerh düşmüştür.¹³⁰ Bu ve buna benzer pek çok örnek, özellikle Peygamber (s.a.v)'in dünyaya gelişinden önceki haberlerde sıkça rastlanmaktadır.

İbnü'l-Esîr, Ehl-i Kitap'tan olmayanlara ait haberleri kullanırken semâvî olan bilgilerin dışında kalan ve mahallî olan bilgileri işlemekte kullanmaktadır. Örneğin Perslerden, Romalılarından vb. kadim devletlerden bahsederken kendi mahallî tarih kitaplarından veya bilginlerin ifadelerinden faydalanmıştır. Onun, tarih sahnesinde yer almış bu devletler hakkında ne semavî kitaplardan ne de yaşadığı toplumun mensuplarından bilgi edinmesi mümkün değildi. Diğer taraftan bu devletleri işlemeden parçacı bir tarih kitabı yazmaktansa, kitabını yazma amaçlarından biri olan bütünsel (kâmil) tarih kitabını yazmayı amaçlamıştı. Hal böyle olunca bu devletler hakkında bazı bilgileri herhangi bir semavî dine mensup kimselerden almadan doğruca ait oldukları kültürden beslenen insanlardan almıştır. Bu konudaki örnekler de şunlardır:

"Bazı mecûsîler ise tufan hadisesini, Bâbil ve ona yakın olan yerlerde meydana gelen bir hadise olduğu ileri sürerek ve Keyûmers'in çocuklarının yerleşkeleri doğuda olduğu için tufanın onlara gelmediğini iddia ederek inkâr ederler. Fakat bu hususta söylenen en doğru söz, Allah'ın sözüdür.¹³¹ Çünkü onun neslinden, gemide birlikte bulunduğu kimselerden olan oğulları Sâ'm, Hâm ve Yâfes hariç kimse gelmemiştir."¹³² Hz. Nuh zamanında gerçekleşen tufan hakkında bilgiler aktarırken mecûsîlerin iddialarını zikreden İbnü'l-Esîr, onların bu iddiaları Kur'an'da yer alan bir ifadeye ters düştüğü için geçersiz olduğunu belirtmiştir.

Başka bir örnek ise şudur: "Mecûsîlerden bazıları, Feridun'un, cinlerden bir topluluğu, Dahhâk'ı himaye etmek için görevlendirdiğini söylediler. Bazıları ise Dahhâk, Hz. Dâvud'un oğlu Hz. Süleyman'a rastlamış ardından Hz. Süleyman onu Demâvend dağında bir yerde tutmuş olduğunu iddia ederler. O vakitlerde Hz. Süleyman

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 58.

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 47.

¹³¹ "Biz onun (Nuh'un) zürriyetini devamlı kıldık" [Sâffât Suresi, 37: 77]

¹³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 58.

Şâm'da idi."¹³³ İbnü'l-Esîr burada Ferîdun ile Dahhâk arasında geçen bir hadiseyi Mecûsî olan kimselerden kaynak göstererek aktarmıştır.

Bunların dışında kalan muhtelif konularda başvurduğu eserlerden bazıları ise şunlardır: Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)¹³⁴, Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (ö. 104/722)¹³⁵, Mufaddal ed-Dabbî (ö. 178/794 [?])¹³⁶, Buhârî (ö. 256/870)¹³⁷, Müslim (ö. 261/875)¹³⁸, Hâris b. Muhammed b. Dâhir (Ebî Üsâme) (ö. 282/895)¹³⁹, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân (ö. 354/965)¹⁴⁰, Abdülğanî b. Saîd (ö. 409/1018)¹⁴¹, İbn Miskeveyh (ö. 421/1030)¹⁴², Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî (İbn Mâkûlâ) (ö. 475/1082'den sonra)¹⁴³, Hamza b. Esed İbnü'l-Kalânîsî (ö. 555/1160)¹⁴⁴ ve Abdurrahmân b. Alî Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)¹⁴⁵.

Özellikle Hz. Peygamber (s.a.v)'in hayatı hakkında kullandığı kaynaklar; İbn İshâk (ö. 151/768)¹⁴⁶, Vakıdî (ö. 207/823)¹⁴⁷, İbnü'l-Kelbî (ö. 204/819 [?])¹⁴⁸, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ¹⁴⁹ ve İbn Şihâb ez-Zühri¹⁵⁰ dir.

Bögesel konularda bölge halkına yakın tarihçilerden rivayetlerde bulunmuştur. Örnek olarak; Mağribli tarihçiler¹⁵¹, Endülüslü tarihçiler¹⁵², Mısırlı tarihçiler¹⁵³,

¹³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 60.

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 19, 199

¹³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 12

¹³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 512; Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 121.

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 401

¹³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 401, IV: 127

¹³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI, 37

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V, 241

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II: 166

¹⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI: 150, 484

¹⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII: 41

¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX: 189

¹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X: 61

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 355.

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II: 384, 403.

¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 43, 49, 51, III: 295

¹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 424, 474, 476, 477; Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 119

¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 470; Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 120

¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III, 320

¹⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IV: 246, 277, V, 120

¹⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI: 290

Horasanlı tarihçiler¹⁵⁴ Iraklı tarihçiler¹⁵⁵, Şamlı tarihçiler¹⁵⁶ ifadelerine rastlamak mümkündür. Fakat bunların kim olduğunu tespit edilememiştir.

Taberî'nin “*Târîhu 'l-Ümem ve 'l-Mülûk*” eseri, İbnü'l-Esîr nazarında ayrı bir önemi hâizdir. Bu durum bazı modern dönem oryantalistler tarafından İbnü'l-Esîr'e yöneltilen tenkitlerin temelinde, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi 't-Târîh*'i telif ederken Taberî'nin eserini eleştirel süzgeçten geçirmeden aynen naklettiği şeklinde tenkitlerine sebep olmuştur. Hatta meşhur oryantalistlerden olan Carl Brockelmann, doktora tezinde İbnü'l-Esîr'in *Târîhu 'l-Ümem*'i ne kadar kullandığını ve bir intihal olup olmadığını tespiti çalışmıştır.¹⁵⁷ Böyle bir çalışma içinde olan oryantalistler, diğer taraftan aynı dönemlere rastlayan Müslüman tarihçiler ile Hristiyan ve Yahudi tarihçilerinin çalışmalarını karşılaştırmalı olarak incelememişlerdir. Öyle ki İbnü'l-Esîr ile hemen hemen çağdaş Hristiyan tarihçileri bile Müslüman tarihçiliğine gıptaıyla bakmışlardır. Bu durum günümüzde yapılan geriye dönük okumalarla tespit edilmeye başlanmıştır. Hristiyan modern dönem tarihçilerin pek çok defa şu gibi ifadeler kullanmışlardır: “Hristiyan tarihçiler, İslâm tarihini rahatsız edici bulmuş olabilirler, ancak (Müslümanların) takip ettiği model onlar için mükemmel bir anlam ifade ediyordu.”¹⁵⁸ Bu sonucu da şu şekilde gerekçelendirmektedirler: “Tarihlerini yazan Müslümanlardan daha az olmayan bir şekilde, Hristiyanlar ve Yahudilerin de bildikleri baltaları vardı. Onlar Müslümanların aksine, istisnasız olarak, olaylara seyirci ve yabancıları. Kaydettikleri olayları hem coğrafî hem de kültürel anlamda uzaktan yazıyorlardı.”¹⁵⁹ Bütün bu ifadelerden sonra Brockelmann'ın çalışmaları günümüzde tekrar gözden geçirilmeli ve dönemin tarihçileriyle karşılaştırılarak insafli bir değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır.

İbnü'l-Esîr'in, *el-Kâmil fi 't-Târîh*'in mukaddimesinde de belirttiği gibi başlıca kaynağı Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Târîhu 'l-Ümem ve 'l-Mülûk* adlı eseridir;

¹⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Târîh*, VII: 216

¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Târîh*, VII: 216

¹⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Târîh*, VIII: 412

¹⁵⁷ Tezin orijinal ismi: “Das Verhältnis von Ibn el-Afîrs Kâmil fitta`rîh zu Tabarîs Ahbâr er-rusul wal-Mulûk” Strassburg 1890

¹⁵⁸ Chase F. Robinson, *Islamic Historiography*, (London: Cambridge University Press, 2003), 130.

¹⁵⁹ Robinson, *Islamic Historiography*, 53.

“Ben önce, ihtilâf hâlinde kendisine başvuru, bütün tarihçilerce itimada lâıık görülen İmam Ebu Ca’fer et-Taberî’nin büyük tarih kitabı ile işe başladım.”¹⁶⁰

Hatta öyle ki Cemel Vakası gibi İslâm Tarihi’nin en hassas konularından biri hakkındaki rivayetleri, diğer tarihçilerin rivayetlerine bakmadan, Taberî’den almayı tercih etmiştir. Bununla da kalmayarak diğer tarihçileri heva ve heveslerine göre tarihi tahrih ettiği gibi ciddi bir eleştiri de getirmektedir;

“Ben Cemel Vakası ile ilgili olarak Ebu Ca’fer et-Taberî’nin kaydettikleri dışında hiçbir şey kaydetmedim; çünkü o tarihçiler arasında en güvenilir olanıdır. Bazı tarihçiler ise bu olayla ilgili olarak eserlerini bir sürü boş laflarla doldurmuşlar ve arzuladıkları gibi yazmışlardır.”¹⁶¹

Şüphesiz “tarihçiler”den kimi kastedtiğini anlamak biraz güçtür. Ama ilk bakışta Cemel ve Sıffin gibi hassas konularda rivayet ederken veya aktarıırken ilmî bir üslup taşımayan kimseleri her halükarda kastedtiği açıktır.

Taberî’nin kitabında bulamadığı konuları da diğer tarihçilerden naklettiğini de kendi ifadeleriyle görmekteyiz;

“Taberî’nin Tarih kitabını böylece tetkik ettikten sonra diğer meşhur tarih kitaplarına geçtim ve bunları gözden geçirip okudum. Bu arada Taberî Tarihi’nde bulunmayan, fakat ondan yapmış olduğum nakillere bu kitaplardan da bilgiler ilave ettim.”

Dolayısıyla İbnü’l-Esîr kendisinden önceki tarihçilerin hepsini, “bir sürü boş laflarla doldurmuşlar ve arzuladıkları gibi” ifadelerinden güvenilir olmayan tarihçileri kastettiği anlaşılmaktadır. Zira bütün tarihçiler olsaydı “Taberî Tarihi’nde bulunmayan, fakat ondan yapmış olduğum nakillere bu kitaplardan da bilgiler ilave ettim.” şeklinde bir ifade ortaya koymazdı.

İbnü’l-Esîr, bu söylemi gerçekleştirdiğini ayrıca kitabını incelediğimizde görmekteyiz. Örneğin Rum krallarının sayısı konusunda Taberî’nin rivayetlerini aktardıktan sonra şu ifadeleri kullanmıştır: “Bunlar Taberî’nin Rum krallarının sayısı hakkında zikrettikleridir. Onların zamanında gerçekleşmiş olayların bazısını boş

¹⁶⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I: 6.

¹⁶¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, III: 148.

bırakmıştır. Onun dışında kalan tarih âlimleri¹⁶² bu konudaki boşluğu gidermişler ve ona muhalefet etmişlerdir. Bazısı da isimlerde muhalefet göstermekle beraber içerikte muvafakat ettiler ve onların dönemlerinde yaşanmış olayları zikrettikler. Ben de ileride Allah'ın izniyle bu konuda muhtasar olarak görüşleri aktaracağım.”¹⁶³ İbnü'l-Esîr'in burada zikrettiği “tarih âlimleri”nden maksadının kimler olduğu tespit edilememiştir.

Bazen de İbnü'l-Esîr, Taberî'nin naklettiği olayları bazı gerekçelerden ötürü aktarmaktan hoşlanmasa da mukaddimesinde de belirttiği üzere Taberî'nin naklettiklerini aynen aktarmıştır. Fakat İbnü'l-Esîr, Taberî'den naklettiği olayların kendi üslubu ile çelişmesi durumunda bunu da dile getirmekten geri durmamıştır. Örnek olarak şu ifadeler gösterilebilir: “Bana göre, Ebû Cafer et-Taberî'nin, Kubâd'ın Rey'de katledildiğini ve onun katlinden sonra Tubba'nın buraları ele geçirdiğine dair yapmış olduğu nakil doğru değildir ve ciddi derecede hatalıdır. Aslında onun bu naklinden bahse bile gerek yoktur. Eğer Taberî'nin *Tarihi*'ndeki temel başlıkları, içeriğe dokunmadan aktarmayı şart koşmamış olsaydık, onun ifade ettiği bu hususları bir tarafa atmak daha uygun olacaktı.”¹⁶⁴

Bazen de İbnü'l-Esîr, Taberî'nin eksik bıraktığı yerleri konunun önem derecesine göre tamamlamaya çalışmıştır. Örneğin Muâviye'nin Ziyâd'ı kendi nesebine katması konusunda Taberî bazı konuları işlememiştir. İbnü'l-Esîr bu eksikliği tamamlamıştır. Buna da şu şekilde değinmektedir: “Bütün bu anlattıklarımız Muâviye'nin Ziyâd'ı kendi nesebine katması konusunda Taberî'nin naklettikleridir. Ancak Taberî işin asıl yönünü zikretmemiştir. Onun bu anlattıkları Ziyâd'ı kendi nesebine katmasından sonra meydana gelmiş bir olayı nakletmekten müteşekkildir. Ben ise burada İslâm tarihinde asla ihmâl edilmemesi gereken işlerden birisi olan bu kendi nesebine katma meselesinin asıl sebeplerini ve gerçek yönünü zikretmeye gayret edeceğim.”¹⁶⁵

Konuyu destekler nitelikte İbnü'l-Esîr'in başka yerlerde de bu tür ifadelerine rastlanmaktadır. Örneğin, İbnü'l-Esîr, Endülüs'ün fethi ile alakalı olarak Taberî'den nakiller yaptıktan sonra, bu nakilleri yetersiz bulmuş ve bölgeyi daha iyi tanıyan ve

¹⁶² İfadede geçen “غيره من علماء بالتاريخ” “Ğayruhû” ifadesinden hem tekil hem de çoğul manalar anlaşılabilir. Fakat bir sonraki bölüme başlarken “ذكر غير واحد من علماء التاريخ” ifadesini kullanarak çoğul mananın ilk ifade için de kullanılması uygun olmaktadır.

¹⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 248

¹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 325

¹⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III: 300

bölgeye dair tarihî hafızaya sahip olan Endülüs bölgesi tarihçilerinden nakiller yaparak bilgilerin çoğaltılmasını hedeflemiştir:

“... Bunlar, Taberî'nin Endülüs'ün fethi ile alakalı olarak zikrettiği sözlerdir. Ancak bu kadar büyük bir bölgenin ve böyle muhteşem bir fethin bu kadar kısa bilgilerle geçirilmesi uygun olmaz. Ben, Allah'ın izni ile buranın fethinden daha geniş ve etraflı bir şekilde söz edecek ve bu konuda Endülüslülerin yazdıklarını kaynak alacağım, çünkü onlar kendi ülkelerini daha iyi bilirler.”¹⁶⁶

Bütün bunların yanı sıra İbnü'l-Esîr, bazı yerlerde Taberî'nin naklettiklerini eleştirmiştir. Buna örnek olarak şu rivayete yer verebiliriz: “Habeşliler, yetmiş yıl Yemen'e hükmetmişlerdir. Bir rivayete göre daha fazla olduğu rivayet edilir. Enûşirvân hâkimiyetinin sonlarına doğru Habeşlilerin Yemen hâkimiyeti sona ermiştir. Bu konudaki tarihi rivayetler bilinmekle beraber Seyf Zû-Yezen hâdisesi bu hususa açıklık getirmektedir. Yemen, Farsların elinde olmaya devam etmiştir. Tâki Müslümanlar tarafından fethedilip ele geçirilinceye kadar. (Buradan itibaren İbnü'l-Esîr, Taberî'nin naklettiklerini eleştirmektedir.) Hal böyle olunca Fars memleketlerini fetheden Tübbâ'nın hükümdarlık süresi, daha sonra gelen Himyerli hükümdarların hükümdarlık süreleri ve yetmiş yıl süren Habeşlilerin Yemen hâkimiyetleri, kırk küsur yıl devam eden Enûşirvân'ın hükümdarlık süresinin içine nasıl sığdırılabilir? Bu hâkimiyet müddetleri arasında yetmiş yıl süren Habeş hâkimiyetinin kırk küsur yıl devam eden Enûşirvân'ın hükümdarlık süresinden önce sonlanması çok garip ve hayret verici bir durumdur. Eğer Taberî naklettiği şey üzerinde düşünseydi naklettiklerinden hayâ ederdi.”¹⁶⁷

İbnü'l-Esîr'in, kitabını oluştururken Taberî'yi temel alması, tümüyle kayıtsız şartsız bir teslimiyetle çalışmalarını yürüttüğü anlamına gelmez. Zira daha önce yaptığımız bir çalışmada bu konuyla ilgili şu sonuçlara ulaştık:

İki müellif arasındaki farkları tespit etmek için ilk ölçüt yaşadıkları dönemin farklı olmasıdır. Taberî hayatının büyük bir bölümünü Abbâsîler devrinde, Muktedir Billah'ın halife olduğu dönemlerde geçirmiştir. İbnü'l-Esîr ise Musul ve Halep merkezli bir beylik olan Zengîler döneminde yaşamıştır. Yani aralarında yaklaşık üç asır vardır. Dikkat edilirse Taberî'nin yaşadığı dönem Abbâsî devletinin en güçlü

¹⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IV: 246

¹⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 326

olduğu dönemlerine tekabül ederken, İbnü'l-Esîr, İslâm coğrafyasının parçalandığı, ilk defa Haçlı Seferleri gibi bir tehlikenin Müslümanların gündemine girdiği bir dönemde yaşamıştır. Bu durum, müellifler arasındaki eserlere sirayet etmiş ve psikolojik ve sosyolojik farklılıkları, gözle görülür bir şekilde eserlerinde tezahür etmiştir. Fakat tarih yazıcılığında bir metot olan senet sistemine bağlılık, konuların tümüyle birbirinden bağımsız ele alınmasının önüne geçmiştir. Böylece artık şekilsel, dilsel farklılıklar ve benzerlikler dikkat çekmektedir. Örneğin, Hz. Hüseyin ve arkadaşları kendilerine gelen bir kavimin haberini aldıklarında, Hz. Hüseyin'in sözleri Taberî'de;

[وَأَن يَدْخُلُوا الْأَطْنَابَ بَعْضُهَا فِي بَعْضٍ، وَأَن يَكُونُوا هَمَّ بَيْنَ الْبُيُوتِ إِلَّا الْوَجْهَ الَّذِي يَأْتِيهِمْ مِنْهُ عَدُوهُمْ]

“ Onlara, düşmanlarının gelecekleri tarafa yönelerek evlerinin arasında olmalarını (emretti).”¹⁶⁸ şeklinde geçerken, İbnü'l-Esîr bu ifadeyi yaşadığı günün şartlarına uygun, daha anlaşılır olması için eklemeler veya kısaltmalar yapıp şöyle ifade etmiştir;

[وَأَن يَدْخُلُوا الْأَطْنَابَ بَعْضُهَا فِي بَعْضٍ وَيَكُونُوا بَيْنَ يَدَيْ الْبُيُوتِ، فَيَسْتَقْبَلُونَ الْقَوْمَ مِنْ وَجْهِ وَاحِدٍ، وَالْبُيُوتَ عَلَى أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَمِنْ وَرَائِهِمْ]

“Onlara, evlerinin önünde olmalarını, böylece gelen topluluğu, evler sağlarında, sollarında ve arkalarında kalacak şekilde tek bir yönden karşılamalarını emretti.”¹⁶⁹

Görüldüğü üzere dillerin kullanıldığı tarih içinde dinamik bir etken olması sebebiyle, olayların anlatıldığı dilin, kitabı okuyacak olan kitlenin anlayacağı bir şekilde hazırlanmış olması önem arz etmekteydi. Bu önem doğrultusunda, aynı olayın, filolojik anlamda, pek çok farklı şekilde işlenmiş olması şaşılacak bir konu olmadığı aşikârdır.

Müelliflerin ihtisas alanlarının farklı olması bir diğer farklılık sebebidir. Taberî, tefsir ve fıkıh alanlarında mütehassıs bir âlim olarak karşımıza çıkarken, İbnü'l-Esîr ise daha çok hadisçi kimliği ile ön plana çıkmaktadır. İbnü'l-Esîr'in hadis ilminde mahir olması, kitap içinde geçen ifadelerin, bu disiplinin süzgecinden geçirilerek imla edilmesine sebep olmuştur. Örneğin; Taberî, Yezîd b. Muaviye ile Hasan b. Ali

¹⁶⁸Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî (ö. 310/923), *Tarihü't-Taberî: Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), III: 317

¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III: 417

arasında geçen bir diyalogu aktarırken “Yezîd, Ömer b. Hasan’ı çağırdı...”¹⁷⁰ ifadesini kullanmıştır. Fakat İbnü’l-Esîr aynı olayı anlatırken, “Yezîd, Amr b. Hasan’ı çağırdı...” şeklinde ifade etmiştir. Tarihi kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Hasan’ın oğulları arasında Ömer isimli bir oğlu yoktur. Aksine Amr adında bir oğlu vardır.¹⁷¹ Bu duruma bakılarak Taberî’nin kitabını istinsah edenler Ömer ve Amr ifadelerini karıştırmaları ve bu konuda bilgilerinin olmadığı göz önünde tutulmalıdır.¹⁷² İbnü’l-Esîr, hadis ilminin asıl konularından biri olan “rical” ilminin de desteğiyle, konuya bağımsız kalmamış ve metne müdahalede bulunarak tashih yoluna gitmiştir.

Kitapların yazılış amacı, farklılığa sebep olan bir diğer faktördür. Kitap yazmak, bütün insanî fiillerde olduğu gibi belli bir amaca matuftur. Bizim bu amaçları, ya müellifin mukaddimesinden ya da kitaba daha sonra yapılan çalışmalarla tespit etmemiz mümkündür. Biz, mevzu bahis her iki kitabın mukaddimesinden kitapların yazılış amaçlarını tespit edebilmekteyiz. Genel anlamda Taberî, kitabını kendisine kadar ulaşmış bütün haberleri toplamak ve herhangi bir müdahalede bulunmamak suretiyle kendisinden sonrakilerin istifadesine sunmayı amaç edinmiştir. İbnü’l-Esîr ise konuların detaylı bir şekilde incelenip, okuyucunun istifadesinin en aza indirilmesinden dolayı kendisinden önce yazılmış tarih kitaplarına eleştiriler yöneltirken, kendisi yalın, öz ve doğru bilgilerle okuyucularına ulaşma gayreti içindedir. Örnek olarak Taberî, Kerbelâ olayını anlatırken bazı konularda çokça detaya inmiş ve mükerrer ifadelere yer vermiştir. Şiirler bunun en çarpıcı örneğidir. Şiirin Arap toplumlarında olan itibarı, müellifleri bu malzemeyi bolca kullanmaya sevk etmiştir. Diğer taraftan her bir olayı anlatırken senetleriyle olayı vermek, Taberî eserlerinin en karakteristik özelliklerindedir. Bu özelliği İbnü’l-Esîr’de görmemek -istisnaların varlığıyla birlikte- olağandır. İşte bu hususlar her iki müellifin kitaplarını telif ederken sahip oldukları amaç doğrultusunda şekillenmektedir. Bu şekillenmeler sonucunda da benzerlikler ve bazı farklılıklar tespit etmek pek tabidir.

¹⁷⁰ Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Târîhü’t-Taberî: Târîhü’l-Ümem ve ’l-Müluk* (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2012), III: 339.

¹⁷¹ Ethem Ruhi Fıçlalı, “Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), XVI: 282-285.

¹⁷² Ömer (عمر) ve Amr (عمرو) ifadeleri hareke ve noktalama işaretlerinin olmadığı dönemlerde karıştırılma ihtimalleri çok yüksektir.

3.2. Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe

Bu eser, İbnü'l-Esîr'in sahabe hayatlarını biyografik olarak incelediği kitaptır. Kitabında da ifade ettiği gibi eserine yazmaya başlaması şöyle bir olay yaşandıktan sonradır: İbnü'l-Esîr Musul'dan Kudüs'e gittiği sırada etrafına muhaddislerden seçkin bir grup toplanmıştır. Kendisine şimdiye kadar sahabe hayatına ilişkin pek çok eser kaleme alınmasına rağmen bu konuda derli toplu bir eserin bulunmadığından şikâyet ederler. Devam edip giden ısrarlar sonucu İbnü'l-Esîr orada böyle bir istek üzerine bu eseri yazmaya karar verir. Musul'a döndükten sonra daha önce talebeleri ve kendisinin yazmış olduğu dağınık belgeleri bir araya getirir ve yazmaya başlar.¹⁷³

Kitapta sistemli bir şekilde rumuz kullanmıştır. Bu rumuzları, maddelerin hangi kaynaktan alındığını belirtmek için kullanır. İbn Mendeh (ö. 301/913) için (د) , Ebû Nuaym el-İsfehânî (ö. 430/1039) için (ع), İbn Abdilberr (ö. 463/1071) için (ب) ve Ebû Musa el-Medîni (ö. 581/1185) için ise (س) rumuzlarını kullanmıştır. Madde başında hiçbir rumuz kullanılmadığı durumlarda ise bu madde daha önceki kullandığı kaynaklarda yer almadığını ifade eder.¹⁷⁴

İbnü'l-Esîr, işlenen maddenin sahibi hadis nakletmiş ise bunu isnadıyla birlikte vermiştir ve rivayette metinsel veya şekilsel bir kusur varsa zikretmiştir. Meddenin sonuna da hadislerde geçen anlamı kapalı olan kelimelerin açıklamalarını eklemiştir. Nisbeler, künyeler, tanınmayan isimler ve kadın sahabiler eserin sonunda ele alınmıştır.¹⁷⁵

Bu kitabın bir başka özelliği ise sanki bir siyer kitabıymış gibi olayları temel alıp, olaylar üzerinden sahabe hayatlarına dair çözümler yaptığı fasılların açılmasıdır. Diğer bir deyişle; bu kitap, tarihin salt üst tabakada bulunan yöneticilerin, askerlerin, bürokratların vb. kimselerin değil de toplumu oluşturan bütün tabakadan insanların da hayatlarını inceleyen bir ilim dalı olarak algılanmasının bir sonucu olarak kaleme alınmıştır.¹⁷⁶ Habeşistan'a ve Medine'ye hicret, Akabe Biat'ı ve daha nice

¹⁷³ Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016), I: 110

¹⁷⁴ Bünyamin Erul, "Üsdü'l-Gâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XLII: 363.

¹⁷⁵ Tuleymât, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 71-72; Bünyamin Erul, "Üsdü'l-Gâbe", XLII: 363.

¹⁷⁶ Söylemez, "Klasik Dönem İslam Tarihçilerinin Tarih Anlayışı", 15

içerisinde sahabeden birinin bulunduğu olayları anlattıktan sonra olaylar daha anlaşılır olmaktadır.¹⁷⁷

İbnü'l-Esîr, kitabın mukaddimesinde bu kitabın ehemmiyetinden, kaynaklarından ve metodundan bahsetmiştir. Öncelikle sahabe biyografilerinin çalışılmasının önemini anlatarak; onların hadislerin ilk ravi olmalarını, dinin aktarılmasında ikinci mertebede oluşlarını ifade ederek başlar. Ayrıca onların dini açıdan önemlerine vurgu yaparak; Resulullah'ı görmeleri, O'nun sözünü işitmeleri ve tutum ve davranışlarını izlemelerini bütün bunların akabinde kendilerinden sonra gelenlere de bunları aktarmalarını zikretmiştir. Fıkıh açısından da onların hayatını öğrenmek, hadislerin arka planındaki zaman-mekân, kişilerin karakterlerinin bilinmesi gibi durumların bilinmeden tam anlamıyla anlaşılamayacağı için şu şekilde önem arz etmektedir.¹⁷⁸ Bu durumu İbnü'l-Esîr: “Onlar, dinlerini zafere ulaştırmak ve kâfirlerle cihat etmek için gayret sarf ettiler. En önemlisi buydu. İslam zayıftı ve müntesipleri azdı, bu yüzden onlardan biri, bir taraftan kâfirlere karşı cihat ederken diğer taraftan geçimiyle ilgili meşguliyetini bir tarafa bırakarak kulluğu için çaba ve gayret gösteriyordu... Onlar ki Allah'ın kendilerini şu sözlerle tezkiye ettiği kimselerdir: “Onlar iman edenler ve imanlarına zulüm karıştırmamış kimselerdir. İşte onlar için bir huzur vardır ve işte onlar doğru yolda olan kimselerdir.”¹⁷⁹ Şeklinde ifade etmektedir.¹⁸⁰

Üsdü'l-Gâbe'ye meşhur üç muhtasâr yazılmıştır. İlki, Zehebî (ö. 748/1347)'ye ait olan *Tecrîdu Esmâi's-Sahâbe* adlı eser, ikincisi, Bedreddin Muhammed b. Ebû Zekeriyâ el-Makdisî (?)'nin *Düreru'l-Âsâr* adlı eseri, diğeri ise Muhammed b. Muhammed el-Kaşgarî (ö. 705/1305)'nin *Ğureru'l-Ahbar* adlı eseridir.¹⁸¹

İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe'yi yazarken yaklaşık sekiz bin biyografiyi kitabında işlediğini bizzat belirtmiştir.¹⁸²

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 113-114.

¹⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 109-110. Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fî'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 22

¹⁷⁹ En'âm Suresi, 6/82

¹⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 9; et-Türkî, “el-Müerrih İzzüddin İbnü'l-Esîr ve't-Teşeyyu”, 128

¹⁸¹ Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I: 81.

¹⁸² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 110; Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I: 81; Tuleymât, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 70

3.2.1. Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe'de Kullanılan Kaynaklar

İbnü'l-Esîr, öncelikli olarak Kur'an-ı Kerim'den ve hadis kaynaklarından istifade etmiştir. Bunlar arasında Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i, Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'i, Tirmizî'nin *Sünen*'i, Ebû Davûd'un *Sünen*'i gibi temel kaynakları pek çok yerde öncelikli kaynak olarak kullanmıştır.¹⁸³ Şu ifadeler örnek olarak gösterilebilir: “(el-Ehram el-Esedî hakkında) Sahihayn'da tahrir edilen uzun bir hadiste Seleme b. Ekva'nın öldürülmesi ile ilgili bir haberi rivayet etmiştir.”¹⁸⁴ Bu sahabenin işlendiği maddede yukarıdaki ifadelere yer verilmekte ve onun rivayetlerinin Sahihayn'da (Buhârî ve Müslim'in sahihleri) geçtiği bildirilmektedir. Bu kaynaklardaki bilgiye muhalif bir bilgi eline geçmesi durumunda bu muhalif bilginin kaynağını sorgulamıştır.

İbnü'l-Esîr, bu eseri yazarken diğer pek çok kaynaktan beslenmiş, özellikle müsned türü ve tabakat türü eserlerden faydalanmıştır. Bunların başında Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve İbn Sad'ın *Tabakat*'ı gelmektedir. Ayrıca İbn Mendeh (ö. 301/913), Ebû Nuaym el-İsfehânî (ö. 430/1039), İbn Abdilberr (ö. 463/1071), Muhammed b. Ömer el-Medîni (ö. 581/1185) gibi isimlerden öncelikli olarak istifade etmiştir.¹⁸⁵ Bunların dışında İbn İshâk (ö. 151/768)¹⁸⁶, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)¹⁸⁷, Hişâm İbnü'l-Kelbî (ö. 204/819 [?])¹⁸⁸, Vakıdî (ö. 207/823)¹⁸⁹, Buhârî (ö. 256/870)¹⁹⁰, Beğavî (ö. 286/899)¹⁹¹, Abdân el-Mervezî (ö. 293/906)¹⁹², Taberî (ö. 310/923)¹⁹³, Taberânî (ö. 360/971)¹⁹⁴, İbn Şâhin (ö. 385/996)¹⁹⁵, İbnü'd-Debbâğ (ö. 393/1003)¹⁹⁶, İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082'den sonra)¹⁹⁷ ve Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229)¹⁹⁸ gibi isimler diğer kaynakları arasında örnek olarak gösterilebilir. Bu kaynakların yanı sıra aktardığı bazı haberler vardır ki bunları nereden aldığını zikretmemiştir. Örnek olarak

¹⁸³ Hannan bt. Abdilbâkî el-Cühenî, “*Mevaridü İbni'l-Esîr ve Menhecuhû min Hilâli Kitâbihi Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*”, (Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2014), 225-229

¹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 180

¹⁸⁵ Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fî'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 22

¹⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 247, 301, 303, 307, 328 vd.

¹⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 278, V: 65 vd.

¹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 160, 164, 165, 198, 213 vd.

¹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 172, 205, 217, 392 vd.

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 162, 183, 204, 215, 225 vd.

¹⁹¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 286, 703, II: 161, III: 402 vd.

¹⁹² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 235, 258, 281, 321 vd.

¹⁹³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 210, 264, 307, 402 vd.

¹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 217, 342, 503, 526 vd.

¹⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 165, 172, 297 vd.

¹⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 180, 280, 310, 315 vd.

¹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 156, 177, 181, 184, 210 vd.

¹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 148.

şu ifadeler gösterilebilir: “Belî kabilesinden bir adamdan, o da babasından... rivayetle şöyle dedi:...”, “Şamlı bir adamdan, o da babasından... rivayetle şöyle dedi:...”¹⁹⁹

İbnü'l-Esîr, kitabında İbn Mendeh ve Ebû Nuaym el-İsfehânî'yi, sahabelerin nesepleri, siretleri vb. konuları anlatmakta daha gevşek olmalarından, aynı zamanda sahabelerle ilgili hadisleri ve illetlerini zikretmekte aşırıya kaçtıklarından dolayı eleştirir.²⁰⁰ Bu konularda daha çok İbn Abdilberr'i referans aldığı anlaşılmaktadır. Şu ifadeler örnek olarak verilebilir:

“(Benî Sa'd b. Amr b. Temîm kabilesinden Huzeym b. Amr es-Sa'dî hakkında) Basra'da ikamet etti. (Tam ismini verecek şekilde söyleyen) İbn Abdilberr'dir. İbn Mendeh ve Ebu Nuaym sadece Huzeym b. Amr dediler. Onun Sa'd b. Amr kabilesinden olduğunu söylemediler.”²⁰¹

Bir başka örnek:

“(Zeyd b. Eslem hakkında) Ebû Ömer (İbn Abdilberr) onun halîf²⁰² olduğunu söyledi. ... İbn Mendeh ve Ebu Nuaym onun halîf olduğunu söylemedi. Doğru olan onun halîf oluşudur.”²⁰³

Yine aynı şekilde İbnü'l-Esîr, genel prensiplerinden biri olan daha önceki kaynaklarda yanlış olan bir bilgiyi düzeltme veya eksik olan bir bilgiyi kitabında işleme gibi adetlerini bu kitabında da sürdürmüştür. Örneğin Hüceyr b. Beyan adlı sahabeyi incelerken İbn Mendeh'in aksine sahabeden saymamıştır.²⁰⁴ Yanlışların düzeltilmesine örnek: “Süveyd veya Ebû Süveyd” isimli sahabenin İbn Mendeh ve Ebû Nuaym tarafından yanlış isimlendirildiğini ifade eder.²⁰⁵ Ebû Nuaym'ın “Urve b. Üsase el-

¹⁹⁹ Tuleymât, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî*, 73

²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 111; Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fî'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 23

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 709

²⁰² Hilf yapan kişi. Hilf için bkz: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi “Hilf” maddesi.

²⁰³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, II: 344

²⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 700. İbn Mendeh'in kitabında bkz: Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed İbn Mende, *Ma'rifetü's-Sahabe*, thk. Amir Hüseyin Sabri (el-Ayn: Camiatü'l-İmarati'l-Arabiyyeti'l-Müttehide, 2005), 435.

²⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, II: 602. İbn Mendeh'in kitabında bkz: İbn Mende, *Ma'rifetü's-Sahabe*, 795. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, IV: 25; Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fî'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 24.

Adevi'nin fetih muhacirlerinden olduğu" sözü de İbnü'l-Esîr tarafından reddedilmiştir.²⁰⁶

3.3. et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye

Müellif bu eseri, yaşadığı topraklarda hüküm süren Zengîler'in, kendisine, ailesine, İslâm'a vermiş oldukları faydalara karşı bir vefa borcu olarak görmüş ve böyle bir eser kaleme almıştır. Eser, devlet veya aile tarih yazıcılığı kategorisinde değerlendirilmektedir. Eserin Nureddin Arslan Şah'ın katkılarıyla hazırlandığı ifade edilmiştir. Fakat desteklediği bu eseri bitmiş olarak görememiştir. Oğlu İzzüddin Mesud zamanında tamamlanabilen eserde hanedanın kurucusu Aksungur'dan Nureddin Arslan Şah'ın zamanına kadar meydana gelen olaylar işlenmiştir.

Eser sadece Zengîler hakkında yazılmış bir eser değildir. İçerisinde 1084-1210 yılları arası bölgede yaşanmış siyasî, askerî ve iktisadî olayları da ihtiva etmektedir. Bu yüzden yöresel ve dar kapsamlı bir tarih kitabı olarak görülmesinden çok, bölgesel ve geniş kapsamlı bir kitap olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu eserin, müellifin bir başka eseri olan *el-Kâmil fi't-Târîh*'ten önce mi sonra mı yazıldığı konusu tartışmalı bir konudur. Zira her iki kitapta da birbiriyle çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Örnek olarak; *el-Kâmil fi't-Târîh*'te müellif bir konu hakkında referans gösterirken "Biz bunu kitabımız *el-Bâhir*'de zikrettik"²⁰⁷ der. Bir kitabın kaynak olarak gösterilebilmesi için kaynak gösterilmeden önce var olması gerekir ki bu ifadeden daha önce yazıldığı anlaşılmaktadır. Fakat *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye* adlı eserinde ise yukarıda söylediklerimizin aksine ifadeler bulunmaktadır. Örneğin; "Biz bu konuyu *Tarih*'imizde özet olarak verdik. Fakat burada tekrar etme ihtiyacı duyduğumuz için zikrettik"²⁰⁸ ifadesi, "Bu konuyu *Tarih*'te zikrettik."²⁰⁹ ifadesi ve "Biz bunu *Tarih*'te zikrettik."²¹⁰ ifadesi gibi.²¹¹ Bu durumda bu problemi gidermek için bazı yorumlar yapılabilir. Öncelikle iki eserin yazımı aynı süreç içinde gerçekleşmiş olabilir ve eseri yazarken eksik olan konular yazımı devam eden diğer eserde referans gösterilmiş olabilir. Çünkü *el-Kâmil*'de daha geniş kapsamlı bir tarih yazımı amaçlanırken, diğer eser olan *et-Târîhu'l-Bâhir*'de daha dar zaman ve mekanlı

²⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, IV: 25; Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 24

²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X: 217.

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, 157.

²⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, 177.

²¹⁰ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, 194.

²¹¹ Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 26.

bir tarih yazımı amaçlanmıştır. Hal böyleyken her iki esere birden atıf yapmak süreç içinde makul karşılanabilir. İkinci olarak İbnü'l-Esîr *et-Târîhu'l-Bâhir*'i 607/1210 yılında tamamlamışken *el-Kâmil*'i vefatından iki sene önce yani 628/1230 yılında tamamlamıştır. Bu da demek oluyor ki zaman içinde tashihler devam edebilmektedir. Her iki eser için de durum geçerlidir ve iki eser arasında tashihler yapılırken kaldırılması gereken ifadeler unutulma sonucu kaldırılmamış olabilir.

İbnü'l-Esîr'in tarih kitabı olarak telif ettiği iki eser arasında çoğunlukla tutarlılık olmasına karşın bazen farklılıklar ve çelişkiler de yer almaktadır. Farklılıklara örnek olarak, Nizamülmülk'ün öldürülmesi hakkında *el-Kâmil*'de detaylı bilgiler verirken *et-Târîhu'l-Bâhir*'de detay vermeden zikreder.²¹² Çelişkilere örnek ise; Efâmiya kalesinin fethi konusunda *et-Târîhu'l-Bâhir*'de 544 yılında fethedildiği yazarken²¹³, *el-Kâmil*'de 545 yılında fethedildiği yazmaktadır.²¹⁴ Bu tür çelişki gibi görülen durumlar temelde tarihlenmelerle ilgilidir. Tarihlenmeler konusunda da bir-iki yıl gibi görece yakın tarihlerin farklılıkları kabul edilebilir çelişkiler olarak değerlendirilmelidir.

İbnü'l-Esîr bu kitabında Zengî hanedânı içindeki çekişmelere ve anlaşmazlıklara yer vermemiştir. Bunun nedeni, o dönemlerde Eyyübîler ile rekabet halinde olan Zengîlerin zayıflıklarını ortaya çıkarmaktan dolayı duyduğu endişe olabilir.²¹⁵ Diğer taraftan İmadüddin Zengî hakkında "... (Haçlılarla mücadelede) Onun kadar güçlü, azimli, kararlı ve olgun bir kimse görülmemiştir." ifadelerine yer vererek Zengîlere karşı güvenini göstermiştir.²¹⁶ Ayrıca kitabın pek çok yerinde ümmetin birliğini sağlamak için Zengîlerin ehliyet ve liyakat sahibi oldukları mesajı verilmektedir.²¹⁷

İbnü'l-Esîr bazı yerlerde de kendisine ait yorumlamalar ve ilaveler getirmekle beraber²¹⁸ kitabın geneline bakıldığında bunlar çok az bir yer teşkil etmektedir

Et-Târîhü'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye adlı eser, 1963'te Abdulkadir Ahmed Tuleymât tarafından Kahire'de neşredilmiştir.

²¹² Karşılaştırma için bkz: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX: 478; İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, 9-11.

²¹³ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, 100.

²¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX: 366.

²¹⁵ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, 17

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, 33; Micheau, "Ibn al-Athîr". *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant*, 70.

²¹⁷ Micheau, "Ibn al-Athîr". *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant*, 70.

²¹⁸ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, 183.

3.3.1. Et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye'de Kullanılan Kaynaklar

Eserde, babasının devlet kademelerinde görev alması hasebiyle rivayet ettiği haberlerin büyük çoğunluğu babası Ebü'l-Kerem Esîrüddin'e aittir.²¹⁹

Kitabında kullandığı kaynakların çoğu, muasırı olduğu kimselerin özel ve genel olaylar hakkındaki tanıklığı sonucu sözel anlatım olarak belirir. Babası ve abisi Meciduddin İbnü'l-Esîr, olayları nakleden kimselerin başında gelir. Pek çok yerde “Babamın anlattığına göre”, “Babam şöyle söylerdi” vb. ifadelere rastlamak mümkündür. Diğer taraftan İbnü'l-Esîr, kaynak olarak kullanacağı ve aktaracağı bilgileri özenle seçmiştir. Özellikle bu kaynakların birincil dereceden sözlü kaynak olmalarını bir ölçüt olarak koymuştur. Bu kaynakları aktarırken bazen kaynağının kim olduğunu açıkça belirtirken bazen de kapalı ifadelerle yer verir. Sözel kaynakların yanı sıra İbnü'l-Esîr, özellikle birincil sözel kaynak kullanma imkânının olmadığı yerlerde yazılı kaynaklara başvurmuştur. Bu kaynaklar arasında; İbn Asâkîr (ö. 571/1176)'in *Târîhu Dimaşk*'i, Kemalüddin İbn Adîm (ö. 660/1262)'in *Ahbaru Haleb*'i ve İmadüddin el-İsfehânî (ö. 597/1201)'nin *el-Berku's-Şâmî*'si yer almaktadır.²²⁰

3.4. el-Lübâb fi Tehzibi'l-Ensâb

Bu kitap, Sem'anî (ö. 562/1166)'nin yazmış olduğu *Kitabu'l-Ensab* adlı eserinin gözden geçirilerek tekrar yazıldığı, ihtisar edildiği eserdir. Eser, İslâm'dan önce ve sonra Arap toplumu hakkında sosyo-politik açıdan faydalı bilgiler ihtiva etmekle beraber ağırlıklı olarak biyografik bir özelliğe sahiptir.²²¹ Özellikle hicrî ilk altı asırda toplumsal hayatın keyfiyeti konusunda çok geniş bilgilere yer vermiştir. Örneğin; Sem'anî'nin eserinde olduğu gibi, kişileri kabilelere ve batınlara göre tertip etmekle kalmamış mezhepler, şehirler, künyeler ve lakapları da kitabına eklemiştir.

Sem'anî, kitabının mukaddimesinde, güvenilir sahih kaynaklara başvurduğunu ifade etmiş olsa da İbnü'l-Esîr bu kitabı yazarken eseri dikkatle incelemiş ve düzeltilmesi gereken yerlere müdahalelerde bulunmuştur. Bununla birlikte Sem'anî'nin usulüne genel olarak bağlı kalmış ve şekilsel değişikliklerden uzak durmaya çalışmıştır.

²¹⁹ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, 3; Franz Rosenthal, “Ibn Al-Athir”, *Encyclopaedia of Islam*, (Leiden: Brill, 1986), III: 724.

²²⁰ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, 89, 126, 174; Ebü Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 29

²²¹ M. Hilmy M. Ahmad, “Some Notes on Arabic Historiography during the Zengid and Ayyubid Periods (521/1127-648/1250)”, *Historians of the Middle East*, ed. Bernard Lewis (London: Oxford University Press, 1962), 88.

Ne var ki bazı yerlerde küçük müdahaleler olduğunu görmekteyiz. Örneğin; Sem'anî kitabında Esedî kabilesini ve ona nispet edilen kabileleri ve kimseleri açıklarken İbnü'l-Esîr bunlara değinmemiştir.²²² Aynı şekilde bu durum, Temîm ve benzeri pek çok kabile için de geçerlidir. Bunun başlıca nedeni, İbnü'l-Esîr bu kabileleri ve kollarını yazmanın fazladan yer kaplayacağı ve kitabın yazılış amacının dışına çıkılacağıdır. Kendi ifadesiyle; “Nesep (ilminin) amacı kişi isimlerini çokça vererek (uzatmak) değildir. Asıl amaç, sadece kişiye nispet edilenlerin bilinmesidir. Dolayısıyla (atalarını zikrederken yukarıya doğru) bir kişi veya iki kişi ile sınırlandırmakla yetindim.”²²³

İbnü'l-Esîr ayrıca Sem'anî'nin işlediği bir kişi üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadığını belirtmek için ve gözden geçirildiği ve herhangi bir eksik olmadığı anlaşılсын diye ismin üzerine “م” işareti koymuştur.

Sem'anî'nin işlediği konuların birbirine girmesinden ve anlaşılmayı zorlaştırmasından dolayı İbnü'l-Esîr, konuları daha basit ve düzenli hale getirmiştir. Örnek olarak; “(Sem'anî) Fulan b. Fulan, Beşt Bazgîş kabilesindedir. Fulan b. Fulan, Beşt Nişabur kabilesindedir.” dedi. Ben ise böyle yapmadım. Beşt Nişabur'u ve bu kabileye nispet edilenleri zikrettim. Sonrada Beşt Bazgîş'i ve bu kabileye nispet edilenleri zikrettim. Böylelikle iki kabile (bazen kişi) birbirine karışmamış oldu.”²²⁴

Yine aynı şekilde mükerrer işlenen konuları, hata olarak gördüğü yerleri ve eksik gördüğü kısımları düzeltmek için değişiklikler yapmıştır. “Kitapta yanlış bir şeye rastladığımda insanların yanlışla düşmelerinden korktuğum ve doğru bilgilerden faydalanmalarını istediğim için açıklamalarda ve tashihlerde bulundum.”²²⁵ Eksik gördüğü yerde ekleme yapmasına örnek olarak “Râsibî” maddesinde şöyle ifade etmiştir: “Ebû Sa'd (Sem'anî) bu maddede Râsib kabilesinden hiç kimseyi zikretmemiştir. Bu kabilenin şeceresi şöyledir: Ezd kollarından, Râsib b. Mîdgân b. Melik b. Nasr b. Ezd'dir.”²²⁶ Sem'anî'nin kitabında zikretmediği maddelerin İbnü'l-

²²² İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 8

²²³ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 8; Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fî'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 18.

²²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 9.

²²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 10.

²²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 364.

Esîr tarafından tespit edilip eklenmesi hakkında ise “es-Sa’bî”²²⁷, “el-Murâdî”²²⁸, “el-Hüresi”²²⁹ gibi maddeler örnek verilebilir.²³⁰

İbnü’l-Esîr’in *el-Lübâb* adlı kitabı ilerleyen dönemde Sem’ânî’nin kitabından daha meşhur hale gelmiştir. Hatta İbnü’l-Esîr’in yapmış olduğu ihtisar, Sem’ânî’nin eserinin önüne geçerek adeta asıl konumuna yükselmiştir. Muhtemelen bunun nedeni İbnü’l-Esîr’in muhtasarının, asıl eserden daha az hacimli ve ulaşılabilir olmasıdır. Nitekim İbn Hallikan da bu hususta şunları ifade etmiştir: “İbnü’l-Esîr, Sem’ânî’nin eserini ihtisar etmiş, yanlışlar konusunda uyarılar yapmış, keza ihmal edilen bazı konularda eklemelerde bulunmuştur. Bu kitap gerçekten faydalı bir kitaptır. Bugün insanların elinde bulunan eser (İbnü’l-Esîr’e ait) muhtasar eserdir...”²³¹

Öyle görünüyor ki; İbnü’l-Esîr’in ihtisar etmiş olduğu eser nasıl ki Sem’ânî’nin eserini gölgede bırakmış ise, kendisinden sonra gelen İbn Hacer’in *el-Mu’cemü’l-Müfehres / Tecrid Esanidü’l-Kütübü’l-Meşhure ve’l-Eczai’l-Mensure* adlı eseri ve Suyuti’nin *Lübbü’l-Lübâb fî Tahriri’l-Ensâb* adlı eseri de İbnü’l-Esîr’in muhtasarını geride bırakan bir şöhrete ulaşmıştır.

3.4.1 el-Lübâb fi Tehzibi’l-Ensâb’da Kullanılan Kaynaklar

Bir önceki başlıkta bu kitabın Sem’ânî’nin *el-Ensâb* adlı eserinin muhtasarı olduğunu ifade etmiştik. Dolayısıyla Sem’ânî’yi asıl kaynak olarak zikredebiliriz.

Fakat bazı yerlerde Sem’ânî’nin ifade ettiği konulara farklı bir görüş sunacağı veya onun kitabında eksik kalmış bir yeri tamamlayacağı zaman Hişam b. Muhammed İbnü’l-Kelbî’yi (ö. 204/819)²³² referans olarak almıştır: “Naklettiklerimin çoğunu Hişam İbnü’l-Kelbî’nin söylediklerine güvenerek (yazdım). Çünkü o, nesep âlimlerinin en meşhuru, en sağlamı ve en az hatalı olanıdır. Nesep âlimlerinden diğerlerinin sözlerini kitap kabarık olmasın diye almadım. Kendinden önce yaşamış ve zamanında yaşamış olanlar hakkında yazdıklarından başka bir şeyi düzeltmedim. Kendisinden

²²⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzibi’l-Ensâb*, II: 50. Sem’ânî’nin ilgili yeri: Ebû Sa’d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi Sem’ânî, *el-Ensâb* (Haydarabad: Meclisu Dairati’l-Mearifi’l-Osmaniyye, 1962), VIII: 305.

²²⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzibi’l-Ensâb*, II: 148. Sem’ânî’nin ilgili yeri: Sem’ânî, *el-Ensâb*, X: 61.

²²⁹ İbnü’l-Esîr, *El-Lübâb fî Tehzibi’l-Ensâb*, III: 348. Sem’ânî’nin ilgili yeri: Sem’ânî, *el-Ensâb*, XIII: 395.

²³⁰ Ebû Hudhud, *İbnü’l-Esîr ve Devruhu fî’l-Kitabeti’t-Târîhiyye*, 20.

²³¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân Ve Enbâu Ebnâi’z-Zaman*, III: 349.

²³² İbnü’l-Kelbî’nin ensab ilmiyle ilgili şu eserlerinden faydalanmış olması gerekir: “Cemheretü Ensabi’l-Arab, Ensabu’l-Hiyel fî’l-Cahiliyyeti ve’l-İslam ve Ahbâruha”

sonra gelenler için (kitabında yer almayanları) ekleyerek bir söz söylemedim; çünkü bu kişiler hakkında zeyl olarak (kitabın içeriğinde değil de yan taraflarına yazarak) almak istidrak ederek (kitabın içeriğinde yer vererek) ifade etmekten daha evlâdır.”²³³

Bunun dışında kalan konularda farklı kimselerden yararlanıldığı da görülmektedir. Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 151/768)²³⁴, Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55)²³⁵, Muhammed b. Habîb (ö. 245/859)²³⁶, Amr b. Alî el-Fellâs (ö. 249/864)²³⁷, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus (ö. 347/958)²³⁸, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân (ö. 354/965)²³⁹, Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995)²⁴⁰, Hamza b. Yusuf es-Sehmî (ö. 428/1036)²⁴¹, Alî b. Hibetillâh b. Alî el-İclî (ö. 475/1082)²⁴² ve Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî (ö. 507/1113)²⁴³, kendisinden istifade ettiği kimselerin başında gelmektedir.

²³³ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 10.

²³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 179

²³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 65, 75, 97, 304

²³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 236, 235, 347.

²³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 212

²³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 115, 145, 393

²³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 85, 160

²⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 160, 236, 326

²⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 210.

²⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 98, 102, 143

²⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I: 49, 114, 123

II. BÖLÜM: İBNÜ'L-ESİR'İN TARİHÇİLİĞİ

Bu bölümde İbnü'l-Esîr'in, eserlerinden hareketle İbnü'l-Esîr'in tarih anlayışını ve bu konudaki usul ve yöntemlerini inceleyeceğiz.

İbnü'l-Esîr'in tarihçiliğine ilişkin bilgiler vermeden önce kısaca XII-XIII dönemlerinde tarih ilmine yaklaşımlardan bahsetmemiz uygun olur. Bu dönemde farklı tarih yazıcılığı örneklerini müşahade edebiliriz. Genel tarih yazımı²⁴⁴, yerel tarih ve şehir-bölge tarih yazımı²⁴⁵, biyografik tarih yazımı²⁴⁶, otobiyografik tarih yazımı²⁴⁷ ve devletin bürokratik işleyişine dair tarih yazımı²⁴⁸ farklı türden tarih yazımı örneklerine rastlarız.

Bu dönem tarihçilerin kaynakları şifahi²⁴⁹, yazılı eserler²⁵⁰, resmi belgeler²⁵¹ ve olaylara tanıklıkları olmuştur. Âlimler bu kaynakların sıhhati ve doğrulanabilir olması için, bir hocadan okumuşlar, daha sonra da aynı şekilde kendileri ders halkalarında okutmuşlardır.

1. İbnü'l-Esîr'in İlmî Üslubu

İbnü'l-Esîr, daha önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi, zamanına kadar gelen tarih kitaplarında dilsel açıdan pek çok eksiklik tespit etmiş ve eleştirmiştir. *El-Kâmil fi't-Târîh*'i incelediğimiz zaman, eleştirileri sadece teoride kalmamış aksine pratiğe de geçirmiş olduğunu görmekteyiz. Zira böylelikle kendisinden sonra gelenler bu konuda İbnü'l-Esîr'i başarılı bulmuşlar ve takdir etmişlerdir.

İbnü'l-Esîr eserini meydana getirirken sade, anlaşılır bir dil kullanmış, süslü ve ağdalı dil kullanma gibi edebî tezyin türlerini kullanmaktan önemli ölçüde kaçınmıştır. Kitabındaki konuları işlerken konu bütünlüğüne riayet, konuya odaklanma gibi anlatım becerilerine de ayrıca dikkat etmeye çalışmıştır. Bu durum eseri meydana getirirken ortaya koyduğu canlı anlatımlar sayesinde, sanki okuyucu olayları bizzat kendi

²⁴⁴ İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh*'i, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Muntazam*'ı, Sıbtu İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 654/1257) *Mirâtü'z-Zaman*'ı gibi

²⁴⁵ İbn Kalânîsî'nin (ö. 555/1160) *Zeylû Târîh-i Dimaşk*'i, İbn Şâme'nin (ö. 660/1268) *Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbâr-ı Devleteyn*'i, İbn Asâkîr'in (ö. 571/1176) *Târîh-u Dimaşk*'i, İbnü'l-Adîm'in (ö. 660/1268) *Zübdetü'l-Haleb fi Tarihi'l-Haleb*'i gibi

²⁴⁶ Yakut el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-Üdebâ*'sı, İbn Hallikan'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-A'yân*'ı, İbn Şeddâd'ın (ö. 632/1234) *en-Nevâdiru's-Sultâniyye*'si gibi

²⁴⁷ Üsame b. Münkîz'in (ö. 584/1188) *el-İtibâr*'ı gibi

²⁴⁸ İbn Memâtî'nin (ö. 606/1209) *Kavânînu'd-Devâvîn*'i gibi

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr'in *Târîhu'l-Bâhir*'inde babasından işittiği olayları nakletmesi gibi.

²⁵⁰ İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh*'inde Taberî'nin eserinden istifade etmesi gibi.

²⁵¹ İbnü'l-Kalânîsî, el-İmâd el-İsfehânî, İbn Şeddâd ve İbn Şâme'nin eserlerinde pek çok defa ve pek çok yerde görülebildiği gibi.

gözleriyle müşahede ediyor hissi uyandırır. Bu konuda Hittîn Savaşı hakkındaki ifadeler bize İbnü'l-Esîr'in uslûbu hakkında açık bir kanaat sahibi olmamızı sağlar:

“Salâhaddin ve Müslümanlar 25 Rebûlâhir Cumartesi günü sabahtan Haçlılara hücum ettiler. Haçlılar da aynı şekilde hücum ettiler. İki taraf birbirlerine yaklaştı. Haçlılar çok susuz ve perişandılar. Çok sert bir savaş başladı. Her iki taraf da savaşı sabırla sürdürüyorlardı. Müslümanların Calîşiyye'de muvazzaf askerleri tıpkı çekirgeler gibi ok yağdırıp Haçlı atlı birliklerinden pek çok kişiyi öldürdüler. Bir yandan Haçlılar, askerleriyle savaşı sürdürürken bir yandan da su bulma ümidiyle Taberiyye'ye doğru gidiyorlardı. Salâhaddin onların amacını görünce askerleriyle Haçlıların karşına geçerek engel oldu. Müslümanların arasında dolaşarak onları cesaretlendiriyor, onlara faydalı şeyleri emrediyor, zararlı şeylerden de sakındırıyordu. Halk da onun emirlerini uyguluyor, onun dur dediği yerde duruyordu. Bu sırada Türk kökenli genç bir köle Haçlı saflarına şiddetli bir saldırıda bulundu, halka şaşkınlık verecek bir şekilde kahramanca savaştı. Ardından Haçlılar onun etrafını sarıp öldürdüler. O öldürülünce Müslümanlar da şiddetli bir saldırıya geçtiler, Haçlıları yere serip öldürdüler. Kont Raimond işin kızıştığını görünce kendilerinin Müslümanlara karşı koyacak güçte olmadığını anladı. Kont Raimond ve bir grup Haçlı taifesi kendilerine yakın mevzideki Müslümanlara saldırmaya karar verdiler. Saldırılan taraftaki Müslümanların kumandanı Salâhaddin'in yeğeni Takiyyuddin Ömer idi. Haçlıların büyük bir üzüntü içinde öfkeyle saldırdıklarını görünce onların karşısında duramayacağını anladı. Adamlarına saflar arasında mümkün olduğu kadar yer açmalarını söyledi ve bu emri yerine getirdiler. Kont ve adamları çekip gittikten sonra tekrar saflarını sıkılaştırdılar...”²⁵²

Yine Akka Kalesi'nin fethini anlatırken;

“Salahaddin Taberiyye'deki çalışmalarını tamamladığında Salı günü oradan ayrıldı ve Çarşamba günü Akkâ'ya geldi. Halk duvarlara çıktı ve şehre direnmeyeceklerini açıkladı. Selahaddin ve halkı bu durumu görünce şaşırıldı; çünkü Haçlıların askerlerinin ya öldürüldüğünü ya da yakalandığını ve çok az insanın hayatta kaldığını biliyorlardı. Diğer taraftan Salahaddin o gün orada konakladı ve Perşembe günü harekete geçti. Şehri kuşatarak saldırmaya kararlıydı. Salahaddin, saldırının nasıl olacağını düşünürken, birden pek çok insanın şehirden çıkmaya, yalvarmaya ve eman

²⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X; 146.

istemeye başladıklarını gördü. İsteklerini kabul etti, can ve malları için eman verdi. Orada kalmakla gitmek konusunda özgür bırakıldılar. Onlar Müslümanlardan korkarak gitmeyi tercih ettiler ve çeşitli yerlere dağıldılar. Mallarından götürebildiklerini götürdüler, kalanları da bıraktılar. Müslümanlar 1 Cemâziyelevvel Cuma günü Akkâ'ya girdiler ve bir camide cuma namazı kıldılar. Bu cami önceden Müslümanlara aitti. Haçlılar daha sonra onu kiliseye çevirmişlerdi. Salâhaddin onu tekrar camiye çevirdi. Haçlıların Sûriye'yi ele geçirdikten sonra burada cuma namazı kılınmamıştı. Böylelikle onlardan sonra Sûriye sahilinde kılınan ilk cuma namazı bu namaz oldu. Salâhaddin Akkâ'yı oğlu el-Efdal'e bıraktı. Burada Templier'e (Tapınak şövalyelerine) ait ikta, eşya, mal vs. ne varsa hepsini Fakîh İsâ'ya verdi. Müslümanlar Haçlıların bıraktıkları malları ganimet aldılar. Çok olduğu için bunları saymak mümkün değildi. Akka'da altın mücevher, madenî para, silah ve çok miktarda muhtelif eşya ele geçirdiler. Burası Frank, Rum ve diğer ülke tüccarları için bir ticaret merkezi ve uğrak yeri haline geldi. Çoğunu tüccarlar stokladılar ve bir müddet sonra alışveriş durgun olduğu gerekçesiyle oradan ayrıldılar. Kimse onları götürmeyince Salahaddin ve oğlu el-Efdal adamlarına dağıttılar. Efdal burada kaldığı için çok mal dağıttı. Onun cömertlik konusundaki yaklaşımı herkes tarafından bilinmektedir. Salahaddin birkaç gün burada kalarak şehrin işlerini yoluna koydu.²⁵³

İbnü'l-Esîr'i diğer pek çok tarihçiden ayıran en önemli özelliklerinden biri de döneminde yaşanan veya eski dönemlerde yaşanmış olayları edebî bir dille eleştirmesidir. Örneğin Abbâsî halifesi Harun Reşid'in Me'mûn'u Emin'den sonra, veliaht tayin etmesini anlattıktan sonra şu ifadelerle eleştirir;

“Bu yıl (182/798), Hârûn er-Reşîd, Emîn'den sonra veliaht olarak Abdullah'a (Me'mûn'a) bey'at etti ve onu, Hemedân'a kadar olan kısımlar dâhil olmak üzere Horasan valiliğine tayin etti. Abdullah'a “Me'mûn” lakabını bizzat Hârûn er-Reşîd verdi ve onu Ca'fer b. Yahyâ'ya teslim etti. Harun'un bu hareketine hayret etmemek elde değildir. Çünkü Hârûn, dedesi Mansûr'un ne yaptığını, babası Mehdî'nin, İsâ b. Mûsâ'yı halifelik adaylığından uzaklaştırdığını ve kardeşi el-Hâdi'nin kendisini halifelikten uzaklaştırma gayretlerini, hatta ecelden aman bulsaydı kendisini mutlaka halifelikten uzaklaştıracağını bilmesine rağmen Emin'den sonra Me'mûn'un halife

²⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X; 149-150.

olması için ona biat etmeye kalktı. Bu vesileyle, “Kişinin bir şeyi sevmesi, onun gözünü kör, kulağını sağır eder.”²⁵⁴ sözü bir daha akıllara gelmiş oldu.”²⁵⁵

Başka bir yerde “Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin Urayma Kalesini Zaptı” başlığı altında şu ifadelere yer verir:

“Franklar'ın Dımaşk'tan ayrılmasından sonra Nûreddin de Franklar'ın elindeki el-Urayma kalesine gidip orayı zapt etti. Bunun nedeni, Alman kral Suriye'ye gittiğinde yanında Tuleytula'ın (Toledo) sahibi Funş (Pons)'un oğlu da vardı. Funş'un oğlu Frank krallarının soyundan gelmekteydi. Trablusşam'ı Müslümanların elinden alan kişi Funş'un dedesiydi. Funş'un oğlu Urayma kalesini ele geçirmiş ardından Trablus'u kontun elinden almak istediğini söylemişti. Bunun üzerine kont, Nûreddin Mahmud'a elçi gönderdi. Nûreddin ile Muinüddin Üner, Baalbek'de toplandılar. Kont, Nûreddin ve Üner'e, Urayma Kalesi'ne gidip Funş'un oğlundan almalarını söyledi. Bunun üzerine Nûreddin ile Üner askerleriyle hızlı bir şekilde, Funş'un oğlunun üzerine yürüdüler. Hıms'ta bulunan Seyfeddin'e de haber gönderip ondan yardım istediler. O da Cezîratü İbn Ömer ve diğer bazı yerlerin valisi olan Emir İzzüddin Ebu Bekr ed-Dübeysî'nin komutasındaki büyük orduyu onlara yardım olarak gönderdi. Nûreddin ile Üner, kale önlerinde karargâh kurup etrafını sardılar. Funş'un oğlu da kaledeydi. Kaleyi savunarak teslim olmayı reddetti. Müslümanlar kaleye bir kaç defa saldırdılar. Patlaticılar kaleye doğru yönelip surlarda delik açtılar. Akabinde Franklar yenilgiyi kabul ettiler. Müslümanlar, kadın ve çocukları esir aldılar. Funş'un oğlu da onların arasındaydı. Kaleyi kırıp döktükten sonra Seyfeddin'in yanına döndüler. O zaman Funş'un oğlu hakkında şu darb-ı mesel söylenmişti: “Deve kuşu iki boynuz umuduyla çıktı, fakat kulaksız olarak döndü.”²⁵⁶

Et-Târîhü'l-Bâhir'de de bu tür örneklere rastlamak mümkündür. Özellikle belagat ilimlerinden olan seci²⁵⁷, kinaye ve beyan üsluplarını çokça kullanmıştır.²⁵⁸

²⁵⁴ Arabça bir atasözü veya özlü söz: حُبُّكَ الشَّيْءَ يَعْمي وَيَصِمُّ

²⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V; 317.

²⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX; 354-355. Sözü'nün aslı: خرجت النعامة تطلب قرننين فعادت بغير أذنين

²⁵⁷ Seci, sözlükte, muhtelif kuş türlerinin nağmelerini tekrarlayarak ötmelerine denir. İstilahta ise Seci; düz yazıda, iki fasılanın son harflerinin birbirinin aynı olmasıdır. [Nurettin Bolelli, “*Belâgat*”, (İstanbul: İ.F.A.V, 2013), 447; İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, 4.

²⁵⁸ Muhammed Meyser - Muhammed Bahaüddin Yazıcı, “İbnü'l-Esîr Mevâriduhû ve Menhecuhû fi Kitâbeti Târîhu'l-Bâhir”, *Mecelletü't-Terbiyye ve'l-İlm*, 15/4 2008: 43

Diğer taraftan atasözleri ve deyimler gibi dilin yardımcı öğelerinin de bolca kullanıldığı görülmektedir.²⁵⁹

Görüldüğü üzere İbnü'l-Esîr, eleştiride veya yorumlamalarda bulunduğu zaman bunu tıpkı Arapçaya derinden vakıf olan kardeşi Ziyâüddîn İbnü'l-Esîr gibi edebî bir dille gerçekleştirmiştir. Dikkat edildiğinde kendinden çok önceki dönemlere ilişkin fazla yorumlamalara ve eleştirilere girmemiştir. Onun bu konudaki ilgi alanı daha çok içinde yaşadığı dönem veya bu döneme yakın dönemlerdir.

Bütün bunların yanı sıra taltif ettiği, övgüde bulunduğu olaylar, devletler, kişiler vb. de yok değildir. Örneğin Gazneliler'in yıkılışı babında Gazneliler hakkında şu sözleri ifade etmiştir:

“Ahlâk ve yaşantıları en doğru hükümdarlardan biri de Gazneli hükümdarlardır. Özellikle ataları (Gazneli) Mahmud böyleydi. Onun cihat için yaptıkları da ahiret için yaptıkları da herkes tarafından bilinir. Mülkü zeval bulmayan ve zamanın kendisine etki edemediği Allah ne büyüktür! Yazıklar olsun bu alçak dünyaya, insanlar bunu (Dünyaya meyil etmeyi) nasıl yapıyorlar! Allah'dan, kalplerimizdeki perdeyi kaldırıp dünyayı hakikat gözüyle görmemizi nasip etmesini ve yüce katına kabul buyurmasını, bizi mâsivâ ile meşgul etmemesini niyaz ederiz. Hiç şüphesiz O her şeye kâdirdir.”²⁶⁰

Görüldüğü gibi Gazneli Devletinin yıkılış sürecini anlattıktan sonra yıkılma sebepleri arasında dünyaya meyiletmediği ayrıca zikretmekte ve vurgulamaktadır. İbnü'l-Esîr'in tarih-ahlak ilişkisine dair bu tasavvuru günümüzde de çeşitli çevrelerce kabul edilen bir anlayıştır.²⁶¹ Zira *el-Kâmil fi't-Târîh*'in pek çok yerinde, satır aralarında bu tür vurgular yapılmıştır.

Başka bir yerde Mısır hükümdarları arasındaki çekişmeyi anlattıktan sonra şu ifadeleri kullanmıştır;

“İşte dünya böyledir, verdiği geri ister. Başta tatlıdır ama sonra acısını hissettirir. Hiç katıksız ve lekesiz kalmaz, hemen duruluğunu yitirir. Duruluğun içinde bile bir kir vardır ve kirli olanında zaten berraklıktan hiçbir belirti veya iz yoktur.

²⁵⁹ Meyser - Yazıcı, “İbnü'l-Esîr Mevâriduhû ve Menhecuhû fi Kitâbeti Târîhu'l-Bâhir”, *Mecelletü't-Terbiyye ve'l-İlm*, 44

²⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX; 379.

²⁶¹ Venkat Rao Palati, *All About History Teaching* (Güney Carolina: Lulu Book Publication, 2014), 20, 68; Said İsmail ALİ, *Usûlu't-Terbiyyeti'l-İslamîyye* (Washington: International Institute of Islamic Thought (IIIT), 2003), 41.

Allah'dan kalplerimizi kendisine çevirmesini, dünyayı bize olduğu gibi göstermesini, dünyadan uzaklaşıp ahirete yöneltmesini isteriz. Şüphesiz o duaları işitir ve kabul eder.”²⁶²

İbnü'l-Esîr pek çok yerde olayları naklederken nakledenlerin senet listesini vermez. Bunun nedeni kitabın mukaddimesinde de belirttiği gibi rivayetleri aldığı kaynakların belli başlı kaynaklar olduğu ve güvenilir olduğu kanısında olmasıdır. Bunu da şu ifadelerinden anlamaktayız:

“Diğer taraftan ifade etmek gereken bir husus vardır. Ben, sadece doğrulukları ve sağlımlıkları bilinen haberlere yer veren tarihçilerden ve meşhur kitaplardan nakillerde buldum. Bu nakilleri yaparken de kapkaranlık gecelerde körün yürüyüşü gibi, çakıl taşlarıyla inci tanelerini toplayan gibi hareket etmedim.”²⁶³

Müellifin yukarıdaki ifadede geçen “...doğrulukları ve sağlımlıkları bilinen haberlere yer veren tarihçilerden ve meşhur kitaplardan” sözleri bizler için oldukça muğlak ifadeler teşkil etmektedir. Müellif, Taberî'nin vefatına kadar olan döneme ilişkin bilgileri Taberî'den naklettiğini söylemişti. Taberî hakkında bilgiler de elimizde mevcuttur. Fakat Taberî'den sonraki döneme ilişkin bilgileri hangi tarihçilerden naklettiği konusu belirsizdir. İbnü'l-Esîr, Mukaddimesinde kendilerinden naklettiği isimleri zikretmişti. Aldığı ve kitabına naklettiği bütün bilgiler bu isimlere ait ise muğlaklık sorunu ortadan kalkmış olur. Fakat durum böyle değilse bu bilgileri tespit etmek bu çalışmanın sınırını ve amacını aşar. Fakat İbnü'l-Esîr hakkında yapılan bir çalışmada Ebu Hudhud bir takım iddialar ortaya atmaktadır. Örneğin İbnü'l-Esîr'in Irak hakkındaki bilgileri Ebû Bekir es-Sûlî ve İbnü'l-Cevzî'den, Afrika ve Mağrib hakkındaki bilgileri Emir Abdülaziz ve İbnü's-Şeddâd es-Senhâcî'den, Şam ve Cezîre bölgesi hakkındaki bilgileri İbn Asâkîr ve İbnü'l-Kalânîsî'den aldığını söylemiştir.²⁶⁴

Fakat yaptığımız çalışmalar esnasında bu isimlerden sadece Emir Abdülaziz'in ismi bir yerde²⁶⁵ geçmekte, diğer bahsi geçenlerin isimleri bile (hayatları hakkındaki konular hariç) geçmemektedir. Zannediyoruz ki Ebu Hudhud, bu isimleri zikrederken müelliflerin yaşadığı topraklarla ilgili geniş bilgilere sahip olacaklarını ve dolayısıyla da İbnü'l-Esîr'in bu müelliflerden faydalanmış olabileceğini ifade etmek istemiştir.

²⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X; 35.

²⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 7.

²⁶⁴ Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 211.

²⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VI: 448.

Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bu isimlerden yararlanıldığı hakkında net ve şüphe bırakmayacak şekilde yorum yapmak doğru olmayacaktır.

İbnü'l-Esîr yazılı kaynakların yanı sıra sözlü kaynaklara da başvurmanın önemini fark etmiş olacak ki bu konudaki örneklere kitabının sonlarına doğru çokça karşılaşmaktayız. Örneğin Haçlı seferlerini anlatırken hem kendinin bizzat şahit olduğu hem de kendisi şahit olmasa bile şahit olduğunu düşündüğü kimselerin şahitliklerine başvurmuş ve onlardan nakillerde bulunmuştur.

Kendinin bizzat şahit olduğuna dair Salahaddin Eyyûbî ile amcasının oğlu Esedüddin arasında geçen şu konuşmayı nakletmesi örnek olarak gösterilebilir:

“Esedüddin de ayağa kalkıp: “İşte en doğru görüş budur. Ben buna göre davranacağım.” dedi. Yeğeni Salâhaddin de aynı şeyleri söyledi. Sonra onların bu sözlerine arka çıkanlar çoğaldı ve savaşmaya karar verdiler. Şîrkûh, Mısırlılar ve Haçlı kuvvetleri gelinceye dek olduğu yerde kaldı. Pahaca kıymetli olanları merkeze topladı. Zira bölge halkı bu malları yağmalayacağı endişesinden dolayı başka bir yerde tutamazdı.”²⁶⁶

Kendisi şahit olmasa bile şahit olduğunu düşündüğü kimselerin şahitliklerine dair ise Moğollar'ın Diyarbakır'a girmesi hakkında bir tüccarın anlattıklarını aktarır:

“Bana, o esnada Âmid'e (Diyarbakır'a) gitmiş bir tüccar Moğollarla ilgili olarak şunları söyledi: “Âmid çevresinde öldürülenleri saydığımızda 15.000 kişinin Moğollar tarafından şehit edildiğini görmüştük.” Bana bu meseleyi anlatan tüccar o zamanlar İis'ird'den (Siirt'ten) Amid'e doğru geldiğini söylemişti.”²⁶⁷

Yukarıdaki iki örnekte de görüldüğü gibi İbnü'l-Esîr her iki aracı da kullanmaktan geri durmamıştır. Ayrıca İbnü'l-Esîr'in kendi bizzat şahit olmadığı fakat şahit olan birinden veya birilerinden olayları nakletmesi geleneksel tarih tasavvuruna da uygun düşmektedir. Bu geleneği sürdüren İbnü'l-Esîr bu konuda geleneksel/klasik tarih yazıcılığının bir devamı olarak tezahür etmektedir.

2. İbnü'l-Esîr'in Üslubu Hakkında Bazı Değerlendirmeler

Tarih yazıcımında en önemli etkenlerden biri de üsluptur. Üslup, dinleyici ya da okuyucuya okuma kolaylığı sağlaması açısından yazılacak ya da anlatılacak haberlerin

²⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X: 4.

²⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X: 448.

belli bir düzen içinde olmasını gerektirir. İbnü'l-Esir de eserlerini kaleme alırken bu hususa dikkat etmiş ve eserlerini tekdüzelikten kurtarmak için ayet, hadis, şiir ve atasözleri vb. argümanları kullanarak zengin bir üslup örneği ortaya koymuştur.²⁶⁸

2.1. Eleştirel Tarih Anlayışı

İbnü'l-Esîr'in tarihsel eleştirisi, tarihin sadece hikâyeler, haberler, konuşmalar ve faydalar değil, geçmişte faaliyetlerinin çeşitli yönlerini inceleyerek insanı anlamak için medenî bir zorunluluk olduğu, tarih olaylarının nedensel ilişkileri izleyerek düzenlendiği, tarihî kuralları gösteren bir araç olduğu gerçeğine dayanıyordu. Belki de bu anlayış, İbn Haldun'un "Ancak görünüşte bu olayların haber verilmesinden ibaret olan tarih ilminin iç yüzü, bütün bu olayların, sebepleri ve temelleriyle birlikte çok ince şekilde araştırılıp değerlendirilmesine dayanır. Evet, tarih ilmi, olayların nedenselliğini ve olayların altında yatan sebepleri derinliğine inceleyen bir ilimdir. Bu yüzden o, felsefenin temeli ve felsefî ilimlerden biri sayılmaya layıktır."²⁶⁹ sözleriyle çok da ters düşmemektedir. Ancak ikisi arasındaki fark, İbn Haldun'un, tarihin hareketini açıklamak için belirli bir teori ve bütünleşik yasalar formüle edebilmesidir.²⁷⁰

İbnü'l-Esîr, kişisel çıkarımlarına ve temelde eğitimin sonucu kazanımları ve kendisine kadar var olan tarihî malzemelerin bolluğu sayesinde elde ettiği tecrübelerine dayanan pek çok eleştirel bakış açısına sahipti. Buna göre, İbnü'l-Esîr'in eleştirme yöntemleri; rivayetlerin doğruluğunu tespit etme, nakledilen haberlerin aşırıya kaçmasından imtina etme, bazı olaylarla ilgili seleflerinin görüşlerinin eleştirilmesinin yanı sıra fazlaca kişisel yorumda bulunma vb. uygulamalarla çeşitlilik göstermektedir.²⁷¹

Yukarıda ifade ettiğimiz konuları açacak ve örneklendirecek olursak; her şeyden önce İbnü'l-Esîr seçtiği konuları, söyleyeceği sözleri özenle kullanmaktadır. Özellikle siretten önce vuku bulmuş olayları aktarırken "denildi, söylendi, anlatıldı, bazılarının iddia ettiği gibi" vb. ifadelerle kendisinin aktardığı haberlere temkinli yaklaştığını ve temkinli yaklaşılması gerektiği mesajını vermek istediğini anlıyoruz. Yine aynı şekilde söyleyeceklerini aktardıktan sonra "Allah en iyisini bilendir."

²⁶⁸ Özkan, "İbnü'l-Esîr'in Tarih Metodolojisi", 46.

²⁶⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I: 10.

²⁷⁰ İbnü'l-Esîr ile İbn Haldun arasındaki etkileşim için bkz: Ali Salârî Şâdi, "Tesîr-Pezîrî İbn Haldun ez İbn Esîr", *Mutalaât-i Târîh-i Ferhengî*, 11 (2012): 53-76.

²⁷¹ Mustafa Özkan, "İbnü'l-Esîr El-Cezerî'nin Hayatı Ve Târîhçiliği", *Uluslararası Şırnak Ve Çevresi Sempozyumu (Türkiye-Şırnak, 14-16 Mayıs 2010)*, ed. M. Nesim Doru, (Ankara: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2010), 725-726.

İfadesiyle de konuya ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini anlıyoruz. Bu ifadelerin yanı sıra bazı eleştiri ifadelerini de doğrudan kullanmıştır. Örneğin İslâm öncesi dönemde Sasânîler dönemindeki Arapların durumlarını anlattıktan sonra şu ifadeleri kullanmıştır:

“İbnü'l-Kelbî bu hususta şunları söylemiştir: “Nu'mân'dan sonra yerine oğlu Münzir b. Nu'mân b. Münzir b. Nu'mân geçti ve kırk dört yıl hüküm sürdü. Onun bu kırk dört yılının sekizi Behrâm-ı Gûr'un döneminde, on sekiz yılı Yezdecird b. Behrâm'ın zamanında, on yedi yılı da Fîrûz b. Yezdecird'in döneminde geçti. Münzir'den sonra yerine oğlu Esved b. Münzir geçti ve yirmi yıl da o hüküm sürdü. Bu sürenin on yılı Fîrûz b. Yezdecird'in döneminde, dört yılı Belâş b. Fîrûz'un zamanında, altı yılı ise Kubâd b. Fîrûz'un deneminde geçti.” Görüldüğü üzere burada Ebu Ca'fer et-Taberî (İbnü'l-Kelbî'den rivayetle), Hâris b. Amr'ın, Nu'mân b. İmruülkays'ı öldürdüğünü, ülkesini elinden alıp Nu'mân ailesinin egemenliğini sona erdirdiğini ifade ediyor. Münzir b. Nu'mân veya Nu'mân'ın askerî destek sağlayarak Behrâm-ı Gûr'u Fars tahtına getirenler olduğunu yukarıda zikretmişti. Sonra ise, sırasıyla Nu'mân'ın soyundan gelen Hîre yöneticilerini kesintisiz bir şekilde zikrediyor. Fakat araya giren Haris b. Amr ile onların hükümdarlık sıralarını kesintiye uğratmıyor. Ebu Ca'fer'in bunu böyle aktarması, Araplara ait tarihî bilgilerin doğru kayıt altına alınmamasından ve kendilerine ulaşan bu bilgileri soruşturmaksızın aktarmasından kaynaklanmaktadır.”²⁷²

Görüldüğü gibi İbnü'l-Esîr olayı aktardıktan sonra kendi ifadesiyle kendisine en çok güvendiği kişi olan Taberî'yi böyle bir haberi kitabına aldığı için “Araplara ait tarihî bilgilerin doğru kayıt altına alınmamasından ve kendilerine ulaşan bu bilgileri soruşturmaksızın aktarmasından” sözleriyle eleştirmiştir.

İbnü'l-Esîr, başka bir yerde İbnü'l-Kelbî'den Farslarla ilgili bir rivayeti aktardıktan sonra bu rivayeti şu şekilde eleştirmiştir:

“İbnü'l-Kelbî, yeryüzünde ilk önce hükümdar olan kişinin Uşhank b. Âmir b. Şâlih b. Erfahşed b. Sâm b. Nûh olduğunu zikrettikten sonra şunları ifade etmiştir: [Farslar, Uşhank'ın Hz. Adem'den iki yüz yıl sonra hükümdar olduğunu iddia etmişlerdir. Hâlbuki Uşhank'ın hükümdarlığı, Hz. Nuh'tan iki yüz yıl sonradır. Zira

²⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 316.

Farsların, Hz. Nuh'tan öncekiler hakkında bilgilerinin olmamasındandır.] Hişâm b. el-Kelbî'nin bu konuda anlattıklarında herhangi bir dayanak yoktur. Zira Uşhank (Hevşeng) Farslılarca çok iyi bilinen birisidir. Diğer taraftan her millet kendi soylarını ve aralarında şöhreti yaygın olan tarihleri, o milletten olmayanlardan daha iyi bilirler.”²⁷³

İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Kelbî'nin zikrettiği sözleri, delilsiz ve mesnetsiz bir şekilde ortaya koymasından dolayı eleştirmiştir ve diğer taraftan da delilsiz ve mesnetsiz olan görüşü İbnü'l-Kelbî'nin sözüne tercih etmiştir. Bunu da yaparken görüşün neşet ettiği toplumlarda yaygınlık kazanacağını ve bir tercih ortaya konulacağı zaman neşet ettiği toplumun görüşleri, diğer toplumların görüşlerinden daha uygun olacağından bu yönde tercih koyulması gerektiğini vurgulamıştır.

İbnü'l-Esîr'in, Roma hükümdarları hakkındaki görüşleri verdiği bölümde de aynı tavrı sürdürdüğünü görmekteyiz. İbnü'l-Esîr, verilen tarihler ile vakianın tutmadığını dolayısıyla tarihin eleştirel bakış açısının temel konularından biri olan anakron anlatımların tespit edilmesi ile eleştirel anlayışını ortaya koymuştur:

“Ardından Philippus hükümdar olmuş ve bu görevi altı yıl sürdürmüştür. Sonra o, eski dini olan Sâbîlikten dönüp Hristiyanlığı kabul etmiş ve ülkesinden pek çok kimsenin ona tâbi olup bu dine girmesi halk arasında anlaşmazlığa sebep olmuştur. Decius adındaki bir patrik, anlaşmazlık çıkarıp hükümdara karşı çıkanlar arasında yer alıyordu. Sonunda Decius, hükümdar Philippus'u öldürüp yönetimi ele geçirdi ve Philippus'un tahtına oturarak iki yıl hükümdarlıkta kaldı. Hükümdarlığı müddetince Hristiyanları kovuşturdu. Ashâb-ı Kehf de (bu kovuşturmadan dolayı) kaçanlar arasında yer alıyordu. Efes şehrinin doğusunda bulunan bir mağaraya gelmişler ve burada saklanmışlardı. Bu şehir daha sonraları yıkılıp gitmiştir. Ashâb-ı Kehf ise bu mağarada yüz elli yıl kalmışlardır. Ashâb-ı Kehf in mağarada yüz elli yıl kaldıklarına dair söylenen bu ifade hatalıdır. Zira Hz. İsa (a.s.)'nin göğe kaldırılması ile bu olay arasında yaklaşık olarak iki yüz on beş yıl vardır. Ashâb-i Kehf'in mağarada kaldığı süre hakkında ise Kur'ân'da: “Onlar mağaralarında üç yüz yıl beklediler. (Buna) Dokuz yıl daha ilave ettiler.”²⁷⁴ buyrulur. Bu her iki müddetin toplamı ise beş yüz yirmi dört yıl etmektedir. Bu hesaba göre Ashâb-ı Kehf, İslâm'ın ortaya çıkmasından yaklaşık

²⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 43

²⁷⁴ Kehf Sûresi: 18, 25

altmış yıl önce mağaradan çıkmışlardır. Biraz önce zikrettiğimize göre Ashâb-ı Kehf'in mağaradan çıkmasından itibaren hicrete kadar geçen süre ise iki yüz yılı aşmaktadır. Bu sürelerin toplamı ise Hz. Muhammed (s.a.v) ile Hz. İsa (a.s.) arasındaki geçen süreyi çok aşmaktadır. Ancak bu görüşü nakleden kişi, Ashâb-ı Kehf'in ortadan kayboldukları sürenin yüz elli yıl olduğunu söylemek istiyorsa buna diyeceğimiz bir şey yoktur. Ancak bu da Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesine terstir. Eğer Kur'ân-ı Kerîm'deki bu ayet olmasaydı, o zaman bu kişinin sözü doğru olabilirdi."²⁷⁵

İbnü'l-Esîr, Ashab-ı Kehf ile dönemin hükümdarı arasında cereyan eden olayları ismini zikretmediği bir tarihçiden eksiksiz olarak nakletmiştir. Daha sonra bu aktarılan verilerin gerçek (yaşanılan olayların üzerinde ittifak edilmesi durumu) ile tezatlık teşkil ettiğini ifade etmekte ve bu görüşü eleştirmektedir. Son olarak eleştirdiği konuların karşı tarafın makul gerekçelerle tekrar delillendirilmiş olabileceği öngörüsüyle cevaplar vererek ve konuyu okuyucu zihninde her hangi bir soru işareti bırakmayacak şekilde tamamlamıştır.

İbnü'l-Esîr, 39/659 senesinde yaşanmış çeşitli olayları anlatırken Abdullah b. Abbas'ın hac kafilesinin başında görevlendirildiğine dair görüşü şu şekilde eleştirmiştir:

“Bu sene hac kafilesinin başında kimin olduğu konusunda ihtilaf edildi. Hz. Ali tarafından Ubeydullah b. Abbas ve Abdullah b. Abbas'ı hac emirliğine atandığı söylene de bu yanlıştır. Zira o, Hz. Ali'nin hilafeti döneminde hiç hac yaptırmamıştır.”²⁷⁶

Bir başka yerde ise şu ifadeler yer vermektedir:

“Ebû Bekir es-Sûfî şöyle demiştir: “İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren devlet yöneticiliği görevini üstlenen altıncı sırada olan kişilerin hepsinin mutlaka devrildiğini ve çoğu zaman da öldürüldüğünü söylerler. Ben bu hususu düşünüp araştırdım ve doğru olduğunu gördüm. Bu ümmetin ilk devlet idarecisi Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Sonra sırasıyla Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Hasan'dır. Altıncı sırada yer alan Hz. Hasan devrildi. Daha sonra Muaviye, oğlu Yezid, Muaviye b. Yezid, Mervan, Abdülmelik b. Mervan, Abdullah b. Zübeyr bu görevi üstlendiler. Altıncısı olan Abdullah b. Zübeyr devrildi ve öldürüldü. Sonra Velîd b. Abdülmelik, kardeşi

²⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 251-252

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III: 246

Süleyman, Ömer b. Abdülaziz, Yezid ve Hişam b. Abdülmelik, Velîd b. Yezid b. Abdülmelik. Altıncısı olan Velîd devrildi ve öldürüldü. Daha sonra Ümeyyeoğulları devleti yıkıldı. Sonra es-Seffâh, Mansûr, Mehdî, Hâdî, Reşîd ve Emîn halife oldular. Sonra Emîn devrildi ve katledildi. Sonra Me'mün, Mu'tasım, Vâsık, Mütevekkil, Muntasır, Mustain başa geçti. Mustain devrilip öldürüldü. Sonra Mu'tez, Muhtedî, Mu'temid, Mu'tazîd, Muktefî ve Muktedir halife oldu. Muktedir önce devrildi, sonra tekrar halife tayin edildi ve o da öldürüldü. Daha sonra Kâhir, Râzî, Muttakî, Müstekfî, Mutî ve Tâî' halife oldu. Tâî' devrildi, sonra Kâdir, Kâim, Muktedî, Mustazhir, Müsterşid ve Râşid hilâfet makamına geçtiler. Râşid devrilip öldürüldü.” Ben (İbnü'l-Esîr) derim ki: Burada üzerinde düşünülmesi gereken bir husus vardır. Abdullah b. Zübeyr'e Abdülmelik b. Mervan'dan önce biat edilmişti. Abdülmelik'in ondan sonra gelmesi gerekirdi. Sûfi bu sıralamayı Muktedir Billah'a kadar yapmıştı, ondan sonrasını başkaları yapmıştır.”

İbnü'l-Esîr burada her şeyden önce verilen bilgilerin gerçeği yansıtmadığını ve düzeltilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Çünkü bir çıkarımın doğru olabilmesi için öncüllerin de doğru olması gerekir. Öncüller yanlış olunca sonuçta yanlış olacağından İbnü'l-Esîr'in bu husus üzerinde fazla durmadığını görmekteyiz.

İbnü'l-Esîr'in temel kaynaklarından birisi olan Taberî'yi de yer yer eleştirmiştir. Örneğin; İbnü'l-Esîr, Kubâd hakkında Taberî'den bilgiler verdikten sonra onun verdiği bilgilerin tarihsel gerçekliğe uymadığı yönünde izahlar yaparak eleştirilerde bulunmuştur:

“... Bana göre, Taberî'nin, Kubâd'ın Rey'de katledildiğini ve onun katlinden sonra Tubba'nın buraları ele geçirdiğine dair yapmış olduğu nakil doğru değildir ve ciddi derecede hatalıdır. Aslında onun bu naklinden bahse bile gerek yoktur. Eğer Taberî'nin *Tarih*'indeki temel başlıkları, içeriğe dokunmadan aktarmayı şart koşmamış olsaydık, onun ifade ettiği bu hususları bir tarafa atmak daha uygun olacaktı. Bu nakildeki hata tarafına gelecek olursak; Taberî, Kubâd Rey'de öldürüldü demektedir. Ne var ki Fars tarihçileriyle diğer tarihçiler arasında Kubâd'ın muayyen bir tarihte ve eceliyle öldüğü hususunda ittifak vardır. Daha önce de geçtiği üzere, onun

hükümdarlığı belli bir mühlet sürmüştür. Ayrıca bu rivayetin dışında, Kubâd'ın katledildiği ile ilgili hiç bir nakil de yoktur.”²⁷⁷

Yine konunun devamında Kubâd'ın oğlu olan Enûşirvan'ın hükümdarlık süresi hakkında verilen bilgilerin de tarihsel gerçekliğe uymadığı yönünde olduğunu belirtir ve eleştirilerde bulunur:

“Habeşliler, yetmiş yıl Yemen'e hükmetmişlerdir. Bir rivayete göre daha fazla olduğu rivayet edilir. Enûşirvân hâkimiyetinin sonlarına doğru Habeşlilerin Yemen hâkimiyeti sona ermiştir. Bu konudaki tarihi rivayetler bilinmekle beraber Seyf Zû-Yezen hâdisesi bu hususa açıklık getirmektedir. Yemen, Farsların elinde olmaya devam etmiştir. Tâki Müslümanlar tarafından fethedilip ele geçirilinceye kadar. (Buradan itibaren İbnü'l-Esîr, Taberî'nin naklettiklerini eleştirmektedir.) Hal böyle olunca Fars memleketlerini fetheden Tubba'nın hükümdarlık süresi, daha sonra gelen Himyerli hükümdarların hükümranlık süreleri ve yetmiş yıl süren Habeşlilerin Yemen hâkimiyetleri, kırk küsur yıl devam eden Enûşirvân'ın hükümdarlık süresinin içine nasıl sığdırılabilir? Bu hâkimiyet müddetleri arasında yetmiş yıl süren Habeş hâkimiyetinin kırk küsur yıl devam eden Enûşirvân'ın hükümdarlık süresinden önce sonlanması çok garip ve hayret verici bir durumdur. Eğer Taberî, naklettiği şey üzerinde düşünseydi naklettiklerinden hayâ ederdi.”²⁷⁸

Bu ifadeler, İbnü'l-Esîr'in “en güvenilir ve sağlam tarihçilerden olduğunu” belirttiği Taberî hakkında söylenmiştir. Hal böyleyken bu örnekler, İbnü'l-Esîr'in eleştirel tarih anlayışına sahip olduğuna dair en dikkat çekici örneklerden biridir.

Başka bir yerde İbnü'l-Esîr, Hîrelilerin durumunu anlatırken şu ifadelere yer vermiştir:

“... Bazı bilginler, Suriye yöneticisi olan Ziyâd b. Hebûle es-Selîhî'nin Hucr ile harp ettiğini söylüyorlar. Bana göre bu doğru değildir. Çünkü Selîh kabilesi hükümdarları, karadan, Filistin, Kınnesrîn ve Bizans sınırlarına kadar uzanan Suriye bölgelerinde hükümran olmuşlardır. Gassânîler bu ülkeleri onlardan almışlardır. Gassânî ve Selîh kabilesi hükümdarları -ki bunlar Filistin, Kınnesrîn ve Bizans memleketlerine sınır olan Suriye bölgesinin hâkimiydiler- gerçekte Bizans'a tâbi birer vali konumunda idiler. Diğer taraftan, Filistin'den Bizans memleketlerine kadar uzanan

²⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 325

²⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 326

bölge halkı ile Arapların başında bulunan Hîre hükümdarları da Fars hükümdarlarının valileri idiler. Gerçekte Selîh kabilesi hükümdarları ve Gassânî hükümdarları Suriye toprakları üzerinde hiçbir zaman bağımsız bir hükümlanlık sürmemişlerdir. Hatta bağımsız olarak sahip oldukları bir karış toprak bile yoktur.”²⁷⁹

Burada İbnü'l-Esîr, bazı âlimlerin Selîh kabilesi ile Hucr arasında geçen mücadeleden bahsettikleri haberleri eleştirmektedir. Bu eleştiriyi yaparken de makul gerekçelerle yapmaktadır. Zira iki kabile o günlerde büyük devletlere tâbi birer valilik konumundaydılar. Tâbi oldukları devletlerden izin almaksızın böyle bir mücadele içinde olunamayacağı aklî gerekçesinden yola çıkarak böyle bir mücadelenin varlığını haber veren bilgilerin doğruyu yansıtmaktan uzak olduğunu belirtmekte ve eleştirmektedir.

60/679 yılında yaşanan olayları anlatırken Hz. Muâviye'nin vefatı alt başlığında konuyla ilgili uzunca bir rivayet aktardıktan sonra şu ifadelerle yer vermiştir: “Bu rivayette Abdurrahman b. Ebu Bekir'den bahsedilmekle beraber bu doğru değildir. Zira Abdurrahman, Muâviye'den önce vefat etmişti.”²⁸⁰ Görüleceği üzere İbnü'l-Esîr, rivayetin doğru olmamasını rivayette geçen kişilerin aynı dönemde yaşamadıklarına bağlamaktadır. Böylelikle bariz bir şekilde görülen hatadan dolayı bu rivayete itibar etmemekle beraber kitabında eleştirdiği pek çok konudan sonra zikrettiği “dikkatli olunması için” ifadesiyle niçin kitabına bu rivayeti aldığını gerekçelendirmiştir.

Üsdü'l-Gâbe adlı eserinde ise konuyla ilgili olarak şu örneklerle rastlamak mümkündür:

“Ka'b b. Mâlik'ten rivayetle: “Peygamber (s.a.v) Benî Sâidelilere “sizin lideriniz kim?” diye sordu da onlar da “el-Ced b. Kays'dır” dediler.” Bu bir şey ifade etmez. Çünkü Peygamber (s.a.v) her kabilenin başına o kabileden bir lider seçer, o lideri de onların başına geçirirdi. Başka bir kabileden olan birisinin başlarına geçmesinden çekindikleri için Akabe gecesi de nakîblere²⁸¹ böyle yapmıştır. el-Ced b. Kays ise Benî Selime'den bir kişi idi, Benî Sâide'den değil. Benî Sâide'nin başında da Sa'd b. Ubâde vardı. O, Peygamber (s.a.v) vefat ettikten sonra vefat etmişti.”²⁸² İbnü'l-Esîr'in bu

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 397

²⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, III: 369

²⁸¹ İkinci Akabe biati sırasında Hz. Peygamber'in emriyle, kendisiyle irtibatı sağlayacak on iki temsilciye nakîb denir. [Ahmet Önkâl, *Akabe Biatları, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), II: 211.]

²⁸² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 218

sözleri kendisinin ensâb ilmine vukufiyetinin yanı sıra olaylar arasındaki kronolojik gerçeklerden hareketle bağlantılar kurmasındaki becerisinin göstergesidir.

Bu durumu başka örneklerle güçlendirebiliriz. Örneğin; Sâbit b. Sâmit'in Ubâde b. Sâmit'in kardeşi olup olmadığı konusundaki görüşleri verdikten sonra şu ifadeleri kullanır:

“...Ebû Ömer (İbn Abdilber) onun nisbesini Sabit b. Sâmit el-Ensârî el-Eşhelî olarak verdi... Ben derim ki eğer o Ebû Ömer'in zikrettiği gibi Eşhelli ise Ubâde b. Sâmit'in kardeşi olamaz Çünkü Ubâde Hazreç'tendir. Abdü'l-Eşhel ise Evs'tendir. (Hadis kitaplarından soyunun Eşhel'e dayandığını delillendirdikten sonra) ... Onun Eşhel'den olduğu kuvvetlendi. Bu durumda o Ubâde b. Sâmit'in kardeşi değildir...”²⁸³

Başka bir yerde de Sa'd b. Ubeyd'in nereli olduğuna dair görüşleri aktardıktan sonra şu ifadeleri kullanmıştır:

“Ebû Ömer (İbn Abdilber) onun Kûfeli olduğunu söylemiştir ve kendisi ve başkaları onun Kadisiye Savaşı'nda şehit edildiğini söylemişlerdir. Kûfe, Kadisiye Savaşı'ndan ve Medâin'in ele geçirilmesinden çok sonraları kurulmuştur. Hal böyleyken kendisini Kûfe'ye nispet etmenin bir anlamı yoktur.”²⁸⁴ Bu ve buna benzer pek çok ifadeye rastlamak mümkündür.²⁸⁵

Bütün bunlar İbnü'l-Esîr'in tarihçiliğinde eleştirel bakış açısının varlığına işaret etmektedir. Eleştirisini ilk olarak Kur'an-ı Kerim ve sahih hadisler ışığında yaparak daha sonraki verilerin kendi aralarında bir kıstasa göre değerlendirmiştir. Bir millet hakkındaki rivayetlerin onların yanlarındaki rivayetlerle uyumlu olmasına eğer aksi olursa asıl olarak o milletin müntesiplerinin rivayetlerini kabul etmektedir. Bunu da her millet kendi tarihini diğerlerinden daha iyi bileceğinden ve bu bilgilerin gerçeğe daha yakın olabilme ihtimaliyle ilişkilendirmektedir. Diğer taraftan İbnü'l-Esîr, kitabı *el-Kâmil*'i derlerken temel aldığı Ebu Ca'fer et-Taberî'nin *Tarih*'i de bu eleştirilerin dışında kalmamıştır. Özellikle bu eleştiriler ve itirazlar bisetten önceki dönemlere ilişkindir.

²⁸³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 270.

²⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, II: 208.

²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, III: 291, 336, 342, 437, V: 187

2.2. İhtilaflı Veya Zayıf Olduğunu Düşündüğü Konuları Görmezden Gelmesi veya Hiç Değmemesi

Bazen de ihtilaflı veya zayıf olduğunu düşündüğü konulara hiç girmemiş girileceği takdirde kesin bir sonuç alınamayacağını ifade etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v)'in soyunu tahlil ettiği ana başlıkta söylenecek şeyleri söyleyip fazla uzatmanın bir yarar sağlamayacağı görüşünde olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Bundan sonrasında ise çok büyük bir görüş ayrılığı içerisindedirler. Bu ayrılıktan bir sonuca varmaya imkân yoktur. Onların kimisi Adnân ile İsmâil (a.s.) arasında dört baba zikretmekte iken, bir başkası kırk ayrı atanın adını belirtirler. İsimlerindeki ayrılıklar ise, sayılarında olan ihtilaftan daha çoktur. Durumun böyle olduğunu görünce, bu konuya hiç girişmedim. Onlar arasında bazıları Hz. Peygamber (s.a.v)'den nesebine dair bir hadis rivâyet eder ve bu hadise göre onun nesebini Hz. İsmail'e kadar götürürler. Fakat bu konudaki hadîs, sahih değildir.”²⁸⁶

Yine İsrailoğullarının nesebine ilişkin rivayetleri aktarırken son olarak şu ifadeleri kullanır:

“İsrâiloğullarının hükümdarlarının isimleri hakkında bundan başka şeyler de söylenmiştir. Fakat biz bunların nakline güvenmediğimizden ve sözü uzatmak endişesinden dolayı bunları buraya almıyoruz.”²⁸⁷

Konuyla ilgili olarak Üsdü'l-Gâbe'de ise şu örnekleri görmemiz mümkündür. Kays b. el-Müntefik hakkında şu ifadelere yer vermiştir: “Bu kimsenin ismi hakkında ihtilaf edilmiştir ve farklı şekillerde rivayet edilmiştir.”²⁸⁸ Görüldüğü gibi İbnü'l-Esîr bu kişinin ismi hakkında ihtilaf olduğuna ve bu ihtilafın çözüme kavuşturulması için elinde yeterli delil bulunmadığından hareketle bu konuda fazla bir şey söylemeden konuyu sonlandırmıştır. Buna benzer pek çok örnek bulunmaktadır.²⁸⁹

Görüleceği gibi İbnü'l-Esîr, bir sonuca ulaşılması için yeterli verilerin bulunmaması halinde sadece genel kanaati aktarmaktadır. Bu açıdan İbnü'l-Esîr kitabı *el-Kâmil*'de de belirttiği gibi tarih içinde yaşanmış olayları, bir ibret alma aracı olarak

²⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 565.

²⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 196.

²⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, IV: 427

²⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 397, 439, 608, 618, 633, 694...

tasavvur etmiştir. Sonuçları tespit etme imkânı olmayan her haber, yine sonuçlardan çıkarılması gereken ibret alma eyleminin önünde engeldir.

2.3. Olayları Tetkik Etmesi

İbnü'l-Esîr'in dikkatli bir tarihçi olarak öne çıkan bir diğer özelliği, bazı krallıkların hüküm sürelerinin kesin zamanlaması veya olay zamanları hakkında ustalıkla bağlantı kurma yeteneğidir. Örneğin Romalı hükümdar Antoninus ve Batlamyus hakkındaki şu mülâhazaları dikkate şayandır:

“Ondan sonra hükümdarlığa Antoninus Pius geçmiş ve yirmi iki yıl hüküm sürmüştür. “el-Macistî” ve “el-Coğrafya” gibi birçok eseri Batlamyus onun döneminde yazmıştır. Bir rivayette Batlamyus’un Claudius’un soyundan geldiği söylenir; hatta ona nisbet edilerek kendisine “Batlamyus el-Kılodî” denmiştir. Claudius ise Romalıların altıncı hükümdarı idi. Batlamyus’un Yunan hükümdarlarından olmayıp, hükümdar Antoninus’un döneminde yaşadığına dair delil ise, onun kendi kitabı olan el-Macistî’de bizzat kendisinin 888 yılında Buhtunnasr için İskenderiye’de güneşi gözetlediğini zikretmesidir.”²⁹⁰

Yukarıdaki ifadelerden İbnü'l-Esîr'in sadece kendi yaşadığı toplumların tarih, coğrafya ve kültürünü değil dünya toplumları hakkında da önemli bir entelektüel hafızaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zaten böyle bir amacının olduğunu eserin giriş kısmında da ifade etmişti. Böylelikle İbnü'l-Esîr'in giriş kısmındaki planlamalarına da önemli oranda riayet ettiği sonucunu çıkarabiliriz.

İbnü'l-Esîr, Hz. Musa ile Hızır'ın yaşadıkları olayları anlatırken Hızır'ın İrmiyâ ile aynı kişinin olmamasını İbn Abbâs'tan gelen bir hadisin ışığında delillendirmektedir:

“... İbn Abbâs'a: “Musa ile Hızır olayının sonlarına doğru Musa'nın genç hizmetçisinden bahsedildiğini duymadık. Acaba bunun sebebi nedir?” diye sorulduğunda, O: “Musa'nın genç hizmetçisi hayat suyundan içti, ebediliği elde etti. Hızır onu alıp gemiye attı, sonra da gemiyi denize bıraktı. Bu gemi onunla beraber kıyamete kadar dalgalar arasında yüzmeğe devam edecektir. Onun bu cezaya

²⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 250. Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 179

çarpıtılması, hakkı olmadığı halde hayat suyundan içmiş olmasından ileri gelmiştir.”²⁹¹ diye cevap verdi. Yukarıdaki hadis, Hızır’ın Hz. Musa’dan önce var olduğuna ve onun döneminde yaşadığına delil teşkil etmektedir. Diğer taraftan bu hadis, İrmiyâ’nın Hızır olduğunu ifade edenlerin görüşünün de yanlış olduğunun ispatıdır. Çünkü İrmiyâ, Buhtunnasr’ın döneminde yaşamıştır. Hz. Musa ile Buhtunnasr’ın dönemleri arasındaki zaman farkını tespit etmek tarih bilgisine sahip olan kimse için zor bir mesele değildir. Zira Hz. Musa’nın peygamberliği Menûçihir’in zamanına tesadüf eder. Menûçihir ise büyük babası Feridun’dan sonra hükümdar olmuştur.”²⁹²

Görüldüğü gibi İbnü'l-Esîr, İbn Abbâs’tan gelen bir haber ile Hızır’ın hangi zaman diliminde yaşamış olduğunu ve İrmiyâ denilen kimse ile kendisinin aynı kimse olup olmadığını delillendirerek olayları dikkatli bir şekilde incelemiş ve sonuca ulaştırmıştır.

Olayların, haberlerin, verilerin vb. tetkik edilmesi, onların araştırılıp dikkatli bir şekilde değerlendirme işlemine tabi tutulmasıdır. Bu işlemin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için öncelikle büyük bir veri havuzuna ihtiyaç duymaktadır. Seçtiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi İbnü'l-Esîr bu anlamda zihninde kadim milletlere dair önemli bilgiler vardı. O bu bilgileri salt bilgi olarak kullanmaktan öteye gitmiş bilgiler arasındaki uyumu da gözetmiştir. Yapılan bu işler neticesinde İbnü'l-Esîr olayları titizlikle tetkik edebilmiştir.

3. Haberlerin Değerlendirilmesi ve Tercih Metodu

İbnü'l-Esîr’in üslubu hakkında bilgiler verdikten sonra bu bölümde, rivayetlerden hareketle tercih ve içtihad metoduna dair bilgiler aktaracağız. Bu iki metod, onun tarihî rivayetleri salt aktaran bir anlayışa sahip olmadığını aksine aktardığı rivayetleri tenkit veya takrir etme çabasının olduğunu anlamaktayız. Bazen siyasî, ekonomik ve sosyal durumlardan hareketle kendi düşüncelerini ifade ediyor bazen de haberlerin mantıksal-tarihsel tutarlılıklarını değerlendirmek üzere aklî bir takım izahlarda bulunuyordu. Dolayısıyla kendi çıkarımlarını ifade etmek için bireysel içtihad ve tercihlerini belirten kelimeler, söz öbekleri vb. kullanırdı.²⁹³

²⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur’ani'l-Azim*, V: 170 [İsnadının zayıf olduğunu ve Metruk derecesinde olduğunu bildirmiştir]

²⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 125

²⁹³ Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 181

İbnü'l-Esîr'in içtihad ve tercih metodunu daha iyi anlamak için bir takım ipuçlarına sahibiz. Örneğin genellikle rivayetlerin aktarım sıralaması onun tercih sıralamasını da ifade eder. Konuyla ilgili ilk kullandığı rivayetler daha sonraki rivayetlere nazaran daha sağlam ve güvenilirdir. Bu rivayetler için “bu sahih olandır.”, “ilki daha sahihtir.”, “doğrusu şöyledir...” gibi ifadeleri kullanır. Görece daha az güvenilir ve sağlam olan rivayetler için ise “söylendi”, “denildi”, “iddia edildi” gibi ifadeleri kullanırdı.²⁹⁴

“Bu sahih olandır.” İfadesini kullandığı yerlerden birine örnek olarak; Hz. İbrahim (a.s.)'in eşi Sâre ile diğer eşi olan Hâcer arasında yaşanan bir olayı anlatırken şu ifadeler yer vermiştir: “Hz. İsmail dünyaya geldiği zaman Sâre çok üzüldü. Onun bu üzüntüsünü gidermek için Allah, Hz. İshâk'ı yetmiş yaşındayken ona verdi. Hz. İbrahim ise bu sırada yüz yirmi yaşında idi. İsmail ile İshâk büyüdüleri zaman aralarında husumetler oluyordu. Bu yüzden Sâre, Hâcer'e kızıp onu evinden kovmuştu... Başka bir rivayete göre, İsmail çocuk yaştaydı, dolayısıyla Sâre'nin Hâcer'i evinden uzaklaştırması, İsmail ile İshâk'ın yüzünden değil, Sâre'nin onu kıskanmasından dolayı olmuştu. Sahih olan görüş de budur.”²⁹⁵

Yusuf (a.s.)'in kıssasında ise bir diğer ifade olan “İlki daha sahihtir” ifadesine yer vermiştir: “Sonuç olarak firavun bir yıl sonra devlet hazinelerini ona teslim etti, hazineler üzerindeki hükmetme yetkisini devretti ve vereceği hükmü yürürlüğe koydu. Diğer taraftan efendisi Kutfîr (Potifar) yani Aziz'in ölümünden sonra onun görevini Yusuf'a verdi. Kutfîr ise bu hadiselerin yaşandığı gecelerin birinde ölmüştür. Firavun, Kutfîr'i azledip görevini Yusuf'a devrettiği de rivayet edilir. İlki daha sahihtir. Çünkü ileride de bahsedeceğimiz gibi Yusuf, Azîz Kutfîr'in hanımı ile evlenmiştir.”²⁹⁶

Hîreliler ve Lahmîler'in bölge devletleriyle olan ilişkilerini anlattığı bir yerde ise “Doğrusu şöyledir...” ifadesini kullandığı görülmektedir: “... Doğrusu şöyledir; Kinde hükümdarlarından Amr ve Haris'in Araplara tahakkümü vardı. Kubâd, Fars hükümdarlığını ele geçirmesinden sonra Münzirler soyundan ve Lahmîlerden olan Hîre hükümdarlarını Hîre'den uzaklaştırdı. Bunlar varlıklarını, yerlerine Haris b. Amr el-

²⁹⁴ Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 181

²⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 79.

²⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 112.

Kindî görevlendirilinceye kadar Hîre'de sürdürmüşlerdi. İleride de zikredeceğimiz üzere, Enûşirvân Hîre'yi tekrar Lahmîlere verdi.”²⁹⁷

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi İbnü'l-Esîr aktarılan bilgiler arasında bir uyumsuzluk tespit ettiği zaman bir takım değerlendirme yöntemlerine başvurup kendi tercihini ortaya koymaktadır. Tercihini bazen açık bir şekilde belirtirken bazen de açık bir şekilde belirtmeksizin bazı ifadelere yer verir. Okuyucu bu ifadelerden hareketle İbnü'l-Esîr'in tercihini tespit edebilmektedir.

İbnü'l-Esîr'in ictihad ve istinbat yöntemlerine dair detayları aşağıda ana hatlarıyla anlatmaya çalışacağız.

3.1. Aklî Esaslara Göre İctihad Etmesi

Tarih boyunca tartışılmalı bir mesele olarak akıl-nakil ikileminde hangisinin tercih edileceği konusu önemli bir yer tutmuştur. İbnü'l-Esîr bu tartışmalarda orta bir yol takip etmiş olduğunu ve naklin ve aklın beraber değerlendirilmesi gerektiği sonucuna vardığını anlıyoruz. Kalemın yaratılmasından hemen sonra “Levh-i Mahfûz”un mu yoksa bulutun mu yaratıldığına dair soruya verdiği şu cevap gibi;

“Allah, kaleme, kıyamete kadar meydana gelecek olan hadiseleri ve vukuatları yazmayı emrettikten sonra, ince bir bulut yarattı. Ebû Rezîn el-Ukaylî'nin: “Yaratıkları yaratmazdan önce Rabbimiz nerede idi?” sorusuna cevap veren Hz. Peygamber (s.a.v)'in: “Altında ve üstünde hava bulunan bir bulutta idi. Sonra O, suyun üzerinde Arş'ını yarattı.” hadisinde bahsettiği bulut işte bu buluttur. Ayrıca: “Onlar, ille de Allah'ın bulutları gölgeler içinde kendilerine gelmesini (işlerini bitirmesini) mi bekliyorlar?”²⁹⁸ âyetinde geçen “bulut” da bu buluttur. Bana göre bu husus üzerinde biraz düşünmek gerekir, çünkü az önce “Allah'ın ilk yarattığı şeyin kalem olduğu ve ona kıyamete kadar olup bitenleri yazmasını emrettiği” konusu geçti. Sonra ise bu faslın başında: “Allah'ın kalemi yarattığı ve ona kıyamete kadar olup bitenleri yazmasını emrettiği, sonra da bulutu yarattığı” ifade edildi. Şu bir gerçektir ki, yazı yazmak için önce bir alete ihtiyaç vardır, bu alet ise kalemdir. Ayrıca yazının yazılacağı bir şey daha gereklidir ki, bu da “Levh-i mahfuz”dur. Aslında kalemden sonra ikinci olarak “Levh-i Mahfuz'un zikredilmesi gerekirdi. Gerçi işin doğrusunu en iyi bilen Allah'tır, fakat “Levh-i mahfuz”un yaratılışının kalemden sonra zikredilmemesi, belki de mülâzemet (kalem ile

²⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 316.

²⁹⁸ Bakara Suresi, 2/210

üzerine yazılacak olan şeyin birbirini gerektirdiği esasından) hareketle lafzın manasından anlaşılacağı düşüncesine dayanmaktan ileri gelmektedir.”²⁹⁹

Yine başka bir yerde Allah’ın yaratıkları altı günde yarattığına dair rivayetleri incelerken şu ifadeleri kullanır:

“Bana göre, Allah’ın yeryüzünü falan gün, gökyüzünü falan gün yarattığı tarzındaki rivayet ve haberler mecaz olarak kabul edilmelidir; çünkü bunlar yaratıldığı zaman gün ve gece diye bir şey yoktu. Aslında günler, güneşin doğusuyla batışı arasındaki zamandan ibarettir. Geceler ise, güneşin batışıyla doğuşu arasındaki zamandan ibarettir. O zaman ise ne güneş ve ne de gökyüzü vardı. Gün mefhumundan amaç ise, Allah’ın her şeyi bir gün ölçüsü içerisinde yaratmasından ibarettir. Meselâ bir ayette: “Orada sabah akşam onlar için rızıkları da vardır.”³⁰⁰ buyrulur. Hâlbuki cennette sabah akşam diye bir şey yoktur.”³⁰¹

Başka bir yerde İbnü’l-Esîr, Taberî’de geçen bir haberin akla ve realiteye uygun olmadığını şu ifadelerle anlatmış ve eleştirmiştir:

“Öte yandan Kubâd ölünce yerine oğlu Kisrâ Enûşirvan geçmiştir. Bunun böyle olduğu “Kifâ nebki.” ifadesiyle başlayan kaside başlığından daha meşhurdur. Eğer Fars hükümdarlığı, Himyerîlere Kubâd’ın ölümünden sonra intikal etmiş olsaydı, kendisinden sonra oğlu Enûşirvan nasıl geçip hükümdar olabilirdi? Hatta Bizans’ı kendisine vergi vermeye zorlayacak ve diğer milletlerin hükümdarlarını itaati altına alacak kadar tahtını nasıl sağlamlaştırabilirdi?”³⁰²

Görüldüğü gibi İbnü’l-Esîr, Kubâd (ö. 531)’ın Sasanî imparatorluğunun son temsilcisi olması haberini akla uygun olmadığını ifade etmiştir. Zira Sasanî İmparatoru olan Kubâd’ın Himyerilerle giriştiği mücadeleden başarıyla çıkmış olmasını ve arkasından oğlu Enûşirvan (ö. 579)’ın tahta geçmiş olmasını, ardından Enûşirvan’ın başarılı politikalar yürütmesinin sonucu olarak Bizans’ı vergiye bağlamasını, bir takım aklî izahlar neticesinde başarısız olmuş bir devlet başkanının yapacağı bir iş olmaktan çok uzak olduğunu belirtmektedir. Çünkü başarısız olmuş bir devlet adamından hem kendi döneminde hem de kendisinden sonra tahta çıkan halefi döneminde en iyi

²⁹⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I: 18.

³⁰⁰ Meryem Suresi, 19/62

³⁰¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I: 20.

³⁰² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I: 325

beklenti istikrarın korunması şeklinde olacaktır. Hâlbuki durum tam tersinedir. Ülkede refah artmış ve sonucunda askerî ve mâlî durum iyileşmiştir. Bu iyileşmeler sonucunda dönemin diğer süper gücü olan Bizans vergiye bağlanabilmiştir.³⁰³

İbnü'l-Esîr'in Üsdü'l-Gâbe adlı eserinde de bu tür örneklere rastlamak mümkündür:

Ebrehe ile ilgili maddede şu ifadeler yer verilmektedir:

“(Ca’fer b. Ebî Tâlib’in Habeşistan’dan geri döndüğü uzunca rivayeti Ebû Nuaym’dan nakille aktardıktan sonra)... Habeşistan’dan Ca’fer b. Ebî Tâlib ile dönenlerin sayısı kırk idi. Bunun dışında Şam’dan dönen sekiz kişi de vardı ki bunlar; Bahîrâ, Ebrehe, el-Eşref, Temmâm, İdris, Eymen, Nafi’ ve Temîm idi. Bunu sadece Ebu Nuaym zikretti. Diğer hiçbir rivayette Ebrehe yoktur. Bana göre bu konuda bir düşünmek gerekir. Akabinde Peygamber (s.a.v) Bahîrâ’yı çocukken amcası Ebu Talib ile beraberken görmüştür.”³⁰⁴

Burada İbnü'l-Esîr Ebu Nuaym’dan gelen bu rivayet üzerinde şüpheli durumların olduğunu ifade etmektedir. Zira Şam’dan gelen sekiz kişi arasında Bahîrâ’yı zikretmiş fakat elinde bulunan verilerin, Peygamber (s.a.v)’ın amcası Ebu Tâlib ile ticaret yolculuğu esnasında yaşanan meşhur olaydaki Bahîrâ ile aynı kişi olmasının ihtimal dâhilinde olduğunu zikretmiştir. Dolayısıyla Ebu Nuaym’dan gelen bu rivayetin bir kesinlik değil zihinlerde soru işareti bıraktığını ifade etmiştir.

Başka bir yerde Abdurrahman b. Ğanem el-Eşarî’nin biyografisinin işlendiği maddede şu ifadeler yer verir:

“(Ebu Ömer şöyle dedi) ... O (Abdurrahman b. Ğanem el-Eşarî) Ebu’ d-Derdâ ve Ebu Hureyre’yi Humus’ta azarlayan kişidir. Bunun sebebi, Hz. Ali’nin yanından Hz. Muâviye’ye elçi olarak çıkmaları idi. Onlara “Ne şaşılacak bir iş bu yaptığınız! Getirdiğiniz şeye nasıl izin verildi? Siz Hz. Ali’yi şura yapması için çağrıda bulunmuştunuz. Hâlbuki siz Hz. Ali’ye Muhacir, Ensar, Hicazlılar ve Iraklılar’ın biat ettiklerini ve ondan razı olanlar razı olmayanlardan, biat edenlerin etmeyenlerden daha hayırlı olduğunu biliyordunuz. Bunun üzerine onlar pişman olarak yollarına devam ettiler. Ben derim ki; Ebu Ömer’in Abdurrahman b. Ğanem el-Eşarî’nin Ebu’ d-Derdâ

³⁰³ Esko Naskali, “Sâsânîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), XXXVI: 174-176

³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 161

ve Ebu Hureyre'yi azarlamasına bir bakmak gerekir. Çünkü Ebu'd-Derdâ'nın vefatı Hz. Ali'ye biat edilmeden önce gerçekleşmiştir."³⁰⁵

Burada yine İbnü'l-Esîr Ebu Ömer'den gelen bu rivayeti kabul etmemektedir. Çünkü Ebu'd-Derdâ'nın Hz. Ali'nin elçisi olma durumu aklen mümkün olamayacak bir durumdur. Zira bir kimsenin elçisi olmak için o kişinin devlet başkanı olması gerekir.

Yukarıdaki örneklerden hareketle İbnü'l-Esîr'in aklî esasları kullandığını söylemek mümkündür. Takip ettiği aklî esaslar ise; kronolojik tutarsızlıklar, sebep-sonuç ilişkisi, öncelik-sonralık ilişkisi gibi mantıksal esaslardır. Onun haberleri değerlendirmesi daha çok şekil itibariyle olup mantıksal tutarlılıkları tespit çalışmasıdır. Diğer bir deyişle o aklî işlemleri haberlerin içeriklerinden ziyade içerikler arasındaki uyuma odaklanmıştır. O böylelikle, önermelerin şekilsel tutarsızlığını tespit etmenin nesnel ve kanıtlanabilir olduğunu vurgulamak için yapmış olabilir. Günümüzde de genel olarak kabul edilen görüş budur.³⁰⁶

3.2. Haberleri Gerçeklik Esası Üzerine Bina Etmesi

Tarihi olayları nakledenler, olayları aktarırken bazen mübalağa edebilmektedirler. Özellikle Bi'set öncesi dönemlere ait olayların kaynağı olan ehl-i kitap mensuplarının haberleri bu konuda en iyi örneklerdir. Bu konuda İbnü'l-Esîr haberlerin kaynaklarını da gözeterek haberleri tahkik ve tetkik etmiştir. Bu aşamada İbnü'l-Esîr'in nakil-akıl ikileminde, naklin sıhhatinin tespiti zor olduğu için aklî sıhhat tespitine ağırlık vermiştir. Bu konuda şu örnek dikkat çekicidir;

“Yine ilim ehlinden bir kısım kimseler Belkîs'in saltanatını ve ordusundaki askerlerin çokluğu konusunu çok abarttılar. Bir rivayette, onun eli altında dört yüz kralın olduğu ve her bir kralın bir bölgesi bulunduğu, bu kralların her birinin dört bin savaçısının olduğu, ayrıca Belkîs'in devlet işlerini yürütmek üzere üç yüz vezirinin bulunduğu, onun on iki kumandanı olup her birinin on iki bin savaçısıya sahip olduğu ileri sürülmektedir. Bazıları ise bu konuda o derece mübalâğa yapmışlardır ki, bu onların ne derecede cahil ve zayıf akıllı olduklarını gösterir. Onlara göre, Belkîs'in on iki bin kumandanı, her kumandanın eli altında yüz bin savaçısı, her savaçının yetmiş bin ordusu, her ordunun da yetmiş bin askeri vardı ve bunların yaşları ise yirmi beş idi.

³⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, III: 482

³⁰⁶ Detaylı bilgi için bkz: Doğan Özlem, *Mantık*, (İstanbul: İnkılâp Kitapevi 2004), 30-37.

Şu anda bu büyük yalanı rivayet edip nakleden kişinin hesap bildiğini zannetmiyorum; çünkü hesap bilseydi cehaletinin ne miktarda olduğunu anlardı. Şayet verdiği rakamların ulaştığı meblâğı bir bilseydi, bu tutarsız sözü cür’etli bir şekilde söylemekten geri dururdu. Çünkü bütün yeryüzü sakinleri genciyle, yaşlısıyla, çocuğuyla, kadınıyla bu sayıya ulaşamaz. O halde yalnız yirmi beş yaşında olanların sayısı nasıl bu kadar olabilir? Keşke yirmi beş yaşında olmayan diğer halkın, bütün tebeanın, meslek sahiplerinin, rençberlerin ve diğerlerinin sayısının ne kadar olduğunu bir bilseydim! Çünkü ordu mensupları ülke halkının bir kısmını teşkil eder. Aynı zamanda Yemen’in nüfusu günümüzde azalmış bile olsa, Yemen toprakları küçülmüş değildir. Bu topraklar, bu kadar kişiyi ayakta ve yan yana dursalar bile almaz.”³⁰⁷

Yine başka bir yerde Taberî’nin kitabına aldığı bir rivayet konusunda şu ifadelere yer vermiştir:

“Sonra Taberî, Tübbâ’nın oğlu Hassân’ı Çin’e, Şemir’i Semerkant’a, yeğenini Bizans’a gönderdiğini ve yeğenin Kostantiniyye’yi fethettikten sonra Roma’ya geçip orayı kuşattığını zikrediyor. Her iki ülkenin ordularının oluşabilmesi için Yemen ve Hadramevt’in nüfusu ne kadar olmalıdır! Ayrıca, bazıları memleketlerini korumak için yerlerinde kalacaklar! Hâl böyle iken Tübbâ’nın bir orduyla çıkmasını, Hassân’ın başka bir ordu ile nasıl harekete geçebileceğini ve Çin gibi askeri kalabalığın ve savaşçının çok olduğu bir ülkeye nasıl yürüyebileceğini, Kısra gibi biriyle başka bir ordu ile karşılaşip onu yendikten sonra Tübbâ’nın yeğenin ülkesini nasıl ele geçirdiğini, Yine aynı ordu ile Semerkant gibi büyük ve kalabalık bir şehri nasıl kuşatacağını, yine başka bir orduyla Ya’fur’un harekete geçip Bizans üzerine yürümesini ve Kostantiniyye’yi ele geçirmesini bir türlü anlayamıyorum. Bununla birlikte Müslümanlar, ülkelerinin bolluğuna, genişliğine ve nüfuslarının çok olmasına rağmen Kostantiniyye’i ve yerlerini almak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Diğer yandan Yemen, asker ve nüfus açısından küçük bir ülkedir. Sonuç olarak onların bu nakledilenleri yapmaya güçleri yetmez. Hele Tübbâ ile birlikte bulunan bir kısım askerle bu işleri yapmaya nasıl güç yetirir? İşte bu tür nakiller kulakları tırmalar, akıllar bunları kabul etmez.”³⁰⁸

Burada İbnü’l-Esîr’in ifade ettiği şeyler gerçeklik esasına uygun olmayan durumların tespiti ve eleştirisidir. Tek başına küçük ve nispeten güçsüz bir ülkenin

³⁰⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I: 178-179.

³⁰⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I: 325-326

dünyanın dört bir tarafındaki büyük ve güçlü ülkelere askerler göndermesi ve bu askerlerin başarıyla ülkelerine dönmeleri gerçekten mucize olarak nitelendirilmelidir. Fakat daha sonraki tarihsel verileri göz önünde bulundurduğumuzda böyle bir mucizenin gerçekleştiği bilinmemektedir.

Yukarıdaki örneğe benzer bir başka örnek de İbnü'l-Esîr'in, İbn İshâk'tan naklettiği bir rivayete dair şu ifadeleridir:

“Sonra İbn İshâk, Ömer b. Talha el-Ensârî'nin³⁰⁹ Tübbâ'ya karşı koymak üzere yola çıktığını zikretmektedir. Hâlbuki Ömer b. Talha'nın yaşlı bir kimse olarak Hz. Peygamber (s.a.v)'e yetişmiş ve Bedir savaşından dönerken vefat ettiği rivayet edilir. İbn İshâk'ın bu sözünün yanlış olduğunun bir diğer delili de şudur: Müslümanlar savaş amacıyla İran topraklarına gitmek istediklerinde, İranlılar, Müslüman Araplarla yazışmalarında ve savaş konusundaki konuşmalarında sürekli şu ifadeleri kullanırlardı: “Ülkeler arasında en rezil, en alçak ve en az nüfusa sahip olanlarsınız.” Müslüman Araplar da onların bu sözlerini alıp kabullenirlerdi. Eğer Tübbâ'nın saltanatı kısa süre önce olsaydı, Araplar onların sözlerine karşı şöyle derlerdi: “Hükümdarınızı dün öldürdük, ülkenizi aldık, onurunuzu kırdık ve mülkünüze el koyduk.” Arapların bunu söylememeleri ve İranlıların onlara söyledikleri sözleri kabul etmeleri, Tübbâ'nın uzun zaman önce yaşadığını ya da Tübbâ'nın var olmadığını gösterir. Dahası, İranlılar ne geçmişte ne de yakın geçmişte olan böyle bir şeyi kabul etmezler. Zira onlar, Mülûkü't-tavâif dönemi dışında, Keyûmers'ten itibaren İslâm'ın gelişine kadar mülk ve saltanatlarının kesintiye uğramadan devam ettiğini iddia ederler.”³¹⁰İbnü'l-Esîr, İbn İshâk'ın aktardığı bu rivayeti tarihî ve devletlerarası siyasî gerçeklikler üzerinden eleştirmiştir.

İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe* adlı eserinde de bu tür örneklerle rastlamak mümkündür:

“(Ebyad b. el-Hammâl hakkında) Ebû Ömer dedi ki: İbn Lehîa'dan Bekir b. Sevâde'den Sehl b. Sad'dan rivayetle Peygamber (s.a.v) ismi Esved (siyah) olan bir kimsenin adını Ebyad (beyaz) olarak değiştirdi. Bu bahsedilen kimsenin bu kişi mi yoksa başkası mı olduğunu bilmiyorum. Derim ki: Doğru olan ismi değiştirilen kişinin bu kişi olmadığıdır. Çünkü Ebyad b. el-Hammâl Yemen'de bulunan Me'reb'e

³⁰⁹ Amr b. Talha el-Ensârî olarak da geçmektedir.

³¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 327

dönmüştür. Peygamber (s.a.v)'in ismini değiştirdiği kimse ise Mısır'da ikamet etmiştir.”³¹¹ Görüleceği üzere İbnü'l-Esîr, kendi tercihini belirtirken Ebyad b. el-Hammâl'in ismi değiştirilen kimse olmadığını Yemen'e dönmesi gerçeğiyle hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Cabir b. Abdullah b. Haram adlı sahabiye işlerken İbnü'l-Esîr, şu ifadelerle yer vermektedir: “(İbn Mendeh) Cabir b. Abdullah es-Sülemî'yi Cabir b. Abdullah b. Haram olduğunu zannetmiştir. Bu böyle değildir. O Cabir b. Abdullah er-Riâm'dır... Bu görüş hadis imamlarının sahih nakillerinde geçen habere göre Cabir b. Abdullah er-Riâm olmasına binaen oldukça uzak bir görüştür.”³¹² Görüldüğü üzere İbnü'l-Esîr, İbn Mendeh'i Cabir b. Abdullah es-Sülemî'yi Cabir b. Abdullah b. Haram zannetmesi üzerine bir takım delillere dayanarak eleştirmiştir. Bu delillerden birisi de sahih hadislerde geçen ve İbn Mendeh'in görüşüne muhalif olan haberlerdir. Eğer sahih hadisler ile başka bir haber kaynağı tenakuz ederse sahih hadis kaynağını öncelmiştir.

3.3. Haberlerin Kur'an, Sahih Hadisler Ve Güvenilir Rivayetlerle Uyumlu Olmasına Dair Tercihleri

Kuran ifadelerin mütevatir hadis metinleri cerh ve tadil metoduna uygun olduğu için tarihi bilgilere tercih edilmiştir.

İbnü'l-Esîr'in aklî yaklaşımlarına örnekler verdikten sonra, müntesibi olduğu dinin temel kaynaklarını ne derecede önemseydiği konusuna geçmemiz gerekmektedir. Zira İbnü'l-Esîr'in hadisçilik yönünün de varlığından ilk bölümlerde bahsetmiştik. Bu konuda İbnü'l-Esîr'in şu ifadeleri konunun anlaşılması için yeterli olacaktır;

“... Bana göre, Meryem'in İsa'yı kavminin arasındayken dünyaya getirdiğini ifade eden birinci görüş, Kur'an-ı Kerim'e uygun olduğu için daha doğrudur. Çünkü: “Meryem onu taşıyarak kavmine getirdi.”³¹³ ayeti ile: “Beşikteki çocuk ile nasıl konuşuruz?”³¹⁴ ayeti, birinci görüşün doğruluğuna delalet etmektedir.”³¹⁵ Görüldüğü üzere İbnü'l-Esîr, Hz. İsa (a.s)'nın dünya gelişi hakkındaki rivayetleri aktardıktan sonra tercihini Kur'an-ı Kerim ayetlerine uygun olan rivayet doğrultusunda belirtmiştir.

³¹¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 163

³¹² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 492

³¹³ Meryem Suresi, 19/27

³¹⁴ Meryem Suresi, 19/29

³¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 240.

Başka bir örnek ise Hızır (a.s.)'in yaşadığı dönem hakkındaki rivayetleri aktardıktan sonraki tercih ettiği haberin sahih hadis doğrultusunda şekillendiğini görmekteyiz: "... Hızır'ın Feridun ile büyük Zülkarneyn'in zamanlarında ve Musa b. İmrân'dan önce yaşadığına dair söylenen sözler daha doğru gibi gözüküyor. Çünkü sahîh bir hadiste: "Allah'ın Musa b. İmrân'a Hızır'ı araması için emir verdiği..."³¹⁶ ifade ediliyor. Rasûlüllah ise kâinatta olup biten hâdiseleri en iyi bilen kişidir. Buna göre, Hızır'ın Musa b. İmrân'ın zamanından önce Zülkarneyn'in öncü kollarının kumandanlığında bulunduğu, hayat suyundan içmesi sebebiyle ömrünün uzamış olduğu, Hz. İbrahim'in zamanında peygamber olarak gönderilmediği, Nâşiye b. Emvas'ın yöneticiliği döneminde peygamber olarak gönderildiği büyük bir ihtimaldir."³¹⁷

Bir başka yerde İbnü'l-Esîr, Ashâb-ı Kehf'in mağarada buldukları süreyi bir tarihçiden aktardıktan sonra tarihçinin belirttiği sürenin Kur'an-ı Kerîm'in ifadelerine ters düştüğünü belirtmiş ve şu sözleri söylemiştir: "... Ancak bu da Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesine muhaliftir. Eğer Kur'ân-ı Kerîm'deki bu ayet olmasaydı, o zaman bu kişinin sözü doğru olabilirdi."³¹⁸

Haberlerin Kur'an-ı Kerîm ayetleriyle uyumlu olması hakkındaki mülahazaları aktardıktan sonra haberlerin sahih hadislerle uyumlu olması hakkındaki mülahazalara bakmamız gerekmektedir. İbnü'l-Esîr, Hz. Musa'nın (a.s.) vefatıyla ilgili haberleri aktardıktan sonra aktardığı haberin sahih hadislerle de uyumlu olduğunu belirtmiş ve en doğru görüşün bu görüş olduğu ifade etmiştir:

"Hz. Musa (a.s.) zahitti ve Allah katında (değerli olan) şeylere önem gösterdi. Allah'a karşı derin saygı duyduğundan bir barınağın gölgesinde iskân eder, taştan yapılmış içi oyuk bir kaptan yer ve içerdi. Peygamberimiz (s.a.v) Hz. Musa'nın ölümü hakkındaki bir hadislerinde şöyle buyurur: "Allah, Musa'nın ruhunu almak için ölüm meleğini (Azrail'i) gönderdi. Fakat Musa onun yüzüne bir tokat attı ve onun gözünü çıkardı. Ölüm meleği Azrail geri dönüp Allah'a: "Ey Rabbim! Beni ruhunu almak üzere gönderdiğin kişi ölümden hoşlanmayan bir kuldür." diyerek serzenişte bulundu. Bunun üzerine Allah ona: "Geri dön ve Musa'ya elini bir sığırın sırtına koymasını ve elinin altındaki her kıl miktarınca kendisine birer yıl ömür verileceğini söyle, böylece uzun

³¹⁶ Sahihu'l-Buhari, "Bidü'l-Halk", 3278.

³¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 121.

³¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 251-252

yaşamakla, şimdi ölmek arasında ona tercih yapma imkânı ver.” dedi. Bunun üzerine Azrail Musa’ya geldi ve onu şimdi ölmekle uzun müddet yaşamak arasında muhayyer kıldı. Musa, Ölüm meleğine: “Peki, uzun bir yaşamdan sonra ne olacak?” diye sordu. Azrail ona: “Yine ölüm var.” şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Musa: “Öyleyse şimdi ölmeyi tercih ediyorum.” dedi ve melek onun ruhunu aldı.”³¹⁹ Hz. Peygamber (s.a.v)’den rivayet edilen bu hadis, sahih olmasından dolayı Hz. Musa’nın vefatı hakkındaki rivayetlerin en doğrusu budur.”³²⁰

18/639 yılında Şam’da baş gösteren “Amvâs Taunu” hastalığına ilişkin rivayetleri aktardıktan sonra şu ifadelere yer vermiştir: “... Bu rivayetler diğer rivayetlerden daha sahihtir. Zira Buhârî ve Müslim bunu kendi sahihlerinde rivayet etmişlerdir.”³²¹ Öte yandan Ebû Musa bu sene Şam’da değil de Basra’da idi. Fakat Târik b. Şihâb bu şekilde zikretmiştir. Biz de zikretmiş olduğumuz bu rivayet bu olaya dikkat çekmek içindir.”³²²

Bir başka örnek olarak Kâbe’nin harap edilmesi hakkındaki rivayetleri zikrederken iki rivayet aktarmış ve tercih ettiği rivayet sahih olan rivayet olmuştur: “İbn Zübeyr’in arkadaşlarının Kâbe’nin etrafında yaktıkları bir ateşten dolayı yandığı söylenir. Esen rüzgârların etkisiyle yaktıkları ateşten bir kıvılcım sıçramış ve Kâbe’nin örtüleri tutuşup yanmış ve akabinde de Kâbe’nin ahşap kısımları yanmıştı. Fakat birinci rivâyet daha sahihtir. Zira Buhârî Sahîh’inde³²³ İbn Zübeyr, Kâbe’nin yanışını herkesin görmesini arzuladığı ve böylelikle Şam halkına karşı, (tarafdarlarını) kıskırtmayı istediği geçmektedir.”³²⁴

Diğer kitabı olan *Üsdü’l-Gabe fî Ma’rifeti’s-Sahabe* adlı eserinde de şu tür örneklere rastlamak mümkündür:

“Ebu Nuaym şöyle dedi: (Ebân b. Saîd) Hayber’den önce Müslüman oldu ve Hayber’e de katıldı. Bu doğru olandır. Çünkü Ebu Hureyre’den rivayetle Peygamber

³¹⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Kitabü’l-Cenâiz” (No: 1339); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbu’l-Fezâil” 42 (No: 2372)

³²⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I: 151

³²¹ Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbu’t-Tıb” (No: 5729); Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbu’s-Selâm” 32 (No: 2219)

³²² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, II: 401

³²³ İbnü’l-Esîr burada “Buhârî’nin Sahîh’inde” ifadesini kullanmıştır fakat tespit edebildiğimiz kadarıyla bu rivayet Müslim’in Sahîh’inde yer almaktadır. Bkz: Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbu’l-Hac” 69 (No: 1333)

³²⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, III: 464

(s.a.v) Ebân b. Saîd b. el-Âs'ı Medine'den bir seriyyeye gönderdiği nakledilmiştir...³²⁵ İbnü'l-Esîr, burada Ebân b. Saîd hakkında haberleri işlerken pek çok kaynağa yer vermiştir. Ebu Nuaym'ın haberinin hadis kaynaklarında geçmesi hasebiyle doğru olduğunu ve bu doğrultuda tercihini gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Bu örneklerin dışında pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Ancak biz bu başlık altında bu kadar örneğin yeterli olduğu kanaatindeyiz.

3.4. Kur'an Ve Hadislerin Dışında Güvenilir Kaynakların Kullanımı Konusundaki Tercihleri

İbnü'l-Esîr burada tıpkı kendisinden çokça etkilendiği Taberî gibi, rivayetlerin Kur'an ve Sünnet'e açıkça ters düşmediği sürece kabulüne hükmetmektedir. Burada Taberî'nin anlayışını ortaya koyarak İbnü'l-Esîr'in de bu konudaki anlayışını açığa çıkarmış olacağız. Taberî, *Târîhu't-Taberî* adlı eserinin önsözünde şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Bu kitabımızı çalışan bilsin ki; burada anlatmaya karar verdiğim konular hakkında söylediğim her şey, açıkça belirlenmiş haberlere ve isim isim ravilerine nispet ettiğim rivayetlerden (asâr) naklettiklerime dayanıyor. Ben, çok sınırlı durumlar hariç, ne aklî deliller yoluyla anlamaya girişiyorum ne de sezgilerimle çıkarımlar yapıyorum. Çünkü geçmiş insanlarla ilgili bilgi ve şimdikiler hakkındaki mevcut haberler bu insanları bizzat görmeyen, ya da yaşı itibariyle onlara yetişmemiş bir kimse tarafından elde edilemez, ikinci durumda bilgi, rasyonel akıl yürütme ya da sezgisel çıkarımla değil, ravilerin ya da nakledenlerin sözlerinden elde edilebilir. Eğer biz bu kitapta okuyucunun hiçbir şekilde kendisinde sağlıklı bir amaç ya da hakikat bulamayacağı ölçüde, duyduğunda kabul edilemez ya da rahatsız edici olduğunu düşündüğü bir haberi zikredecek olursak bilsin ki bu bizim hatamız değildir; aksine bu, haberi bize nakledenlerden birisinin sorumluluğundadır. (Bu tür haberleri) bize sunulduğu şekilde yalnızca naklettik.”³²⁶

Taberî'nin bu ifadelerini aktardıktan sonra İbnü'l-Esîr'in, Buhtunnasr'ın Beytü'l-Makdis'e saldırdığı, yıktığı ve İsrailoğullarını öldürdüğü hakkındaki eleştirileri bu konuda örnek olarak gösterilebilir:

³²⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, I: 148

³²⁶ Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'l-Ümem ve'l-Müluk*, I: 13.

“... Süddî'nin zikrettiği bu rivayet ile bizim zikretmediğimiz diğer rivayetlerde, Hz. Yahya b. Zekeriyâ'yı öldürmeleri üzerine İsrâiloğullarını öldürüp, Beytü'l-Makdis'i tahrip eden kişinin Buhtunnasr olduğu görüşü, siyer ve tarihçiler ile geçmiş milletlerin hayatları hakkında bilgi sahibi olan kimseler tarafından asılsız kabul edilmiştir. Zira adı geçen bu kimselerin tümü, Buhtunnasr'ın İsrâiloğullarının üzerine, onların İrmiyâ b. Halkiyâ'nın zamanında peygamberleri Şa'yâ'yı öldürdükleri bir sırada yürüyüp onları öldürdüğünü ittifakla kabul etmişlerdir. Ayrıca Hristiyan ve Yahudilere göre, İrmiyâ'nın zamanı ile Hz. Yahya'nın öldürülmesi arasında dört yüz altmış bir yıllık bir zaman farkı vardır. Yahudiler ve Hristiyanlar bu hususun kitaplarında ve dinî metinlerinde açık bir şekilde belirtilmiş olduğunu da ileri sürerler. Diğer taraftan Mecûsiler, Buhtunnasr'ın İsrâiloğullarının üzerine yürümesi ile İskender'in ölümüne kadar geçen müddet konusunda Hristiyan ve Yahudiler ile aynı görüşü paylaştıkları halde İskender'in ölümü ile Hz. Yahya'nın doğumu arasındaki müddet konusunda onlardan ayrılırlar ve bu müddetin elli bir yıl olduğunu iddia ederler.”³²⁷ İbnü'l-Esîr'in kitabı *el-Kâmil*'i yazarken Taberî'nin kitabını esas aldığımız ifade etmiştik. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr de özellikle bisetten önceki dönemlere ilişkin bilgileri Taberî'den naklederek Kur'an-ı Kerim ve hadisler dışında kalan ehl-i kitaba ait bilgileri kullanmıştır.

İbnü'l-Esîr'in bir diğer eseri olan, *Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*'de daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'an ve hadisler dışında temel olarak İbn Mendeh, Ebû Nuaym el-İsfehânî, İbn Abdilberr gibi âlimleri ve bunların dışında kalan daha pek çok âlimden yardımcı kaynak olarak istifade etmiştir. Yukarıda incelediğimiz kitabı *el-Kâmil fî't-Târîh*, genel tarih kitabı olarak nitelendirildiğinden dolayı özellikle Peygamber (s.a.v) öncesi dönemlere ilişkin pek çok bilgiyi gayr-i Müslimlerden almıştır. Fakat bu kitabında Hz. Peygamber (s.a.v) ile başlayan ve müellifin yaşadığı döneme kadar devam eden tarihsel süreçte yaşamış insanların biyografilerine yer verilmektedir. Bu sebeple aktardığı haberlerin kaynağı büyük oranda Müslüman kimliğine sahip kişilerdir. Bu sebeple İbnü'l-Esîr, bir konuda aktarılan rivayetlerde ihtilaf yoksa bu haberlerden her hangi birini tercih etmektedir.³²⁸ Eğer ihtilaf varsa bu ihtilafı giderecek bir yol bulmaya çalışmakta bu da mümkün değilse kendisi bir takım yöntemlerle sonuca ulaşmaktadır. İhtilaf olduğunu düşündüğü veya eleştiri getireceği bir konuda görüşleri

³²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, I: 232.

³²⁸ Örnekler için “Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe'de Kullanılan Kaynaklar” bölümüne bakınız.

verir eğer ki bu durumlar yoksa istisnalar olmakla birlikte görüşleri zikretmeksizin “Bu üç kimse (İbn Mendeh, Ebu Nuaym ve İbn Abdilber) bu kimseyi tahric etmiştir.”³²⁹ der. Bu minvalde şu örneklerle rastlamak mümkündür:

“...Ebû Ömer onun nisbesini Sabit b. Sâmit el-Ensârî el-Eşhelî olarak verdi... Ben derim ki eğer o. Ebû Ömer’in zikrettiği gibi Eşhelli ise Ubâde b. Sâmit’in kardeşi olamaz. Çünkü Ubâde Hazrec’tendir. Abdü’l-Eşhel ise Evs’tendir. (Hadis kitaplarından soyunun Eşhel’e dayandığını delillendirdikten sonra) ... Onun Eşhel’den olduğu kuvvetlendi. Bu durumda o Ubâde b. Sâmit’in kardeşi değildir...”³³⁰Bu örnekte görüldüğü gibi Ebû Ömer’in naklettiği bir haberi kendisi de nakletmiş ve ardından kendi görüşünü ifade etmiştir.

“(Benî Sa’d b. Amr b. Temîm kabilesinden Huzeym b. Amr es-Sa’dî hakkında) Basra’da ikamet etti. (Tam ismini verecek şekilde söyleyen) İbn Abdilber’dir. İbn Mendeh ve Ebu Nuaym sadece Huzeym b. Amr dediler. Onun Sa’d b. Amr kabilesinden olduğunu söylemediler.”³³¹ Bu örnekte ise İbn Mendeh, Ebu Nuaym ve İbn Abdilber arasındaki ihtilafa dikkat çekmiştir.

“(Zeyd b. Eslem hakkında) Ebû Ömer (İbn Abdilber) Onu halif olduğunu söyledi. ... İbn Mendeh ve Ebu Nuaym onun halîf olduğunu söylemedi. Doğru olan onun halîf oluşudur.”³³² Burada ise Ebû Ömer, İbn Mendeh ve Ebu Nuaym arasındaki görüş farklılıklarına dikkat çekmekte ve tercihini Ebû Ömer’in ifade ettikleri doğrultusunda şekillendirmektedir.

3.5. Tarihî Hadiselerden Çıkarım Yapması

İbnü’l-Esîr pek çok yerde genellemelerde bulunmuştur. Bu genellemeleri yaparken özelden genele gidileceği için İbnü’l-Esîr’de geniş bir tarihî hafıza bulunduğu sonucuna varabiliriz. Genelleme yapmak her zaman için özellikle de tarih gibi değişkenleri çok olan ilimler için çoğu zaman doğru sonuçlar vermeyecektir. Çıkarımlarından birkaç örnek verirse demek istediğimiz biraz daha netleşmiş olacaktır. Hâkimiyetin, mevcut devlet hanedanı arasında dönüp dolaştığı görüşü öne çıkan ilk örnek olacaktır:

³²⁹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gabe fî Ma’rifeti’s-Sahabe*, I: 148, 152, 159; el-Cühenî, “*Mevaridü İbni’l-Esîr ve Menhecuhû min Hilâli Kitâbihi Üsdü’l-Gâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*”, 131-132

³³⁰ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gabe fî Ma’rifeti’s-Sahabe*, I: 270.

³³¹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gabe fî Ma’rifeti’s-Sahabe*, I: 709

³³² İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gabe fî Ma’rifeti’s-Sahabe*, II: 344

“Tarihleri ve İslam tarihini mümkün olduğunca inceledim. Yönetimin devletleri ilk kuranlardan yakınlarına ve akrabalarına geçtiğini gördüm. Muâviye b. Ebî Süfyân Emevî Devletini kuran ilk kişi ve ilk hükümdardır. Fakat hükümdarlık çocuklarından amca çocukları Mervanoğullarına geçmiştir. Seffâh Abbâsîlerin ilk hükümdardır. Hükümdarlık çocuklarına geçmemiştir. Aksine kardeşi Mansur’a geçmiştir. Nasr b. Ahmed Sâ mânîler’in ilk hükümdardır. Hükümdarlık ondan çocuklarına değil, kardeşi İsmâil b. Ahmed ve soyuna geçmiştir. Saffârîlerin ilk hükümdarı Ya’kûb b. Saffâr’dır. Ancak hâkimiyet kardeşi Amr’a ve onun çocuğuna geçmiştir. Büveyhîler devletinin yönetimi devletinin kurucusu İmâdüddeve b. Büveyh’ten kardeşleri Ruknüddevle ve İzzüddevle’ye geçti. Ardından tekrar Ruknüddevle’nin çocuklarına, sonra Muizzüddevle’ye, sonra Ruknüddevle’nin çocuklarına geçti. Selçuklu Devleti’nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey’di, hükümdarlık ondan kardeşi Davûd’a geçti. Az önce de geçtiği üzere, yönetim Şirkuh’tan sonra kardeşi Eyyûb’un çocuklarına geçti. Salâhaddin, Eyyûbîler Devleti’ni kurup genişletip büyük bir devlet haline getirdi ve adeta devletin ilk hükümdarı oldu. Hükümdarlık kardeşi el-Âdil’in çocuklarına geçti ve Salâhaddin’in torunlarının elinde sadece Halep kaldı. Bunlar İslâm devletlerinin en büyükleridir. Daha fazla örnek verebiliriz ancak sözü uzatmaktan korktuk. Bence bunun sebebi devlet hükümdarının devleti ele geçirmek için kan dökmelerinden dolayı bu ülkelerde yaşayan insanların kendi hâkimiyetlerinin devam ettirmek arzularıdır. İşte bundan dolayı kim böyle yaparsa Allah onun soyunu hükümdarlıktan mahrum eder ve onu bu şekilde cezalandırır.”³³³

Bu ifadeleriyle İbnü’l-Esîr, bazı sosyolojik tespitlerde bulunmuş ve doğrulanması ve yanlışlanması pek de mümkün olmayan bir sonuca varmıştır. Fakat bu görüşler faydadan hali değildir. Zira o dönemin siyaset felsefesi hakkında bizlere ipuçları verirken aynı zamanda o bu ifadeleriyle, Müslüman bir âlimin olaylara nasıl baktığını tespit edebileceğimiz malzemeler ortaya koymuştur.

Bir başka yerde ise İbnü’l-Esîr, İsrailoğullarının helak edilmesindeki sebepleri zikrederken şu ifadeleri kullanır ki bu ifadeler, kitabının mukaddimesinde de belirttiği gibi tarihten ibretler alınması fikrine paraleldir:

³³³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, X; 18. Ebû Hudhud, *İbnü’l-Esîr ve Devruhu fi’l-Kitabeti’t-Târîhiyye*, 185

“... Buraya kadar zikrettiklerimiz görünürdeki sebeplerdir. İsrâiloğullarının Allah’a karşı isyan etmeleri ve O’nun emirlerine karşı gelmeleri, İsrailoğullarından intikam alınmasına sebep olan asıl sebepti. Allah’ın onlara bir yönetici göndermesiyle beraber bir de peygamber göndermesi ardından bu peygamberin o yöneticiye doğru yolu gösterip ona Tevrat’ın hükümlerini anlatması, Allah’ın onlar hakkındaki âdetiydi. Buhtunnasr, İsrâiloğullarına musallat olmadan önce, onların isyanları ve kötülükleri çoğalıp yayılmıştı. Bu sırada onların başında Yakûnyâ b. Yûyâkîm hükümdar bulunuyordu...”³³⁴

İbnü’l-Esîr, bir kavmin başına felaketlerin gelme sebeplerini iki kısımda incelemektedir. Birincisi görünen sebepler, diğeri ise görünmeyen sebepler. İsrailoğullarının helak olmasının görünür sebeplerini zikrettikten sonra görünmeyen ve kendi ifadesiyle asıl sebepleri zikretmiştir. Bu sebeplerin başında da dînî saikler yattığı anlaşılmaktadır. Bütün bunlardan sonra İbnü’l-Esîr, İsrailoğullarının helak olmalarını dînî saiklere bağlamış ve bu hadiseden hareketle Allah’a isyan etmenin ve kötülüklerle düçâr olmanın sonucunda helakın müstehâk olması neticesine varmıştır.

Başka bir yerde Mısır hükümdarları arasındaki çekişmeyi anlattıktan sonra şu ifadeleri kullanmıştır; “İşte dünya böyledir, verdiği geri ister. Başta tatlıdır ama sonra acısını hissettirir. Hiç katıksız ve lekesiz kalmaz, hemen duruluğunu yitirir. Duruluğun içinde bile bir kir vardır ve kirliliğinde zaten berraklıktan hiçbir emare yoktur. Allah’dan kalplerimizi kendisine çevirmesini, dünyayı bize olduğu gibi göstermesini, dünyadan uzaklaşıp ahirete yöneltmesini isteriz. Şüphesiz o duaları işitir ve kabul eder.”³³⁵

İbnü’l-Esîr burada genel kaidelere uygun olarak dünya hayatına dair tespitlerini zikretmiş ardından da kim bu dünyalık işlere dalıp giderse o kişinin hem bu dünyada hem de ahirette hüsrana uğrayacağını belirtmiştir. Bütün bu sonuçlara ise zihin dünyasında bulunan milletlerin tarihine özelde de Mısır hükümdarlarının hayat hikâyelerine vakıf olduktan sonra varmaktadır.

Yine bir başka yerde Gazneliler’in yıkılışı konusunda Gazneliler hakkında şu sözleri ifade etmiştir:

³³⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I: 200; Ebû Hudhud, *İbnü’l-Esîr ve Devruhu fi’l-Kitabeti’t-Târîhiyye*, 192

³³⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, X: 35.

““Ahlâk ve yaşantıları en doğru hükümdarlardan biri de Gazneli hükümdarlardır. Özellikle ataları (Gazneli) Mahmud böyleydi. Onun cihat için yaptıkları da ahiret için yaptıkları da herkes tarafından bilinir. Mülkü zeval bulmayan ve zamanın kendisine etki edemediği Allah ne büyüktür! Yazıklar olsun bu alçak dünyaya, insanlar bunu (Dünyaya meyil etmeyi) nasıl yapıyorlar! Allah’dan, kalplerimizdeki perdeyi kaldırıp dünyayı hakikat gözüyle görmemizi nasip etmesini ve yüce katına kabul buyurmasını, bizi mâsivâ ile meşgul etmemesini niyaz ederiz. Hiç şüphesiz O her şeye kâdirdir.”³³⁶

Burada ise bir önceki örneğin tam tersine dünya hayatına meyletmemiş ve ahlaklı bir yaşam sürmüş kimselerin hüküm sürdüğü bir devletin idaresine övgüde bulunmuştur. Böyle bir devletin hakikati görmesi ve bu doğrultuda hüküm sürmesinin Allah’ın rızasına uygun bir davranış olduğunu ifade etmekte ve satır arasında bu devletin mülkünün yıkılmayacağını belirtmektedir. Bütün bu çıkarımlara yine aktardığı haberlerin neticesinde ulaşmıştır.

Konuyla ilgili *Üsdü’l-Gâbe*’de şu örneklerle rastladık:

Zirâr b. el-Ka’ka’nın Müslüman olduğunu şu delillerden hareketle çıkarımda bulunmuştur: “(Mekke’nin) Fethedildiği gün Müslüman olmuştur. Müslüman olması meşhurdur. Onun bu şiiri ve nesri (yukarıda geçmişti) Müslüman olduğuna delalet etmektedir.”³³⁷

Başka bir yerde ise Abdullah b. Ebî Hedred’in sahabe olduğunu bir takım delillerden sonra ortaya koymuştur: “Muhammed b. Ca’fer b. İbn Zübeyr’den o da Abdullah b. Ebî Hedred’den rivayetle şöyle demiştir: “Ben Rasulullah’ın Eşca’ Vadilerinden bir vadi olan İdam’a gönderdiği seriyyedeydim. Bütün bunlar onun sahabî olduğuna delildir.”³³⁸

3.6. Hadiseleri Sonuçlarına Göre Değerlendirmesi

İbnü’l-Esîr, Hz. Davûd’un hayatını anlattığı dönemlere ilişkin haberleri aktardıktan sonra şu sonuçları çıkarmıştır:

“Bazı âlimler bu olayın, dinin aslını teşkil eden aslî hükümlerin dışında kalan ferî hükümlerde her içtihad sahibinin isabet ettiğine bir delil teşkil ettiğini söylediler.

³³⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, IX: 379.

³³⁷ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gabe fi Ma’rifeti’s-Sahabe*, III: 55

³³⁸ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gabe fi Ma’rifeti’s-Sahabe*, III: 211

Çünkü Hz. Davûd, Allah katındaki doğru hükmü isabet ettiremedi. Hz. Süleyman ise isabet ettirdi. Bununla beraber Allah her ikisi için de: [Hepsine de bir hüküm ve ilim verdik.]³³⁹ buyurdu.”³⁴⁰

Hz. Davûd ve Hz. Süleyman’ın hükümlerinin, halkın nazarında muteber olduğunu Kur’an’da geçen ifadelerden anlamaktayız.³⁴¹ Bu iki peygamberin bir dava konusundaki verdikleri farklı hükümler, İslâm tarihi kaynaklarında geçmekte ve rivayete göre bu meselede Hz. Dâvûd bir hüküm vermiş, fakat oğlu Süleyman’ın vermiş olduğu hüküm daha mâkul olduğu ifade edilmiştir.³⁴² İbnü’l-Esîr de bu konudaki bilgileri aktarmış ve bu olaydan bir sonuç çıkarmış, bu doğrultuda bir değerlendirme yapmıştır.

Bir başka örnek olarak; Peygamber (s.a.v)’in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir’in Üsâme b. Zeyd’i ordu sevk etme görevine getirme kararının sonuçları hakkında şunları anlatır: “Üsâme ordusunun gönderilmesi Müslümanlara en çok faydası dokunan işlerden biri olmuştur. Çünkü Araplar: “Eğer onların güçleri yerinde olmasaydı bu orduyu göndermezdi.” diyerek yapmak istedikleri pek çok şeyden geri kalmışlardı.”³⁴³

İbnü’l-Esîr bu ifadeleriyle, Üsâme ordusunun gönderilmesi hadisesini sadece kronolojik bir vakıa olarak görmediğini anlamaktayız. Daha geniş bir bakış açısıyla bu olayın genel bir İslam tarihine etkisi olduğunu ifade etmektedir. Böylelikle onun olayların sonuçlarını değerlendirirken bu bakış açısına göre ifadelerini şekillendirdiğini görüyoruz.

Abbasî halifesi Mansur’un vefatını anlattığı bölümde şu ifadelere yer vermektedir: “Mansûr’un ileri derecede bir fesahat ve belâğata sahip olduğunun göstergesi onun konuşmaları ve vasiyetleridir. Mansûr’un cimri bir kişi olması bir tarafa, zamanının en önemli simalarından biri olduğu yukarıda geçen mektuplar ve diğer belgeler ile desteklenmektedir.”³⁴⁴ Görüleceği üzere İbnü’l-Esîr, Mansur’un hayat hikâyesini anlattıktan sonra şair ve sanatçılara karşı beslediği muhabbetten bahsetmiştir. Yanında daima bir şair ve sanatçı bulundurduğunu ifade eden İbnü’l-Esîr,

³³⁹ Enbiya Sûresi, 21: 79

³⁴⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I: 175

³⁴¹ Enbiya Sûresi, 21: 79; Sâd Sûresi, 38: 21-25.

³⁴² Ömer Faruk Harman, “Dâvûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 1994, IX: 21-24

³⁴³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, II: 200, Ebû Hudhud, *İbnü’l-Esîr ve Devruhu fi’l-Kitabeti’t-Târîhiyye*, 186

³⁴⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, V: 223

kendisinin de şiirle meşgul olduğunu aktarmıştır. Yazmış olduğu şiirlerden örnekler getirdikten sonra da şiir ve sanat ile meşgul olmasının sonucu olarak böyle bir değerlendirmede bulunmuştur.

Salahaddin Eyyûbî'nin, Cübeyl bölgesi emirini serbest bırakması hususunda eleştirirken şu ifadeleri kullanır:

“Cübeyl'e gelince, şehrin hâkimi, krallarıyla beraber Dımaşk'a gönderilen esirler arasındaydı. Salâhaddin, Dımaşk'taki naibiyle konuşup salıverilmesi karşılığında Cübeyl'i teslim etmeyi teklif etti, nâib de durumu Salâhaddin'e bildirdi. Salâhaddin onu emniyet tedbirleri altında elleri bağlı olarak huzuruna getirtti. Ordu o sırada Beyrut önlerindeydi. Cübeyl hâkimi kalesini teslim etti ve oradaki Müslüman esirleri serbest bıraktı. Salâhaddin de kararlaştırılan şartlarla onu salıverdi. Cübeyl hâkimi Haçlıların ileri gelenlerinden olup ileri görüşlü kurnaz ve belâlı bir zat idi. Bu vasıflarıyla Haçlılar arasında darb-ı mesel olmuştu. Müslümanların çok katı bir düşmanıydı. İleride anlatılacağı üzere, onun serbest bırakılması Müslümanların zayıf duruma düşmesinin sebeplerinden biridir.”³⁴⁵

Görüldüğü üzere İbnü'l-Esîr'in olayları meydana getiren gelişmelere bakmakla yetinmeyip olayların sonuçları üzerinde durması, onun, tarih ilminin sürekli kronoloji ile ilgilendiği gibi oldukça sığ bir görüşün ne kadar yanlış olduğunu bizlere anlatmak istediğini yansıtmaktadır.

Konuyla ilgili İbnü'l-Esîr'in diğer iki eseri *Üsdü'l-Gâbe* ve *el-Lübâb*'ı da inceledik. Ancak bu eserler, biyografi yazıcılığı türünden eserlerdir. Bu tür eserlerde tarih yazıcılığı eserlerinde yer alan olay örgüsü bulunmamaktadır. Olay örgüsü bulunmayan bir eserde sonuç çıkarma imkânı bulunmadığı için bu eserlerden konuyla ilgili örnekler bulamadık.

3.7. Dinî Ve Etik Kriterlere Veya Konunun Duyarlılığına Göre Bazı Ayrıntıları Görmezden Gelmesi Veya Reddetmesi

Ahlak, insanların dünya görüşlerinden, onun sonuçları olan ideallerden kaynaklanır ve bu dünya görüşünden elde ettikleri güce dayanır. Dine dayalı dünya görüşü ahlakiliği besleyen en güçlü öğedir; çünkü o yalnızca bir dünya görüşü değil, insan ruhundan kaynaklanan bir şeydir ve bu nedenle belli dönemlerdeki

³⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X; 152.

dalgalanmalardan etkilenmez. Salt toplumsal şartların bir sonucu olan ahlakilik, bu kararlılık ögesinden yoksundur, çünkü herhangi bir güçlük karşısında kırılabilir ve çoğunlukla da mevcut toplumsal ölçülere uygun olarak teşekkül eder. İşte bu sebeple en başta Müslüman olan bir kimse bu konular üzerinde dikkatlice durmak zorundadır.

Ahlakın bireysel olmasının yanı sıra bir de dışarı dönük tarafı vardır ki aslında kendi ahlakiliğinin bir sonucudur. Konumuzla ilgili olan tarafı ise insanlar hakkında tam bir bilgi sahibi olmaksızın haklarında konuşmak ve değerlendirmeler yapmaktır. Dikkat edilirse “haklarında konuşmak” ifadesini olumlu ya da olumsuz şeklinde sınırlandırmadık. Çünkü “konuşmak” fiili kendi içinde pek çok fayda barındırdığı gibi aynı zamanda bir o kadar tehlike barındırmaktadır. Kültür mirasımızı yansıtan gelenek ve göreneklerde de bu söylemimizin karşılığını bulmak mümkündür.

İbnü'l-Esîr de bu hususlara dikkat etmiş olmalı ki insanlar hakkında konuşmaktan, özellikle olumsuz ifadeler kullanmaktan çekinmiştir. Birkaç örnek verecek olursak; Ebû Zer el-Ğifârî'nin Rebeze'ye sürgüne gönderilmesi konusunda şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Bu yıl içinde Ebû Zer el-Ğifârî Şam'dan Medine'ye gönderilmiş ve bu hususta birçok sebep ileri sürülmüştür. Bu sebepler arasında Muâviye'nin, Ebû Zer'e sebbetmesi, onu ölümle tehdit etmesi gibi şeyler nakledilir ve Şam'dan Medine'ye gönderilmesi ve Medine'den sürgün edilmesi gibi acı olaylar zikredilir. Ancak bu acı olayların anlatılması pek doğru olmaz. Bunlar doğru olsa bile Hz. Osman'a bu konuda hak vermek gerekir, çünkü devlet başkanının emri altında bulunanları tedip etmeye hakkı vardır. Bu ve bu gibi konularda devlet başkanı yetkilidir. Bunun için de Hz. Osman'ın kınanması mümkün değildir. Fakat bütün bunlara rağmen ben bunları anlatmaktan hiç hoşlanmıyorum.”³⁴⁶

Yine Hz. Osman'ın şehit edilmesini anlatırken şu ifadelerle anlatır:

“Hz. Osman'ı öldürmek üzere gelenlerin Medine'ye neden geldiklerini daha evvel yukarıda zikretmiştik. Bu adamların Hz. Osman'ı öldürmek için delil ve sebep olarak gösterdikleri hususları bir kenara bırakıp onlardan söz etmedik. Şimdi ise burada Hz. Osman'ın nasıl şehit edildiğini ve bu işin nasıl başladığını, insanların ona ellerini

³⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III: 10; Ebû Hudhud, *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fi'l-Kitabeti't-Târîhiyye*, 186

uzatmaya ve onu şehit etmeden evvel yapmış oldukları işlere nasıl cesaret ettiklerini anlatmaya çalışacağız.”³⁴⁷

Başka bir yerde İbnü'l-Esîr, İbn Zübeyr ile İbn Abbâs arasında geçen konuşmanın içeriğine dair bilgi vermeden sadece böyle bir olayın yaşandığına işaret eder. İçeriğe dair bilgi vermemesinin nedeni olarak da bağlamdan anladığımız kadarı ile konuşmalarında ağır sözler bulunmasıdır:

“Abdullah b. Zübeyr, Muhammed b. Hanefiyye'ye Mekke'den gitmesi için ısrar etti. Muhammed b. Hanefiyye ile birlikte olanlar Abdullah b. Zübeyr ile savaşmak için izin istediler. Ancak onlara izin vermedi ve şöyle dedi: “Allah'ım, sen Abdullah b. Zübeyr'e zilletin ve korkunun elbisesini giydir. Ona ve onun taraftarlarına insanları koyunlar gibi güden kişiyi musallat et!” Daha sonra Muhammed b. Hanefiyye oradan Tâif'e gitti. Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Zübeyr'in yanına girdi ve ona oldukça ağır konuştu. Aralarında karşılıklı olarak bir konuşma geçti ki, onu burada zikretmeyi uygun bulmuyoruz.”³⁴⁸

Bu örneklerde de görüleceği gibi İbnü'l-Esîr, haberin doğruluk değeri ne olursa olsun ahlakî ölçütlere riayet etmiş ve buna aykırı olan haberleri kitabına almaktan imtina etmiştir.

3.8. Kişiler Hakkında Karakteristik Ve Psikolojik Değerlendirmelerde Bulunması

Klasik dönemden geç döneme kadar İslâm tarihçileri, yaşadıkları dönemden veya geçmişte yaşamış yöneticilerden kitaplarında bahsetmişlerdir. Her tarihçinin değerlendirme ölçütleri farklılık gösterebileceği gibi, temel konularda hemen hemen aynı ölçütleri kullanmışlardır. Yöneticinin Allah'a ve tebaasına karşı sorumlulukların işlenmesi ana omurgayı oluştururken, sadece kendisini ilgilendiren (bireysel) hususlar tali olarak işlenmektedir. Hakiki din ve onun unsurlarının tasdik edilmesi ve bu unsurlar cömertçe desteklenirken sıradan insanlara, adaletle ve itidalle muamele edilmesi teşvik edilmiştir. Zira genel prensip olarak tebaaya yönelik adalet, iyi devlet düzeninde kök salar.

İbnü'l-Esîr'de tarih yazımı geleneğini bu hususlara bağlı kalarak sürdürmüştür. Müslüman idarecilerini tahlil ederken genelde olumlu değerlendirmelerde bulunmaya

³⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, III: 58.

³⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IV; 54

gayret etmiştir. Çünkü yine genel bir prensip olarak kişinin beraati asıldır. Eserlerinde bu türden örneklere rastlamak mümkündür. Biz burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

İran Kısrası Enûşirvân'ın sözlerine yer verdiği ve sonrasında zikrettiği ifadeler bu konuda verilebilecek örneklerdendir:

“Şükür ve nimet, terazinin her iki tarafında gibidir. Hangisi ağır olursa, eşitlemek için hafif tarafa ağırlık eklenir. Eğer nimet çok olur, şükür az olursa, hamd azalır. Çok nimet çok şükür gerektirir. Şükür arttıkça nimet de artar, hattâ nimetin miktarı şükürün miktarını aşar. Ben, şükür hakkında tefekkür ettim ve onun bir kısmının sözle, bir kısmının da işle yerine getirileceğini öğrendim. ... Ben atalarımın hayatlarını inceledim ve yaptıkları işlere göre beni ödüllendirecek hiçbir şeyden geri durmadım. Halkın arasında iyi bir iz bırakacak, asker ve tebaanın yararına olacak hiç bir şeyden vazgeçemedim. Bilakis önem verip uyguladım. Onların iyi olmayan ve bozuk olan gidişatlarından da yüz çevirdim. Her zaman ecdat sevgisi beni içinde hayır olan iyiliklere yönlendirdi. Hint ve Bizans halklarının hayatlarını da gözden geçirdikten sonra iyi olan taraflarını aldım. Nefsanî isteklerimizin yönelimlerine karşı nefsimizle aramızda bütünüyle barış vaki oldu. Bunları dünyanın pek çok yerinde bulunan adamlarımızın hepsine ve nâiblerimize yazdım. (İbnü'l-Esîr:) Bu mûcîz bilgiye, kâmil bir zihne ve eşsiz muhamekesine işaret eden bu sözler üstünde yoğunlaşın bakın. İşte bu hasletlere sahip bir kimsenin dünyanın hayatı sona erene kadar adalet konusunda darb-ı mesel olmaya layıktır.”³⁴⁹

İbnü'l-Esîr, Enûşirvân'ın bu sözlerine yer verdikten sonra, söz sahibinin bu ifadeler doğrultusunda karakteri ve mizacı ile ilgili yorumlamalarda bulunmuştur.

İbnü'l-Esîr, İslam öncesi dönemlerde yaşamış bir hükümdarın sözlerinden örnekler verdikten sonra Emevî Devleti hükümdarlarından Mervan b. Muhammed hakkında şu ifadelere yer vermiştir: “Cesur ve kararlıydı, ancak süresi geçti (Devletin yıkılıyor olması yerinde ve zamanında bulunmadı), ne sertliği ne de cesareti ona fayda sağladı.”³⁵⁰

Abbâsî halifesi Mu'temid hakkında ise şu ifadeler geçmektedir: “Ardından, halifelik yaptığı zamanlarda erkek kardeşi Ebû Ahmed el-Muvaffak tarafından

³⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I: 353

³⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, V; 77.

mahkûm edildi ve o kadar dar bir hayat yaşıyordu ki bazen 300 dinara ihtiyaç duyuyordu da onu da bulamıyordu.”³⁵¹

Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh’dan itibaren Irak’ın önemli ailesinden olan Ebû Abdullah el-Berîdî hakkında ise şu ifadelere yer vermektedir: “... Bunun üzerine Ebû Abdullah el-Berîdî bölgeyi tamamen ele geçirmiş, halkına karşı son derece zalim ve insafsızca davranıp tüccarların mallarına el koymuş ve Frank kâfirlerinin bölge halkına yapmadığını yapmıştı. Hiç kimse de onu, bu yaptıklarından alıkoymaya çalışmamıştı. Halka karşı bu şekilde zalimce davranırken hiç de dinî bir korkusu olmadığı gibi buna pek aldırış ettiği de yoktu. Ayrıca bütün kardeşlerini de tekrar iş başına getirmişti.”³⁵²

Eyyûbî hükümdarlarından ve Salahaddin Eyyûbî’nin kardeşi olan el-Melikü’l-Âdil ve çocukları için yaptığı değerlendirmeler de dikkate şayandır;

“Her hükümdarın vefatından sonra o hükümdarın çocukları arasında sanki alışılmış bir âdet olarak meydana gelen ihtilaf ve anlaşmazlıklar el-Melikü’l-Âdil’in oğulları arasında gerçekten görülmüş değildi. Aynen bir tek kişiymiş gibi büyük bir ittifakla birbirlerine destek olmuşlardı. Onların her biri diğerlerine son derece itimad ediyor ve kardeşinin yanına kalkıp gittiğinde hiç asker almaksızın tek başına varıyor ve birbirlerine son derece güveniyorlardı. İşte bundan dolayı da hükümranlıkları ve yönetimleri bir hayli düzenli gitmişti. Onlar yönetimin en güzelini ve en iyi hükümdarlığı babalarından öğrenmişlerdi. Yemin ederim ki hükümdarların en mükemmelleri bu ailenin hükümdarları idi. Son derece yumuşak huylu insanlar olup cihadı sever, İslam’a karşı samimî olup gayretle İslâm’ı savunurlardı. Dimyat’ta gösterdikleri cihat örneği bütün özelliklerini ortaya koyan bir davranış idi. Onlardan el-Melikü’l-Eşref mala hiç önem vermeyen bir kimse olup dünyanın mallarında hiç gözü olmadığı ve son derece iffetli ve tok gözlü davrandığı için eline geçirdiği her şeyi anında ve süratle dağıtırdı. Benzeri duyulmamış bir şekilde etrafına ihsanlarda bulunurdu.”³⁵³

Abbâsî ihtilalinin en önemli figürlerinden olan Ebû Müslim el-Horasânî’nin Abbâsîler döneminde öldürülmesi başlığı altında şu ifadelere yer vermektedir:

³⁵¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, VI: 370.

³⁵² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, VII: 79.

³⁵³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, X: 394.

“Göreve geldiğinde yakınlarından bir kimse ona şöyle dedi: “Mecûsî dihkâmî Fâzûsiyân’ın mallarından faydalanmak için Nişâbûr’u fethet.” Ebû Müslim şu şekilde karşılık verdi: “Onun bize yardımı dokunmuştur” Nişâbûr’u fethettiğinde kendisine Fâzûsiyân’ın hediye etmiş olduğu eşyalar getirildi ve şöyle denildi: “Mallarının tamamını istemek varken ondan gelen bu hediyeleri kabul etme.” Ebû Müslim: “Onun benim katımda bir değeri vardır.” dedi ve kendisine, adamlarından birine ve mallarına göz koymadı. İşte bu onun son derece iyi niyetlere sahip olduğunu ve kişiliğinin olgunluğunu gösteriyor.”³⁵⁴ İbnü’l-Esîr, Ebû Müslim’in olaylar karşısında takındığı tavrın onun iyi niyetli ve insanlığının yüksek bir seviyede olması gibi şahsiyet ve mizacına ilişkin verilerden hareketle bir takım tespitlerde bulunmuştur.

İbnü’l-Esîr’in bir diğer eseri olan *Üsdü’l-Gâbe*’de de bu tür örneklere rastlamak mümkündür:

Rebî b. Ziyâd hakkındaki “Hayırlı ve mütevazı bir kimseydi”³⁵⁵ ifadesi, Seleme b. Ekva’ ve Abdurrahman b. Abdullah b. Osman hakkındaki “O cesaretli ve çok iyi bir nişancıydı.”³⁵⁶ İfadeleri ve Abbas b. Mirdâs es-Sülemî hakkındaki “İyi bir şair, cesur ve meşhur bir kimseydi.”³⁵⁷ İfadesi bu konuda verilebilecek örnekler arasında yer almaktadır.³⁵⁸

İbnü’l-Esîr’in bir diğer eseri olan *et-Târîhü’l-Bâhir*’de de bu tür örneklere rastlamak mümkündür. Zengî hükümdarlarından İmadüddîn Zengî’nin vefatı hakkında açtığı başlık altında şu ifadelere yer vermektedir:

“Onun dinî (yaşamı) hayırlıydı. Ne var ki Şafî mezhebine karşı aşırı taassup sahibiydi. Şafî fakihleri zemmeden sözler söylerdi. Sancar’da bir hanefî medresesi kurması ve o medresenin vakıf işlerini evlatlarından şafii olmayıp hanefî olanlara verilmesini şart koşması onun taassubundandır. İşte bu taassubun ileri seviyesidir.”³⁵⁹

Başka bir yerde bir başka Zengî hükümdarı olan Nureddin Arslanşah hakkında bilgiler verdikten sonra şu sözleri söyler: “Huzuruna gelen birisi kim olursa olsun kendisi müsaade etmedikçe oturamazdı... Fakat bir âlim, bir sûfi veya fakir birisi

³⁵⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, X: 113

³⁵⁵ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gabe fi Ma’rifeti’s-Sahabe*, II: 255

³⁵⁶ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gabe fi Ma’rifeti’s-Sahabe*, II: 257, III: 462

³⁵⁷ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gabe fi Ma’rifeti’s-Sahabe*, III: 167

³⁵⁸ el-Cühenî, “*Mevaridü İbni’l-Esîr ve Menhecuhû min Hilâli Kitâbihî Üsdü’l-Gabe fi Ma’rifeti’s-Sahabe*”, 129-130

³⁵⁹ İbnü’l-Esîr, *et-Târîhu’l-Bâhir fi’d-Devleti’l-Atabekiyye*, 191

yanına girdiğinde onun için ayağa kalkar ve önünde yürürdü. Yanına oturur ve insanlardan en yakını oymuş gibi söyleyeceklerini söylerdi.”³⁶⁰

İbnü'l-Esîr *el-Kâmil* adlı eserinin mukaddimesinde, tarih ilminin dünyevî faydalarını anlatmıştı. Bu faydalardan birisi de tarihin ahlakî meziyetler üzerindeki önemine dikkat çekerek onun bu meziyetler üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu ifade etmişti. Bu düşüncelerden hareketle İbnü'l-Esîr, tarih boyunca yaşamış kimselerin hayatlarından kesitler sunarak ahlakî özelliklerine değinmiştir. Böylece gelecek nesiller için ahlakî meziyetlere sahip olmanın hem bu dünya hem de ahiret hayatında kendilerini saadete ulaştıracağını düşünmektedir.

³⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu 'l-Bâhir fi 'd-Devleti 'l-Atabekiyye*, 171-172.

SONUÇ

İslam tarihi Müslümanların yazdıkları veya Müslümanlara dair yazılan tarihtir. İslam tarih yazıcılığı ise müelliflerin İslam tarihi konularını kaleme alırken takip ettikleri metotların tarihsel ve biçimsel özelliklerini incelemektir. İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh* adlı eseri genel islam tarihi yazıcılığının en güzel örneklerindedir. İlk insan Hz. Âdem'den itibaren yaşadığı döneme kadar yaşanmış tarihî olaylar bu kitapta işlenmiştir. Kitapta sistematik bir biçimde olayların ele alındığı tespit edilmiştir. Kullandığı kaynaklar arasında Kur'an-ı Kerim, sahih hadisler, ehl-i kitap ve diğer milletlere ait bilgilerin yer aldığı görülmüştür. *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe* ve *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb* adlı eserleri şekilsel olarak biyografik bir eser olmakla beraber içerdiği bilgiler itibariyle tarihî bilgiler ihtiva etmektedir. Modern dönem tarih anlayışlarından olan insan merkezli tarih anlayışından çok önceki dönemlerde bu ve benzeri eserlerin yazılması İslam tarih yazıcılığı ile arasındaki farkı göstererek göstermiştir. Bir diğer eseri *et-Târîhü'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye* adlı eseri ise bölgesel/sınırlı tarih yazıcılığı türünde kaleme alındığı ve ele aldığı dönemin olaylarına ilişkin bilgileri birincil kaynaklardan aktarıldığı tespit edilmiştir.

İbnü'l-Esîr'in, İslâm tarihçilik geleneği içinde yetiştiği ve bu bakış açısıyla eserlerini kaleme aldığı görülmüştür. Öncelikle hayatı hakkında bilgiler vererek hayatının tarihçiliği üzerinde etkisi olup olmadığını tespit ettikten sonra bireyin içinde doğup büyüdüğü ailenin, hayat standartlarının, hocalarının, öğrencilerinin vb. kişi üzerinde olumlu veya olumsuz birtakım tesirler gösterdiği görülmüştür. Sırasıyla; İbnü'l-Esîr, köklü bir aileden gelmekte ve çalışmalarını yaparken bu köklerden beslenmektedir. Ailenin, İbnü'l-Esîr'in yaşadığı dönemde varlıklı olması yaşamın getirdiği zorluklardan berî olmasına ve ilim talibinin gerek duyduğu sakin zihin ve sağlıklı bir beden getirmiş olduğu meziyetleri kullanmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan, aile büyüklerinin dönemin siyasetçileriyle yakın temas halinde olması kuşkusuz ilerde İbnü'l-Esîr'in kişiliğinin ve âlim vasfının oluşmasında etkisi olmuştur. Özellikle devlet yöneticileri ile kurduğu yakın ilişki, yaşadığı dönem tarih yazıcılığında hâkim olan devlet veya siyasî tarih yazıcılığı tecrübelerine katkılar sağlamıştır. Hocalarına gelince İslam'ın ilk yıllarından İbnü'l-Esîr'in yaşadığı zamana kadar islam tarih yazıcılığı geleneği kesintisiz bir biçimde devam etmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise öğrencileri İbnü'l-Esîr'in ortaya koyduğu eserleri sonraki nesillere aktarmışlar ve İbnü'l-Esîr'in eserlerinin günümüze kadar ulaşmasında önemli bir rol

oynamışlardır. Yûnînî, Sıbt İbnü'l-Cevzî, İbnü's-Sâî, İbn Seyyidinnâs ve Zehebî gibi tarihçiler kendisinden etkilenmişler ve eserlerini bu doğrultuda hazırlamışlardır.

Bütün bunların yanı sıra İbnü'l-Esîr İslâm dünyasının zor günlerden geçtiği bir dönemde yaşamıştır. Bir taraftan Moğollar, diğer taraftan haçlıların İslam dünyasına olan saldırıları Müslüman coğrafyayı derinden sarsmış ve bu sorunlara karşı ortak akılla çözümler sunmaya sevk etmiştir. Böylesi bir ortamda genelde İslam coğrafyası kendi bünyesinde derin izler taşırken, özelde böyle bir coğrafyada yetişen ve yaşayan bir birey olarak İbnü'l-Esîr de bu izleri kendi bünyesinde taşımaktan hâlî olmamıştır. Sonuç olarak dağılmakta olan ve ciddi zararlar alan İslâm dünyasının bu durumlardan ancak birlik ve beraberlikle selamete ulaşacağı fikri İbnü'l-Esîr'de yerleşmiştir. Meşhur tarih kitapları *el-Kâmil fi't-Târîh* ve *et-Târîhü'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*'yi incelediğimizde tarihi olayları aktarırken çoğu zaman satır aralarında bu anlayışı muhataplarının zihinlerine işlemeye gayret göstermiştir. Böylelikle, toplum-birey ilişkisinde, bireyin tek taraflı bir aksiyon gösteremeyeceğini, toplumun da aynı değer ve önemi haiz olduğu fikri İbnü'l-Esîr özelinde desteklenmiştir.

İbnü'l-Esîr'in eleştirilere konu olan *el-Kâmil fi't-Târîh* adlı eserinden hareketle tarih hakkındaki görüşlerini ve tarih yazıcılığında kullanmış olduğu metot incelendiğinde özellikle XVIII-XIX. Yüzyıllarda oryantalist çalışmaların yoğunluk kazandığı bir dönemde bu eleştirilerin haksız ve taraflı olduğu görülür. Hristiyan ve Yahudi tarihçiliğinin kendi ifadeleriyle orta çağda iflas ettiği bir dönemde İbnü'l-Esîr'in sahip olduğu tarihçilik anlayışı ile karşılaştırılması sonucunda, büyük ölçüde bu eleştirilerin haset ürünü olmuş olabileceği kanaati uyandırmaktadır. Bunun sebebi İbnü'l-Esîr'e ait özgün yönlerinin görmezden gelinerek sadece dönemin tarih yazıcılığı geleneğinde de var olan senetle rivayet sistemini ön plana çıkarılmasıdır.

İbnü'l-Esîr, tarihî bilgilere karşı eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Eleştirisini ilk olarak elindeki bilgilerin Kur'an-ı Kerim ve sahih hadislerle uyumuna bakmıştır. Eğer elindeki bilgiler bu uyumu sağlamıyorsa tereddütsüz bir biçimde reddetmiştir. Eğer ki bu bilgiler Kur'an-ı Kerim veya hadislerde geçmiyorsa gerçekliğe uygunluğu sorgulamıştır. Bu aşamada da bir problemle karşılaşılmazsa bilginin ilişkili olduğu coğrafyada yaşayan kimselerden geldiğine dikkat etmiştir. Diğer taraftan İbnü'l-Esîr, kitabı *el-Kâmil*'i derlerken temel aldığı Ebu Ca'fer et-Taberî'nin *Tarih*'i de bu eleştirilerin dışında kalmamıştır. Özellikle bu eleştiriler ve itirazlar bisetten önceki

dönemlere ilişkindir. İbnü'l-Esîr'in tarihî olaylara eleştirel bir bakış açısıyla bakması, tarihin sadece hikâyeler, haberler, konuşmalar ve olaylar olmadığı düşüncesini hâiz olduğunu göstermiştir. Tarihin geçmişteki faaliyetlerin muhtelif yönlerini inceleyerek insanı ve toplumları anlamak için bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Tarihî olayların nedensellik ilişkileri izleyerek düzenlendiği ve bu olayların tarihî kuralları gösteren bir araç olduğu gerçeğine dayanarak bu kıstasla olayları değerlendirmiştir.

İbnü'l-Esîr, ihtilafli veya zayıf olduğunu düşündüğü olayları değerlendirirken sonuca ulaşılması için yeterli verilerin bulunmaması halinde sadece genel kanaati aktarmakla yetinmiştir. Bunun sebebi tarih içinde yaşanmış olayları, bir ibret alma aracı olarak tasavvur etmesinden kaynaklanmaktadır. Sonuçları tespit edilemeyen haberler, bu tasavvurun önünde engel teşkil etmektedir.

İbnü'l-Esîr olayları titizlikle tetkik etmiştir. Onun geniş coğrafyalara ait bilgileri ona bu imkânı tanımıştır. Romalılardan, İranlılardan, Mecûsilerden, Araplardan vb. pek çok bilgiyi temin etmiş ve eleştirel bir okumaya tâbi tutarak olaylar arasındaki çelişkileri dikkatli bir şekilde tespit etmiştir.

İbnü'l-Esîr'in bir diğer değerlendirme yöntemi ise aklî esasları kullanmasıdır. Burada aklî esaslardan kastımız kronolojik tutarsızlıklar, sebep-sonuç ilişkisi, öncelik-sonralık ilişkisi gibi mantıksal esaslardır. O, haberlerin mantıksal tutarlılıklarını şekil itibariyle değerlendirmiştir. Mantığın bir diğer konusu olan içeriğe dair (tasavvur) değerlendirmeleri daha azdır. Çünkü önermelerin şekilsel tutarsızlığını tespit etmek nesnel ve kanıtlanabilir. Fakat içeriğe dair bir tutarsızlık tespit etmek öznel ve özellikle tarih gibi sosyal bir disiplin için şekilsel tutarsızlık tespit işlemine nispeten kanıtlanması daha zordur.

Yukarıdaki paragrafla paralel olarak özellikle biset öncesi dönemlere ilişkin haberlerde yer alan gerçek dışı öğeleri eleştirmiştir. Fakat bu dönemlere ilişkin Müslümanlara ilişkin haberleri eserlerine almış ve bu haberler hakkında değerlendirme yapmamıştır. Fakat bu tür haberler tercihi yön vermiştir.

İbnü'l-Esîr'in kullandığı haber kaynakları arasında Kur'an-ı Kerîm, sahih hadisler, Müslüman ve gayrimüslim tarihçiler yer almaktadır. Bu kaynakların birbiriyle çelişkisi olması durumunda bu sıralamaya tabi tutmuştur. Sıra bakımından hangisi daha önce ise onu temel almış diğerlerini sorgulamıştır.

Tarihi bir ibret çıkarma aracı olarak gören İbnü'l-Esîr, tarihî olaylardan sonuçlar çıkararak sonraki nesillere bu çıkarımları aktarmıştır. İbnü'l-Esîr, tarihi, aynı zamanda ahlakî değerlerin aktarımı için aracı olarak kullanmıştır. Eserlerinin pek çok yerinde satır arası olarak bu düşünceyi aktarmaya çalışmıştır. Diğer taraftan ahlakî açıdan uygun olmayan davranışlardan uzak durmaya gayret etmiştir.

İbnü'l-Esîr tarihi, kişi ve toplumların sadece dünya sahnesinde görevlerini tamamlayıp bu dünyadan ayrılanlar olarak değil aksine kendilerinden sonrakiler için birer ibret ve ders çıkarma aracı olduğunu ifade etmiş ve olaylara bu açılardan bakmıştır.

İbnü'l-Esîr'in eserlerindeki tutarlılık göz önünde tutulduğunda günümüz İslam tarihi alanındaki çalışmalar yapan kimseler için de bir örneklik teşkil etmektedir. Diğer taraftan kaleme aldığı eserler arasındaki çeşitlilik salt tarih çalışmalarının kronoloji çalışmalardan ibaret olmadığını göstermektedir. Bu nedenle tarihçilerin bu hususa da riayet etmeleri tavsiye edilmektedir.

İbnü'l-Esîr'in meşhur Müslüman tarihçilerden biri olması sonraki dönem yapılacak çalışmalar için önemini korumaya devam etmektedir. İbnü'l-Esîr'in tarih anlayışı ve metodolojisini bu amaçla inceleyecek araştırmacılar için bâkir bir alan olma özelliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- EL-ABDE (ABEDE), Muhammed. “İbnü'l-Esîr ve Mevkifuhû mine'l-Devleti'l-Ubeydiyye ve Ba'zi'd-Düveli'l-Muasıra Lehâ”, *Mecelletü'l-Beyân*, 9 (Rebîu'l-Âhir 1408/1988): 54-60 (Erişim: 15 Şubat 2020).
- BELÂZÛRÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892-93). *Ensâbü'l-Eşraf*. Thk. Süheyl Zekkar ve Riyad ez-Zirikî. Beyrut: Dârü'l-Fîkr, 1996.
- BEYHÂKÎ Ebu'l-Hasan Zahirüddin Ali b. Zeyd b. Muhammed (ö. 565/1169), *Lübâbü'l-Ensâb ve'l-Elkâb ve'l-A'kâb*, thk. es-Seyyid Mehdî er-Recâi Kum: Ayetullahi'l-Uzma el-Mar'aşi, 2007.
- BOLAY, Süleyman Hayri. “Akıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. II: 246-247 İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1989.
- EL-CÜHENÎ, Hannan bt. Abdilbâkî “*Mevaridü İbni'l-Esîr ve Menhecuhû min Hilâli Kitâbihî Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rîfeti's-Sahâbe*”, Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2014.
- ÇELEBÎ, Kâtib (ö. 1067/1657). *Keşfü'z-Zunun*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941. _____ . *Süllemi'l-Vusûl ila Tabakâti'l-Fuhûl*. Thk. Mahmud Abdulkadir Arnaut. İstanbul: İRCİCA, 2010.
- ED-DEHÎL, Süleyman. “Nazratün fî Kitâbi'l-Kâmil li İbni'l-Esîr”, *Mecelletü'l-Beyân*, 12 (Şevvâl 1408/1988): 73-84 (Erişim: 15 Şubat 2020).
- DURMUŞ, İsmail. “Ziyâeddin İbnü'l-Esîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXI: 30-32. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2000.
- EBÛ DAVÛD, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî (ö. 275/889). *Sünen-u Ebî Davûd*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, t.y.
- EBÛ HUDHUD, Tarık Mahmud. *İbnü'l-Esîr ve Devruhu fî'l-Kitabeti't-Tarihiyye*. Ürdün Üniversitesi, 2009.
- ERUL, Bünyamin. “Üsdü'l-Gâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XLII: 363. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- FÂSÎ, Ebü't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali. *Zeylü't-Takyid fî Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesanid*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- FAYDA, Mustafa. “Ömer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXIV: 44-51 İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi. “Hasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XVI: 282-285. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi 1997.
- GABRIELI, Francesco. *Arab Historians of the Crusades*. London: Routledge, 2009.
- GIBB, H. A. R. “Notes on the Arabic Materials for the History of the Early Crusades”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 7/4 (Şubat 1935): 739-754.
- HARMAN, Ömer Faruk. “Dâvûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. IX: 21-24. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994.
- HİZMETLİ, Sabri. *İlk Dönem İslam Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- İBN HACER el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed (ö. 852/1449). *Lisânü'l-Mîzân*. Beyrut: Müessesetü'l-İlmi li'l-Matbuat, 1986.
- _____, *Tebzirü'l-Müntebih bi-Tahriri'l-Müştebih*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
- İBN HALDÛN, Ebü Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406). *Mukaddime*. Trc. Halil Kendir. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2017.
- _____. *Târîhu İbn Haldun*. Thk. Halil Şehhade. Beyrut: Dârü'l-Fîkr, 1988.
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282). *Vefeyâtü'l-A'yân Ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*. Beyrut: Daru Sadır, 1971.

- İBN HAZM, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî (ö. 456/1064). *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İBN KAYYİM, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed El-Cevziyye (ö. 751/1350), *Cilâü'l-Efhâm fi's-Salat Ve's-Selam alâ Hayri'l-En'âm*, thk. Şuayb el-Arnaut, Abdülkadir Arnaut, Kuveyt: Dârü'l-Urube, 1987.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fîdâ (ö. 774/1373). *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1970.
- İBN MENDEH, Ebu Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed (ö. 395/1005). *Ma'rifetü's-Sahabe*. Thk. Amir Hüseyin Sabri. el-Ayn: Camiatü'l-İmarati'l-Arabiyyeti'l-Müttehide, 2005.
- İBN ŞÂME, Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî (ö. 660/1268), *Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbâr-ı Devleteyn*. Beyrut: Daru'l-Cîyl, 1974.
- İBN TAGRİBERDÎ, Ebu'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf (ö. 874/1470). *En-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve'l-Kahire*. Mısır: Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî-Daru'l-Kütüb, 1909.
- İBNÜ'D-DÜBEYSÎ, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Saîd b. Yahyâ b. Alî (ö. 637/1239). *El-Muhtasarü'l-Muhtâc*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed (ö. 597/1201). *El-Muntazam fi Târîhi'l-Müluk ve'l-Ümem*. Thk. Muhammed-Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Muzaffer Şemsüddîn Yusuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî (ö. 654/1256). *Mir'âtu'z-Zaman fi Tevarîhi'l-A'yân*. Thk. İbrahim Zeybek. Dimaşk: Daru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 2013.
- İBNÜ'L-ESİR, Ebu'l-Hasan İzzüddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (ö. 630/1233). *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*. Thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.
- _____. *el-Kâmil fi't-Târîh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- _____. *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- _____. *Târîhu'l-Bâhir fi Devleti'l-Atabekiyye*. Thk. Abdülkadir Ahmed Tuleymât. Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Hadîse, 1963.
- İBNÜ'L-FAKÎH, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî (ö. 3-4/9-10. yüzyıl). *Kitâbü'l-Büldân*. Thk. Yusuf el-Hâdî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1996.
- İBNÜ'L-FUVATÎ, Ebu'l-Fazl Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Bağdâdî el-Hanbelî (ö. 723/1323). *Mecmeu'l-Âdâb fi Mu'cemi'l-Elkâb*. Thk. Muhammed Kazım. İran: Müessetü't-Taba' ve'n-Neşr, 1416.
- İBNÜ'L-KIFTÎ, Ebu'l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrâhîm (ö. 646/1248). *İnbâhü'r-Ruvât Ala Enbahi'n-Nühât*. Kahire-Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Arabî-Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1982.
- İBNÜ'N-NECCÂR, Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmud b. el-Hasen b. Hibetillâh el-Bağdâdî (ö. 643/1245). *Zeylu Târîh-i Bağdâd*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İBNÜ'S-SÂÎ, Ebû Tâlib Tâcüddîn Alî b. Eneceb b. Osmân el-Hâzin el-Bağdâdî (ö. 674/1276). *Ed-Dürrü's-Semîn fi Esmâi'l-Musannifîn*. Thk. Ahmed Şekvi Benbiyn - Muhammed Saîd Hanşi. Tunus: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009.
- İSNEVÎ, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdürrahim b. el-Hasan (ö. 772/1370), *Tabakâtü's-Şâfiyye*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002

- M. AHMAD - M. HILMY. "Some Notes on Arabic Historiography during the Zengîd and Ayyubid Periods (521/1127-648/1250)". *Historians of the Middle East*. Ed. Bernard Lewis. London: Oxford University Press, 1962.
- MAKDÎSÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 390/1000 civarı). *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*. Leiden: E.J. Brill, 1967.
- MEYSER, Muhammed, YAZICI, Muhammed Bahaüddin. "İbnü'l-Esîr Mevâriduhû ve Menhecuhû fî Kitâbeti Târîhu'l-Bâhir", *Mecelletü't-Terbiyye ve'l-İlm*, (15/4 2008): 30-54
- MICHEAU, Françoise. "Ibn al-Athîr". *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant*. Leiden: Brill, 2014
- MUSA, Muhammed Hasan b. Akil. *Muhtârü'l-Masûn Min A'lâmi'l-Kurûn*. Cidde: Dârü'l-Endelüs el-Hadra, 1995.
- MÜNZİRÎ, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh (ö. 656/1258). *Et-Tekmile Li-Vefeyati'n-Nakale*. Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- NASKALÎ, Esko. "Sâsânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXVI: 174-176. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009.
- ÖNKAL, Ahmet. "Akabe Biatları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. II: 211. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1989.
- ÖZKAN, Mustafa. "İbnü'l-Esîr El-Cezerî'nin Hayatı Ve Târihçiliği", *Uluslararası Şırnak Ve Çevresi Sempozyumu (Türkiye-Şırnak, 14-16 Mayıs 2010)*, ed. M. Nesim Doru. 723-728. Ankara: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2010.
- _____. "İbnü'l-Esîr'in Tarih Metodolojisi", *Bilim Sanat ve Düşüncede Cizre Uluslararası Sempozyumu*, ed. M. Nesim Doru. 43-46. İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Moğollar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXX: 225-229, İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2005.
- ÖZLEM, Doğan. *Mantık*. İstanbul: İnkîlâp Kitapevi, 2004.
- PALATÎ, Venkat Rao. *All About History Teaching*. Güney Carolina: Lulu Book Publication, 2014.
- ROSENTHAL, Franz. "Ibn Al-Athîr". *Encyclopaedia of Islam*, III: 724-725. Leiden: Brill, 1986.
- SAFEDÎ, Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdillâh (ö. 764/1363). *el-Vâfi bil-Vefeyât*. Thk. Ahmed Arnaut - Mustafa Türkî. Beyrut: Daru İhyai't-Türas, 2000.
- SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi (ö. 562/1166). *el-Ensâb*. Haydarabad: Meclisu Dairati'l-Mearifi'l-Osmaniyye, 1962.
- SUBKÎ, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi (ö. 771/1370). *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*. Kahire: Hicr li't-Tıbbâti ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1992.
- ŞÂDÎ, Ali Salârî. "Tesîr-Pezîrî İbni- Haldun ez İbn Esîr". *Mutalaât-i Târîh-i Ferhengî*. 11 (2012): 53-76.
- TABERÎ, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (ö. 310/923). *Tarihü't-Taberî: Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.
- TUCKER, Judith E., "Biography as History", *Auto/Biography and the Construction of Identity and Community in the Middle East*, ed. Mary Ann Fay, New York: Palgrave Macmillan US, 2001.
- TULEYMÂT, Abdülkadir Ahmed. *İbnü'l-Esîr El-Cezerî: El-Müerrih*. Mısır: Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, 1969.

- TUNCEL, Metin - ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Cizre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XIII: 37-39. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1993.
- TÜRKÎ, Abdurrahman b. Abdullah b. Abdülmühsin, “el-Müerrih İzzüddin İbnü'l-Esîr ve't-Teşeyyu”, *Mecelletü Ulûmi's-Şeri'yye* 1 (1432): 71-150.
- ÜZÜM İlyas, “Rec'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXIV: 504-506. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2007.
- _____. “Şîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXVIII: 116-120. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2010.
- VELÎ, Abdulaziz Muhammed Nûr, *Şîa ve Tarihî Rivayetler*, Trc: Mücahit Yüksel, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- YÂKÛT el-Hamevî, Ebu Abdillâh Şihabüddin Yâkut b. Abdillâh Bağdâdî (ö. 626/1229). *Mu'cemü'l-Büldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.
- _____. *Mu'cemü'l-Üdebâ*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348). *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*. Kahire: Daru'l-Hadis, 2006.
- _____. *Tezkiratu'l-Huffâz*. Thk. Zekeriyya Umeyrat. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- ZİRİKLÎ, Hayreddin. *El-A'lâm: Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ Mine'l-Arabi'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 2002.